Ўзбекистон АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÕZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1998 йил

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

1956 йил 4 январдан нашр этила бошлаган

• 22 май, № 21 (3457) •

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ ФАРМОНИ

О.Э.Ёқубовни Ўзбекистон Республикасининг Фахрий ёрлиғи билан мукофотлаш тўғрисида

Кўп йиллик ҳалол меҳнати, ўзбек адабиётини ривожлантиришга қўшган ҳиссаси ҳамда ижтимоий ҳаётда фаол қатнашаётгани учун Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Эгамбердиевич Ёқубов Ўзбекистон Республикаси Фахрий ёрлиғи билан мукофотлансин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.КАРИМОВ

Тошкент шаҳри,
1998 йил, 18 май

АДИБНИ ҚУТЛАБ

Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрида таниқли адиб, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Ёқубов таваллудининг 70 йиллигига бағишланган кеча ўтказилди. Уни табриклаш учун ёзувчилар, шоирлар, қўшни давлатлардаги ҳамкасблари, ёру биродарлари, дўстлари, шогирдлари бу ерга ташриф буюрди.

Кечани республика Ёзувчилар уюшмаси раиси Абдулла Орипов бошқарди.

Кўп йиллик ҳалол меҳнати, ўзбек адабиётини ривожлантиришга қўшган ҳиссаси ҳамда ижтимоий ҳаётда фаол қатнашаётгани учун О. Ёқубов Ўзбекистон Республикасининг Фахрий ёрлиғи билан мукофотланди. Мамлакатимиз раҳбарининг ана шу ҳақдаги Фармонини Президентнинг Давлат маслаҳатчиси Ўткир Раҳматов ўқиб эшиттирди. Адибга Президентимизнинг махсус совғаси топширилди.

Кечада сўзга чиққан маданият ишлари вазири Хайрулла Жўраев, Ўзбекистон халқ ёзувчилари Саид Аҳмад, Тўлаберган Қаипберганов ва бошқалар Одил Ёқубов адабиётимиз ва маданиятимиз ривожига улкан ҳисса қўшаётганини таъкидлаб, уни қутлуғ ёши билан муборакбод этдилар.

(ЎзА).

Миразиз АЪЗАМ

ФУЗУЛИЙ ҒАЗАЛИГА МУХАММАСЛАР

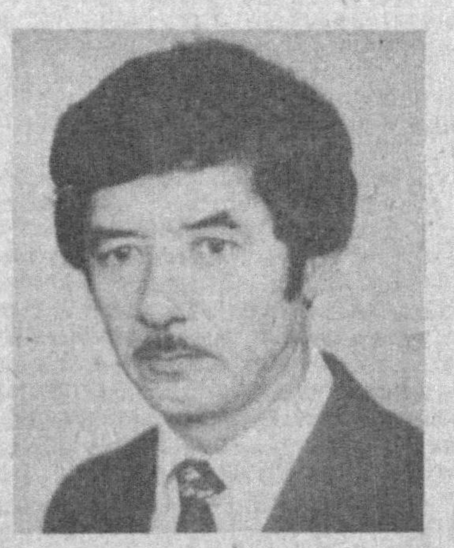

КЎРГАЧ

Киши гўнгли ўсар кўкка одамдин рўшно кўргач,
Шукур айлар, бирон касни тариқига фидо кўргач.
Бироқ ерга кирар нохос қариндошдин жафо кўргач,
Ўлур қаддим дуто ишқинг йўлинда бир бало кўргач,
Тариқ аҳлига одатдир тавозуъ, ошино кўргач.

Сўрарман навмид ишқимни ниҳон тут, деб илоҳимдан,
Қизарса ҳам, сирим сақлар — умидим вор сабоҳимдан,
Ва гўнглим тўқ фош этмас деб қуёшимдан ва моҳимдан,
Ниҳоний ишқи маълум этса олам дуди оҳимдан,
Ажаб йўққим гумони ганж эдар халқ, аждаҳо кўргач.

Сани инжитмадим ҳеч вақт, нечун банга ситам ҳар он?
Гуноҳимни билиб бўлмас, дамим ўтгай мудом ҳайрон:
Нечун бунча азм этдинг ҳаётим этгали вайрон?
Ўқинг ҳар лаҳзаким жоним дилар, гўнглим қилур афғон,
Биайниҳ ўйлаким фарёд эдар итлар, гадо кўргач.

Кўр ўлдим гўзима душган ғуборлардан ва тўзлардан,
Киши гўнглин босиб ўтган раҳмсиз қалби музлардан,
Унут бўлмоқ оғир ғоят ўзинг севган азизлардан,
Фузун ўлдикча ишқим гарм ўлур ашким бу гўзлардан,
Агарчи сув бурудат касбини айлар, ҳаво кўргач.

Муҳр — ҳақдан, илоҳимдан, қомандир нўла қадр этсун?
Агарчи ёзмишим қора, бош садр нўла қадр этсун?
Қадрсиз — улфатим борми, бекадр нўла қадр этсун?
Ривожи нақд нақши сиккадандир, нўла қадр этсун?
Банга эл, жисми урёнимда нақши бўрё кўргач?

Баний деҳқон чиқар ерга, ўлуб наврўз, савр гелдукча,
Яратгай нозу неъматлар, баний элдан меҳр гўрдукча,
Душар кетмон алиндан, амирингдан жавр гўрдукча,
Бана, дарвеша, эл ҳам жавр эдар, сан жавр қилдукча,
Ким айлар зулм маънин подшоҳим сан раво кўргач?

Қачон сан, Миразиз Аъзам, не топдинг ишқ сафосидан?
Умид қилдинг (хато қилдинг!) вафосизнинг вафосидан
Ва ютдинг қанча зардоблар ҳаётингнинг хатосидан.
Фузулийни ошур, э заъф, маҳвашлар балосидан
Ки маҳвашлар қилур юз бинг жафо, бир мубтало кўргач.

САҲАР БЕДОР ЎЛАНДАН СЎР

Асл зарнинг баҳосин бир умр заргор ўландан сўр,
Умидсиз дил малолин бир умр афгор ўландан сўр,
Сафойи фасл қадрин, қиш, баҳора зор ўландан сўр,
Шифойи васл қадрин ҳажр ила бемор ўландан сўр,
Зулоли завқ шавқин ташнаи дийдор ўландан сўр.

Гўзинг сеҳрин гелуб дилдора бандан ўзгадан сўрма,
Тилинг шаҳдин гелуб бозора бандан ўзгадан сўрма,
Сочинг мушкин гелуб гулзора бандан ўзгадан сўрма,
Лабинг сиррин гелуб гуфтора бандан ўзгадан сўрма,
Бу пинҳон нуктани бир воқифи асрор ўландан сўр.

Ўтар кунлар, гечар йиллар ҳаётимни этар зойил,
Кўнгил бўлмас юзингдан ўзга юзни кўргали мойил,
Дилим ғашлу, гўзим ёшлу, санингсиз дам зилу замбил,
Гўзу ёшлуларинг ҳолин на билсун мардуми ғофил,
Кавокиб сайрини шаб то саҳар бедор ўландан сўр.

Хабарсиздир ҳукмфармо залил қалбда тиканлардан,
Амир аҳли хабар қўймас анга гўнгли шиканлардан,
Ва лекин сен хабардор ўл алам тухмин эканлардан,
Хабарсиз ўлма фаттон гўзларинг жаврин чеканлардан,
Хабарсиз мастлар бедодини ҳушёр ўландан сўр.

Узун сабрин тугаб битган, бани тарк этди иқболим,
Туну гун ағларам тинмай, оғир гундан гуна ҳолим,
Бана ҳайфдир аламлар ҳам, бу ўлгач борки аъмолим,
Ғамингдан шамътек ёндим, сабодан сўрма аҳволим,
Бу аҳволи шаби ҳижрон баним-ла ёр ўландан сўр.

Самога учмоқ истарман, вале синмиш қанот-болим,
Жунун саҳросида ёлғиз кезар жоним — сўнгги молим,
Нечун мунча хароб ўлдинг, дея сўр лоақал, золим,
Хароби жоми ишқам, наргиси мастинг билур ҳолим,
Харобот аҳлининг аҳволини хуммор ўландан сўр.

Сен-эй, сен, Миразиз Аъзам, бу оташга ўлуб дохил,
Билурсан: ишқ иноятдир, буни тасдиқ этар оқил,
Бу сўздан, лек, ўгиргай юз бирон зоҳид ва ё жоҳил,
Муҳаббат лаззатидан бехабардир зоҳиди ғофил,
Фузулий, ишқ завқин, завқи ишқи вор ўландан сўр.

ҚЎШИҚ — ДИЛ МАЛҲАМИ

Танлов

Икки кун давомида пойтахтимизнинг Муқимий номидаги Ўзбек давлат мусиқий театри ва «Туркистон» санъат саройи қўшиқ мухлислари билан гавжум бўлди. Ҳар икки санъат кошонасида «Ўзбекистонда қўшиқ байрами» кўрик-танловининг Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятлари бўйича якуний босқичи бўлиб ўтди.

Кўрик-танловларда яккахонлар, оилавий ансамбллар, хср жамоалари қатнашдилар. Қатнашчиларнинг ёши ҳам чегараланмаган: етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган санъат шайдолари дилдан куйладилар, юракларида борини тўкиб-солдилар.

Тошкент шаҳри бўйича Шайхонтоҳур туманидан Илҳом Пармонов («Ўзбекистон — диёрим», О. Қўчқорбеков шеъри, И. Пармонов мусиқаси) ғолиб деб топилди. «Довюраклар керак» (П. Мўмин шеъри, А. Мансуров мусиқаси) қўшиғи ижрочилари — Глиэр номидаги республика мусиқа мактаб-интернати хор жамоаси ва «Туроннинг беш боласи» (М. Улуғова шеъри, А. Икромов мусиқаси) қўшиғи ижрочиси Абдулла Раҳимжонов иккинчи ўринни эгалладди. «Нафис санъат» лицейи хор жамоаси («Ватан элдан бошланар», Назармат сўзи, Р. Абдуллаев мусиқаси), Бекзод Машрабов («Жоним онам, Ўзбекистон», О. Юсупов, М. Машрабов) ва Маданият техникуми жамоаси («Ватандур бу», М. Худойқулов, Ғ. Ваҳобов) учинчи ўринга муносиб деб топилдилар.

Тошкент вилояти бўйича ўтказилган танловда эса бўкалик Зафар Расулов ижро этган «Ҳаққим борми сени Ватан дейишга» Ҳ. Бобомуродова, З. Расулов) қўшиғи ғолиб бўлди. Паркентлик Элмурод Йўлдошевнинг «Йўлларинг чароғон, Ўзбекистоним», вилоят педагогика билим юрти хор жамоасининг «Оҳангларда эртаклар», янгийўллик Ваҳобжон Охунов ва Навбаҳор Носированинг «Ассалом, Саодат» қўшиқлари иккинчи ўринга сазовор бўлди. Уйғун Тавбоев, Ёқубжон Соҳибов, Дилноза Исмияминова ва Қўчқоровлар оиласи ижросидаги қўшиқлар учинчи ўрин билан тақдирланди.

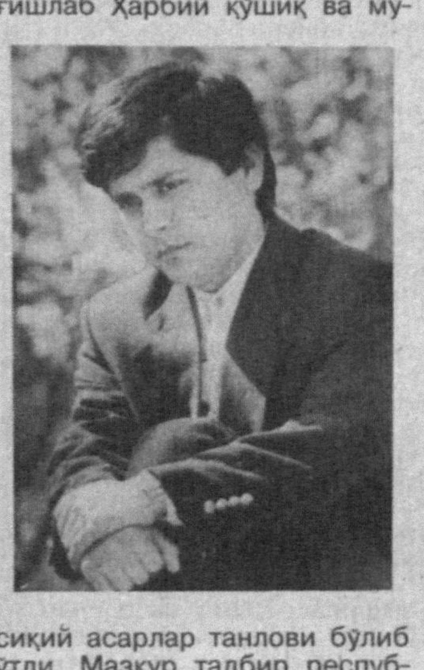

Ғолибларни республика кўрик-танлови кутмоқда.

* * *

7—8 май кунлари В. Успенский номидаги мусиқа мактабида республикамиз мустақиллигининг 7 йиллигига бағишлаб Ҳарбий қўшиқ ва мусиқий асарлар танлови бўлиб ўтди. Мазкур тадбир республика танлови сифатида учинчи бор ўтказилмоқда. Унга Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати, Республика Ёшлар «Камолот» жамғармаси ҳамда Ўзбекистон Бастакорлар уюшмаси ҳомийлик қилди.

Танловда Ички ишлар вазирлиги қошидаги намунавий ҳарбий дамли чолғулар оркестри, Миллий хавфсизлик хизмати чегара қўшинлари бош бошқармасидан ансамбллар қатнашиб, янги-янги асарларни намойиш этишди.

Ҳарбий мусиқа деганда жиддий, ватанпарвар, тантанавор руҳдаги асарларни тушунишга одатланганмиз. Мазкур танлов эса «чегара»ни кенгайтирди. Негаки, унда ҳарбий мавзудаги ҳазил, ўзбекона халқчил руҳдаги қўшиқлар ҳам алоҳида ўрин эгаллади.

Танлов якунларига кўра саф қўшиғи учун биринчи мукофот «Ватанни севмоқлик» (У. Ҳамдамов, П. Мўмин), иккинчи мукофот «Ватан туйғуси» ва «Алпомиш авлодлари», учинчи мукофот «Қўмондонлар» ва «Аскар қўшиғи» қўшиқларига берилди.

«Бир гўзални севиб қолдим» (Т. Раҳимов, П. Мўмин) қўшиғи эса аскар қўшиқлари орасида биринчи ўринга лойиқ топилди. Иккинчи ўрин «Олачаю олача», «Қонун посбонлари», учинчи ўрин «Ўзбекистон» ва «Буюк қисматимиз она Туркистон» қўшиқларига берилди.

«Генерал Сирожиддинов» қўшиғи эса марш қўшиқлари ғолиби деб топилди.

Шунингдек, танлов ҳайъати ижрочилар маҳоратига ҳам жиддий эътибор бердилар. ИИБ дамли чолғулар оркестри, МДҲ бошқармаси ансамбли, Р. Исмоилов, У. Бобомуродов, Ё. Ражабов, Н. Муҳамедов ва А. Ражабов каби ижрочилар алоҳида мукофот билан тақдирландилар.

Ойдин АБДУЛЛАЕВА

ЧАРОҒОН КЕЧА

«ЎзАС» ахбороти

Шундай адиблар бўладики, улар битган асарлар жонли ҳаётга айланади, одамлар билан ёнма-ён яшайди.

Шундай инсонлар бўладики, улар яшаган умр ҳамиша тирик тўраверади: ўз соҳиблари умрига умр қўшаверади.

Шуҳрат ака ана шундай адиб эди.

Шуҳрат ака ана шундай инсон эди.

Шунинг учун ҳам у кишининг хотираси ҳамманинг уйида бирдай порлайди. Уни эслаганларнинг юзларидан, кўзларидан, сўзларидан нур ёғилади, зиё таралади.

Шуҳрат ака чинакам адиб, ҳақиқий зиёли эди, деган сўзнинг маънисини мен шундай англадим.

Машҳур адиб Шуҳрат хотирланар экан, устоз Абдулла Ориповнинг қуйидаги сўзларини эслайман.

«Албатта, адабиётимиз тоғлари силсиласида бошини оппоқ қор чўлғаган чўққи сингари Шуҳрат сиймоси ҳам доимо кўзга ташланиб тураверади».

Ўтган ҳафта Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шуҳрат таваллудининг 80 йиллиги муносиб хотирланди. Шу муносабат билан «Шарқ» нашриёт матбаа-концернида Шуҳрат ҳақидаги хотиралар китоби чоп этилди. Китобда адиб ўз қўли билан нашр эттиришга улгурмаган «Машраб» романи ҳам босилган.

16 май куни Аброр Ҳидоятов номидаги Ўзбек давлат драматик театрида Шуҳрат таваллудининг 80 йиллигига бағишланган хотира кечаси бўлди.

Кеча дастурини адабиётшунос олим, филология фанлари доктори Наим Каримов бошқарди.

Адибнинг қадрдон дўсти Саид Аҳмад Шуҳрат билан кечган унутилмас кунлар ҳақида ҳикоя қилди. Армонлар, дарду ҳасратлар, орзу-умидлар эсланди. Шеъру романлар устида кечган қизғин ижодий гурунглар хотирланди. Ҳамдаму ҳамсоя лаҳзалар ифодаланди.

Шуҳрат ака билан ижодий ҳамкорлик қилган санъаткор Фахриддин Умаров шоир шеърлари латофатию оҳанрабоси ҳақида гапирди.

Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов, таниқли шоирлар Усмон Азим, Муҳаммад Юсуф ва бошқалар ҳам ўзларининг дил сўзларини изҳор этдилар. Шоирлар Шуҳрат акага бағишлаб ёзган шеърларини ўқидилар.

Кечада Шуҳрат аканинг драматик фаолияти ҳам алоҳида таъкидланди.

Театр биносида кечган ўша кеча Шуҳрат аканинг порлоқ хотираси билан янада чароғон бўлди.

Рустам МУСУРМОН

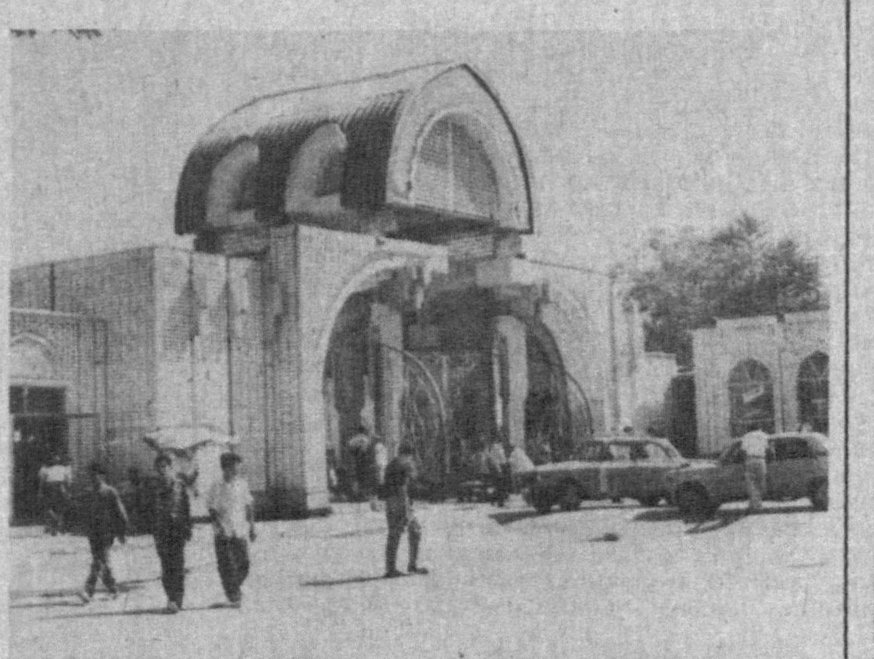

Бозор—мамлакат кўрки

ГУЛЛАР ШАҲРИДАГИ МУШОИРА

Адабиётда, бадиий асарларда гул, боғу чаман, булбул, ишқ фасли, ёр васли ва шеър базми каби иборалар бир-бирига боғланиб тасвирланади. Ушбу тасвир тасаввуримизда жаннатмаконларни жонлантиради. Ана шундай шеърларни ўқиганимизда хаёлан ўзимизни ўша ерларда кўрамиз. Фақат хаёлан.

14-16 май кунлари Наманганда — гуллар шаҳрида ўтказилган ижодкор ўқитувчиларнинг анъанавий VII семинар-кенгашида бизнинг бу хаёлимиз воқеликка айланди.

Чуст туманидаги тоғларда жойлашган Ғова қишлоғига қўндик. Кўмкўк тоғ, ям-яшил дарахтлар, шовуллаган сой, жилдир-жилдир шаршараю булоқлар — ҳақиқатда жаннатмакон эди. Айниқса, сўлим тунни, зангори тонгни тўлдирган булбуллар чақ-чақи бизни ҳақиқатан ҳам эртаклардагидек диёрда эканимизни таъкидлар эди.

Барча вилоятлардан келган ижодкорлар ўша булбуллар жўрлигида шеър ўқидилар. Таниқли ёзувчилар: Йўлдош Сулаймон, Сафар Барноев, Турсунбой Адашбоев, Маъруф Жалил, Омон Мухтор, Ҳабиб Саъдулла, Икром Отамурод, Шоим Бўтаев, Музаффар Аҳмад икки кун давомида бир неча гуруҳга бўлиниб, ижодий гурунглар ўтказдилар.

Ушбу анжуманга шоир Сафар Барноев таваллуд санасининг 60 йиллиги тантаналари ҳам уланиб кетди. Ғовада бошланган юбилей тадбирлари бағоят мароқли бўлди.

Косонсой туманидаги иқтидорли ўқувчилар лицейида ҳам Сафар Барноев билан ижодий учрашувлар ўтказилди.

* * *

15 май куни Наманган шаҳридаги 3-мактабда шоир Абдулла Жалил туғилган кунига бағишланган адабий кеча ўтказилди. Ўша куни 50 га тўлган шоир ўзи таҳсил олган мактабга, мактабдошлари даврасига таклиф этилди. Таниқли шоир Икром Отамурод, Оташ Холмирзаев, Боқий Мирзо, иқтидорли ёзувчи Шоим Бўтаев ва ёш ижодкор Рустам Мусурмон Абдулла Жалилни табриклаб дил сўзларини айтдилар. Шу муносабат билан ўқувчиларга янги шеърларидан ўқиб бердилар.

Учрашувда Абдулла Жалил ўқувчиларни қизиқтирган саволларга жавоб берди. Ўқувчилар шоир шеъриятидан намуналар ўқидилар.

Адабий кеча ўқувчиларда мароқли таассурот қолдирди.

«СЕҲРЛИ ТАНБУР»

Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театри ижодий жамоаси болалар учун спектакллар тайёрлашни бир зум ҳам ёддан чиқарган эмас. Яқинда ёш томошабинлар эътиборига ҳавола этилган Ҳайдар Муҳаммаднинг «Сеҳрли танбур» асари асосидаги спектакл бунинг далилидир.

Ҳ. Муҳаммаднинг кўпгина асарлари республикамизнинг турли театрлари саҳналарида қўйилган. Улар орасида 4 та эртак-пьеса ҳам бор.

— Халқ оғзаки ижоди мисоли қайнар булоқ, — дейди муаллиф. Ундан ичилган сув малҳамга айланаверади. Ана шу эртаклар хазинаси асосида 10 та эртак-пьеса яратиш ниятим бор.

Икки қисмли бу асарни Муборак Мадазимова саҳналаштирди. Саҳна безаклари эса рассом Зокиржон Қобулов қаламига мансуб. Бастакор Анвар Эргашев мусиқаси спектаклга жозиба бахш этган

ДИЛКАШ ГУРУНГЛАР

15 май куни Ўзбекистон Республикаси президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши Академиясининг бир гуруҳ тингловчилари Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига меҳмон бўлиб келдилар. Гуруҳ раҳбари, Академия ўқитувчиси, филология фанлари номзоди Нусратулла Жумахўжа мазкур учрашувдан кўзда тутилган мақсадни баён қила туриб, Академия битирувчиларининг «сўнгги қўнғироқ» дарсларидан бири Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасидек мўътабар ижодий ташкилотда ўтаётганидан мамнун эканини билдирди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси Абдулла Орипов мустақил давлатимизни маънавий жиҳатдан мустаҳкамлаш ва жамиятимизни демократик жамиятга айлантиришдек эзгу ишда, умуман, адабиёт аҳли, хусусан, ёзувчилар уюшмаси баҳоли қудрат қўшаётган улуш хусусида сўзлади. Шундан кейин Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раисининг ёшлар билан ишлаш бўйича ўринбосари Муҳаммад Юсуф ва уюшманинг масъул котиби Раҳимжон Отаев ижодий ташкилотнинг тарихи ва фаолият йўналишлари, ҳозирги ўзбек шеърияти, бадиий насри ва таржимачилигида рўй бераётган жараёнлар хусусида қисқача ахборот бердилар, тингловчиларнинг саволларига жавоб қайтардилар.

Шоир Муҳаммад Юсуф ва Ёзувчилар уюшмасининг адабий маслаҳатчиси ҳамда Академия тингловчиси Абдували Қутбиддин ўқиган шеърлар учрашувга алоҳида файз ва шукуҳ бағишлади.

* * *

Шу куни Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Дўрмондаги Ижод уйида фашизм устидан қозонилган буюк ғалабанинг 53 йиллиги ва уруш қатнашчиси, оқсоқол шоиримиз Назармат (Эгамназаров) туғилган куннинг 80 йиллигига бағишланган давра суҳбати бўлиб ўтди. Уни Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси А. Орипов бошқариб борди. Абдулла ака ўзининг қисқача кириш сўзида давра тўрини тўлдириб ўтирган «саксонбой» оқсоқолларимиз Иброҳим Раҳим, Матёқуб Қўшжонов, Нуриддин Муҳиддинов, Назармат Эгамназаров ва бошқа уруш қатнашчиларини Буюк ғалаба билан табриклади. Шу кеча-кундузда 80 ёшга тўлган кекса шоиримиз Назарматнинг инсоний ва ижодий фазилатларидан гап очди. Даврада иштирок этаётган уруш қатнашчилари Иброҳим Раҳим, Нуриддин Муҳиддинов, Матёқуб Қўшжонов, Қодир Мирмуҳамедов, Мавлон Икром, Зиёд Есенбоев табрик учун миннатдорчилик ва дориломон кунлар учун шукроналик билдирдилар, сафдош ва қуролдош дўстлари Назарматни табаррук ёши билан қутладилар. Адабиётшунос олимлар Ҳафиз Абдусаматов ва Собир Мирвалиев, қрим татар адиби Сафтер Нагаев, жамоатчилик вакиллари, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, адабиётимизда уруш мавзуини бетакрор қаламга олган улкан адибимиз Саид Аҳмад уруш қатнашчилари, хусусан, шоир Назармат шаънига ўзининг дил сўзларини изҳор этдилар.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раисининг ўринбосари Муҳаммад Юсуф ва Адабиёт жамғармасининг директори Усмон Қўчқор ўқиган шеърлар, хушовоз хонанда Бахтиёр Холхўжаев ижро этган дилрабо қўшиқлар даврадаги дилкаш гурунгларга учқур қанот бахш этгандек бўлди.

Р. ОТАЕВ

ВОДИЙ УЧРАШУВЛАРИ

Республика «Маънавият ва маърифат» маркази ҳамда Маданият ишлари вазирлиги ҳамкорликда Фарғона, Андижон, Наманган вилоятлари бўйлаб ижодий сафар уюштирдилар. Сафар давомида гуруҳ аъзолари — таниқли ижодкорлар ва санъаткорлар Хуршид Дўстмуҳамедов, Раҳмон Қучқор, Турсуной Содиқова, республикада хизмат кўрсатган «Ялла» ансамбли, Абдуҳошим Исмоилов бошчилигидаги бир гуруҳ санъаткорлар, Кумуш Раззоқова, Эргаш ва Роза Каримовалар, Саида Раметова ва бошқалар водийнинг шаҳар ва қишлоқлари, маҳаллаларида бўлиб, меҳнаткашлар билан самимий гурунг қилдилар, турли концерт, қизиқчилик чиқишлари билан уларни хушнуд этдилар.

Ҳар бир учрашув гўё мустақиллигимизга, бугунги тинч-осойишта ҳаётимизга шукронадек янгради. Ижодкорлар ҳам, санъаткорлар ҳам ўз чиқишларида меҳр-оқибат, мурувват, ўзаро биродарлик каби фазилатларни улуғладилар, кишиларимизни озодликдек буюк неъматни авайлашга, ватан равнақи учун ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга чорладилар.

«ЎзАС» ахбороти

Тарихимиз саҳифалари

ЖАСОРАТ ВА ХИЁНАТ

УЧИНЧИ МАҚОЛА

ЮРТЛАР ВА БЕКЛАР ФОЖИАСИ

1868 йил 1 июнда Самарқандда кўтарилган кўзғолон Туркистон Бош губернатори фон Кауфманнинг ғазабини қўзғатади. У кўзғолонни бостириш учун бор кучини аямайди. 8 июн куни эса шаҳарни яппи тўпга тутиш, беаёв талон-торож қилиш ҳақида буйруқ берди. Қирғин уч кун давом этди. Шу уч кун ичида Самарқанд 49 минг фарзандидан жудо бўлади.

«Енгсам, Петербургга оқ отда кириб бораман» деб мақтанган амир Музаффар 1868 йил 23 июнда Туркистон генерал-губернатори фон Кауфман билан сулҳ тузиб, империячиликнинг вассалига айланди. Сулҳга кўра, Бухоро амирлиги ўз мустақиллигини йўқотибгина қолмай, Самарқанд, Каттақўрғон ва Зарафшон дарёсининг юқори қисмидан ҳам ажралди. Товон сифатида 500 минг сўм олтин тўлашга, хорижий мамлакатлар билан мустақил равишда алоқа ўрнатмасликка ва рус савдогарларига амирлик ҳудудида эркин савдо қилишларига, карвонсаройлар ҳамда дўконлар очишларига розилик беришга мажбур бўлди. Бундай таслимчилик сиёсати ислом дини таянчи — Бухоро Шариф ватанпарварларида кучли норозилик туғдиради. Музаффарнинг тўнғич ўғли Абдулмалик Тўра (1848-1909), эрксевар беклар Жўрабек, Бобобек ҳамда Кенесари Қосимовнинг ўғли Султон Содиқ курашни давом эттириб, миллатнинг шон-шарафи тимсоли — Самарқандни озод қилиш иштиёқида ўзаро уюшадилар. Улар Оқсаройда Абдулмаликни тантанали тарзда Катта тўра номи остида амир деб эълон қиладилар. Музаффарнинг мулозимларидан Худоёр, Абдулла, Иброҳим тўқсаболар ва бошқалар бу қарорни маъқуллаб, Музаффар тахтдан туширилганини тан оладилар.

Ватанпарвар кучлар Шаҳрисабздан сўнг Қаршини эгаллайдилар. Кармана, Чироқчи ҳам тез орада уларнинг қўлига ўтади. Амирзода руслар билан курашда чиниққан қозоқ фарзанди Султон Содиқни Кармана вилояти ҳокими қилиб тайинлайди. Амирга тескари кайфиятда бўлган Китоб ҳокими Жўрабек, Шаҳрисабз ҳокими Бобобек каби лашкарбошилар Абдулмалик эълон қилган муқаддас ғазот йўлида барча элпарвар кучларни бирлаштиришга уринадилар.

Генерал-губернатор фон Кауфман воқеалар ривожини ташвишланиб кузатмоқда эди. У сулҳга кўра, Бухоронинг ички ишларига аралаша олмас, шунинг учун қулай фурсат ва баҳона изларди. Амир Музаффарнинг 1868 йил кузида амирликнинг бутун шарқий қисмини эгаллаган кўзғолончиларга қарши кураш учун ёрдам сўраб қилган мурожаати Кауфман учун айни муддао бўлади. У Бухоронинг босиб олинган ҳудудлари ҳисобига ташкил этилган Зарафшон округи бошлиғи генерал Абрамовга амирга ёрдам бериш учун барча чораларни кўриш вазифасини топширади. Абрамов Бухоро ишларига аралашишга қонуний тус бериш учун 6 октябрда хитобнома тайёрлатади: Унда жумладан шундай дейилганди: «Абдулмалик Бухоро ҳукмдори бўлиш мақсадида Тангрини ва ўзининг буюк пайғамбарини ҳам унутди. Ўз отаси — буюк амирга қарши сотқинларча қўл кўтариб келмоқда».

Навбатдаги босқинни ана шундай риёкорлик билан ниқоблаган Абрамов катта қўшин билан ҳарбий ҳаракатларни бошлаб юборди. Қарши остонасида Бухоро ватанпарварлари сон ва қурол-яроғ жиҳатидан устун душманга қарши қаттиқ курашдилар. Жўрабек, Бобобек ва Султон Содиқ жангларда моҳир саркарда эканликларини намоён этдилар. Аммо кучлар тенг эмаслиги боис Абдулмалик Шаҳрисабз томон чекинди. Руслар ва амир Музаффар сарбозлари ватанпарварлар тасарруфидаги ҳудудларни бирин-кетин эгаллай бошладилар. Абдулмалик билан Султон Содиқ Хива хонлиги томон қочишга мажбур бўлдилар. 22 декабрда Хива хони мулозимлари Муҳаммад Ниёз девонбеги ва шоир Огаҳий амирзода Абдулмаликни тантанали кутиб олди. Хон эса меҳмоннавозлик кўрсатиб, унга катта мулк ва 1500 тилла маош белгилади. Муҳаммад Раҳимхон II (шоир Феруз) Абдулмалик қиёфасида босқинчиларга қарши курашган элпарвар ҳукмдорни кўрган эди. Аммо унга бевосита ҳарбий ёрдам кўрсатишга ожиз эди. Абдулмалик Хивада кўп турмай, Афғонистон томон йўл олди. Қобулда ҳам иззат-икром топди. Бироқ афғон амири Шералихон ҳам амирзодага хайриҳоҳ бўлса-да, Англия билан яқинлашиб келаётган урушда Россия мададига суянишни ўйлагани учун, унга ҳарбий ёрдам бера олмасди. Абдулмалик сўнгги умидини Қўқонга боғлаб, Худоёрхон ҳузурига келди. Афсуски, бу ерда ҳам мақсадига эриша олмади. Худоёрхон ўз манфаатини кўзлаб, улар билан ўчакишишни истамади. Шундан кейин Абдулмалик донги кетган ўзбек саркардаси Ёқуббек ҳузурига — Кошғарга боришга аҳд қилди.

Босқинга қарши курашда мард лашкарбоши сифатида танилган амир Ёқуббек 1820 йилда Тошкент яқинидаги Пискент қишлоғида дунёга келди. Отаси Пирмуҳаммад Мирзо Қурама тумани ҳокими, онаси эса донгдор шайх Низомиддиннинг синглиси эди. Ёқуббекнинг шахс сифатида шаклланишида тоғасининг таъсири катта бўлди.

Ёқуббек куёви — Тошкент волийси Нурмуҳаммадхон паноҳида Қўқон хони хизматига киради. Қисқа вақт ичида Худоёрхоннинг хос маҳрамига айланади. Кейинчалик Оқмасжид қалъасини, Чимкентни, Тошкентни рус босқинчиларидан ҳимоя қилишда жонбозлик кўрсатади.

1865 йилда Қўқон ҳукмдори Алимқул унга Офоқхожа авлоди бўлган Бузрукхон билан бирга Кошғарга боришни буюради. Ёқуббек бор-йўғи 66 навкар билан Қошғарни эгаллайди. Бу барчани ҳайратга солади. Шиддат ила юз берган воқеани Кошғар аҳли Офоқхожа мўъжизаси деб баҳолаб, унинг авлоди Бузрукхонни ўз ҳукмдори деб эълон қилади. Ёқуббекка эса «Оталиқ ғози» унвони туҳфа этилиб, шахсан Бузрукхон муҳри ила тасдиқ этилади.

1865 йил ёзида Шарқий Туркистонда уч мустақил мусулмон давлати ташкил топади. Миллий-озодлик кураши самараси бўлган Таранчи хонлигининг маркази Ғулжа, Тунган султонлиги пойтахти Урумчи ва Олтишаҳар давлатининг маркази Кошғар бўлади. Олтишаҳар давлати ҳукмдори Бузрукхон давлат ишларидаги ва сиёсат бобидаги ожизлигини сезиб, ҳокимиятини Ёқуббекка топширади, ўзи ҳажга жўнаб кетади. Ёқуббек икки буюк империя — Хитой ва Россия ўртасида турган уч хонлик узоқ яшай олмаслигини яхши тушунган ҳолда ягона мусулмон давлатини тузиш учун кураш бошлайди. Сиёсат ва қурол кучини ишга солиб, Тунган султонлигини ўз давлатига қўшади. Урумчи ва Манас ҳам унинг ихтиёрига ўтиб, Олтишаҳар Еттишаҳар давлати деган ном олади. Ила ўлкаси уйғурларидан иборат Таранчи хонлиги билан иттифоқ тузилгач, Шарқий Туркистон бир бутун ҳарбий-сиёсий куч сифатида халқаро майдонга чиқади. Бу ҳол Шарқий Туркистонни ўз мулкига айлантиришга интилаётган Хитой императорини ва Марказий Осиё хонликларини бирин-кетин истило қилаётган Чор империясини жиддий ташвишга солади.

Бу Осиё учун курашдаги мухолифи Буюк Британия империясида эса кучли қизиқиш уйғотади. Инглизлар Ёқуббекдан Россияга қарши курашда фойдаланиш режасини тузиб, Еттишаҳарга «Интеллиженс-сервис» махфий ходимларини юбора бошлайди. Ёқуббек рус-инглиз рақобатидан усталик билан фойдаланади. Ўзининг зукко сиёсатчи ва моҳир дипломат эканлигини кўрсатади. Киндик қони тўкилган юртини босиб олган рус мустамлакачиларига қарши курашиш учун Бухоро амири Сайид Музаффар билан алоқа боғлайди. Инглизлардан ёрдам олиб, қўшинини замонавий қурол-яроғлар билан таъминлайди. Марказий Осиёга хос кишиларини юбориб, ғазот юришини бошлашга даъват қилади. Унинг қўшини аввалдан тобе этилган Қўқон хонлигига қарашли Эргаштом ва Ноғорачалди қалъаларини босиб олади ва улар қирғиз ерларида қурган Норин истеҳкомига таҳдид солади.

Ёқуббекнинг Англия билан яқинлашуви Петербургда безовталик уйғотади. Бундан фойдаланган Хитой ҳукумати Россиядан «Шарқий Туркистонда тартиб ўрнатиш учун» қўшин юборишни илтимос қилади. Туркистон генерал-губернатори фон Кауфман Таранчи хони Абилхон «Чегара маъмуриятига беҳурматлик кўрсатди», деган баҳона билан Ғулжага ҳужум қилади. 1877 йил 22 июнда Ғулжани эгаллаб, хонни асир оладилар. Шу тариқа уйғур султонлиги Россия мулкига айлантирилади. Ғолиб қўшин Ёқуббек давлати чегарасига келади. Лекин Ёқуббек билан тўқнашишдан ҳайиқишади. Туркистон генерал-губернатори жиддий иш бошлашдан аввал уни чалғитишга уринади. Хива хонлигини босиб олиш режаси тайёрланаётганда Ёқуббек ҳузурига ўлкашунос олим, капитан барон Каулбарс бошчилигидаги элчиликни жўнатади. Каулбарс ўзи билан Ёқуббек ва Россия ўртасида ҳамкорликни, савдо-сотиқни кенг йўлга қўйишга, дипломатик алоқага доир шартномани олиб боради. Мустамлакачилар Еттишаҳар ҳукмдори эндиликда ўзларининг қўлида бўлган Пискентни қўмсашини ҳам ҳисобга олишганди. Чиндан ҳам Ёқуббек масаланинг бу томонини сира унутмаганди. Она юртини мустамлакачи ғайридинлардан тозалаш, ягона Туркистон истиқлолига эришиш унинг эзгу орзуси эди. Шу боис муросаи мадора қилишга мажбур эди. У Россия билан шартномага имзо чекади. Бу ўзига хос сиёсий бир тадбир бўлиб, Ёқуббекка она юрти Тукистондан хабардор бўлиб туриш, ундаги ватанпарвар кучларга ёрдам беришга, нажот дарвозасини очишга имкон берарди.

Генерал Кауфман 1873 йили Хива хонлигини босиб олди. Ёқуббек бир томондан Хитой империяси, иккинчи томондан Россия империяси сингари икки катта давлат ўртасида, икки баҳайбат қоя орасида турганини яхши билиб, учинчи қудратли империя — Англия мададини олишга интилди. Бу мамлакат билан савдо-сотиқ ва ўзаро ёрдам ҳақидаги шартномани имзолади. Энди Англия унга кўп миқдорда қурол-яроғ етказиб бера бошлади.

Ёқуббек давлатининг гуллаб-яшнаши Россия мақсадларига мутлақо тўғри келмас эди. Чунки унинг мустамлакаси — Туркистон ўлкаси, Бухоро амирлиги ва Хива хонлиги халқлари Ёқуббекдан намуна ва ёрдам олиб, рус ҳукмронлигига қарши қўзғалиши табиий эди. Ана шунинг учун ҳам Россия Шарқий Туркистонни яна қўлга киритиш учун ҳаракат бошлаган Хитой императорига ёрдам кўрсатди. Бу хуфиёна келишувга биноан, Шарқий Туркистон истиқлолига қарши ҳужумга тараддуд кўрила бошланди. 1875 йилда Қўқон хонлигида кўтарилган қўзғолон ва унинг ғазот тусини олиши императорликнинг бу қарорини янада мустаҳкамлади. Шу пайт русларга сиғинган Худоёрхоннинг босқинчилардан ёрдам сўраши айни муддао бўлди. Армия Фарғонага қонли юриш бошлади. «Оқ қонхўр» номини олган генерал Скоблев билан бўлган жангларда мужоҳидлар Ёқуббекдан ёрдам олдилар, жазо отряди таъқибидан қочганлар унинг ҳузуридан паноҳ топишди. Жумладан, душманга қарши йигирма йилдан бери гоҳ Қўқон, гоҳ Бухоро, гоҳ Хива қўшинларида жанг қилган қозоқ халқининг жасур ўғлони Султон Содиқ Кенисаров Ёқуббек ҳузурига келди. Ёқуббек уни ўзига яқинлаштириб, марҳум укасининг тул қолган хотинини никоҳлаб берди. Султон Содиқ Шарқий Туркистон қўшинининг лашкарбошилари сафидан жой олди. Скобелев қўшинларига қарши жангларда довруғ қозонган Олой маликаси — Қурбонжон додҳоҳ (1811-1907)нинг ўғли Ботирбек ҳам бу қўшинда қирғиз йигитларига бош эди.

Ёқуббек шу тариқа Туркистоннинг мард йигитлари — ўзбек, қозоқ, қирғиз, уйғурлардан иборат байналмилал турк ўғлонлари лашкарларига саркарда бўлиб, Хитойдан бостириб келаётган душманга қарши турди.

Қўқон хонлигини ўзига қўшиб олган Россия ягона мухолифи Ёқуббек атрофида эрксевар туркистонликлар тўпланаётганидан хавотирга тушди. Бу вақтда рус-турк уруши (1877-1878) яқинлашаётганди. Россия ўз ҳудудларини орқадан бўлиши эҳтимоли бор ҳужумдан сақлаш учун Туркия ҳомийлигидаги Ёқуббек давлатидан чўчиди. Уста сиёсатчи капитан А.Н.Куропаткинни 1876 йилда Кошғарга элчиликка жўнатди. Ёқуббек ҳам ўз навбатида ёнгинасида жойлашган рус қўшинининг Ғулжадан зарба бермаслиги учун муросали битим тузиб, Ноғорачалди қалъаларини қайтариб берди. Бу вақтда Манасга яқинлашиб қолган Хитой императори саркардаси Цзо Цзун Тан Туркистон генерал-губернаторидан Ёқуббекка қарши юриш учун катта ҳарбий ёрдам олади. Устига устак, Ёқуббекка нисбатан дўстона сиёсат олиб борган инглиз ҳукумати Еттишаҳар давлати ҳимояси учун қатъийлик кўрсатмайди. Генерал Цзо 1876 йилда Урумчи дарасида Ёқуббек қўшини билан жанг бошлайди. Шармандаларча мағлуб бўлгач, маккорлик йўлига ўтади. 1877 йил баҳорида кўккисдан ҳужумга ўтиб, Девончи ва Турфонни эгаллайди. Кенжа ўғли Ҳаққулибек ва лашкарбошиси Ҳакимхон тўра бошчилигидаги қўшинларнинг мағлубиятга учраши Ёқуббекни жуда ташвишга солади. Шахсан ўзи қарши ҳужумга тайёргарлик кўра бошлади. Аммо кутилмаган ўлим оқибатида бу режа амалга ошмайди. Ҳаққулибек отаси тобутини Кошғарга олиб кетаётган вақтида акаси Беккулибек томонидан ўлдирилади. Беккулибек ўзини Кошғар ҳокими деб эълон қилади. Хўтон волийси Ниёзбек ҳам ўзининг мустақил ҳукмдорлигини намойиш этади. Еттишаҳар давлатида шу тариқа кучлар парчаланиши содир бўлади.

Шарқий Тукистонга ҳоким бўлиб олган хитойликлар эса 1877 йили 60.000 кишилик Кошғар қўшинини буткул қириб ташлашади. Генерал Цзо тинч аҳоли бошига ҳам оғир кунларни солади.

Ёқуббекдан саховат кўрган, янги Ҳисор қалъасига бош бўлган амирзода Абдулмаликнинг тақдири ҳам аянчли кечди. У дастлаб Буюк Британия империясидан ёрдам олиб, Бухорони озод қилиш учун узоқ курашди. Калкуттада, Пешоварда истиқомат қилди. 1885 йили отасининг бетоблигини эшитиб, Бухоро тахтини эгаллашга уриниб кўрди. Афсуски, орзулари амалга ошмади. 1909 йилда Пешоварда она Бухоро соғинчида армон билан оламдан кўз юмди.

Амир Музаффар 1870 йилда бутун амирликдаги ватанпарвар кучларнинг дарғалари бўлиб қолган Китоб ва Шаҳрисабз ҳокимлари Жўрабек ва Бобобекка қарши курашда ёрдам сўраб, фон Кауфманга мурожаат этганди. У ўз элчиси воситасида яна бир муҳим сирни — Афғонистон амири Шералихон билан Жўрабек ўртасида тузилган иттифоқни ҳам маълум қилганди. Туркистон генерал-губернатори бу хабарга фавқулодда эътибор қаратади. Туркистон ҳарбий округи қўмондонлиги исёнкор бекларга қарши қаратилган махфий операция тайёрлашга киришади. Генерал Абрамов бошчилигидаги асосий кучлар 1870 йил 11 августда Шаҳрисабз остонасида беклар қўшини билан тўқнашади. Уч кун давом этган шиддатли жангларда Шаҳрисабз ва Китоб бекликлари мағлубиятга учрайди. Шундан сўнг Жўрабек билан Бобобек курашни давом эттириш учун Кошғарга — ўз ватандошлари ҳукмдор бўлган Еттишаҳар давлати пойтахти сари йўл олишади. Аммо Маҳрам яқинида уларни Қўқон хони навкарлари ҳибсга олишади. Худоёрхон бекларни кишанлаб, Хўжандга — фон Кауфман ҳузурига жўнатади. Туркистон генерал-губернатори хавфли рақибларини қатл қилмайди. Улардан империя манфаатлари йўлида фойдаланишни ўйлаб, иккаласини ҳам Тошкентга юборади. Уларга ер-сув инъом қилиб, уй назоратида сақлайди.

1876 йили император Александр 2 фармони билан Жўрабекка подполковник, Бобобекка майор унвони берилиб, улар Бош губернатор маҳкамасида масъул лавозимларда хизмат қила бошлайдилар. Аммо босқинчиларга нисбатан муносабатлари ўзгармайди. Машҳур рус шарқшуноси, академик В.В.Бертольд «Туркистон маданий ҳаёти тарихи» китобида 1901 йилда генерал-майор унвонини олган Жўрабек ҳақида шундай деб ёзганди. «У мен билан суҳбат чоғида русча идора усулини мўғулча идора усули билан асосли равишда тенг қўйди. Унинг фикрича, мўғуллар давридаги сингари руслар даврида ҳам ярамас одамлар босқинчиларнинг ҳомийлиги остида ўз ҳамюртларига зулм ўтказишга муваффақ бўлишди».

Ўзбек зиёлиларини ёмон кўрадиган учига чиққан шовинист, Туркистон ўлкаси халқ маорифи раҳбарларидан бири — «Туркистон вилояти газети» муҳаррири Н.Остроумов 1903 йил 1 февралда Жўрабек билан бўлган учрашувини ўз кундалигига шундай қайд қилганди: «У бизнинг бошлиқлари хусусидаги фикр-мулоҳазаларини тўппа-тўғри, кескин қилиб айтади... Ишончим комилки, у қизиқарли ва ўз обрў-эътибори учун нафли деб ҳисоблаган нарсаларнинг ҳаммасини ён дафтарига қайд қилиб боради. Умуман, Жўрабек ўткир шахс, унинг ён дафтаридаги қайдлар Туркистоннинг келгусидаги тарихчиси учун катта аҳамият касб этади». Шовинист генерал-лейтенант Н. Королков Тошкент шаҳар Думаси фаолияти хусусида генерал-губернатор номига йўллаган тақдимномасида ҳукуматга мухолиф кайфиятдаги ноиблар орасида «бир тубжой, полковник Жўрабекнинг янгроқ овози ажралиб туради», деб ёзганди. Кейинчалик Сирдарё вилояти ҳарбий губернатори лавозимига тайинлангач, битган махфий ахборотида машҳур қримлик — «Таржимон» газетасининг муҳаррири маърифатпарвар Исмоилбек Ғаспирали Тошкентда Жўрабек билан учрашганини айтиб, бу воқеага сиёсий тус беради: «Таржимон»нинг жонкуяр тарғиботчиси генерал-майор Жўрабекдир. У янги усул мактаблари билан қизиқмоқда. Ғаспирали Тошкентга келганида у билан учрашди».

Мустамлакачилар генерал Жўрабекдек забардаст шахс Туркистон ўлкасидаги миллий озодлик ҳаракатига раҳбарлик қилиши мумкинлигини яхши тушунишган. Жўрабек Сирдарё вилояти губернаторидан тортиб, Туркистон генерал-губернаторигача бўлган олий мансабдорлар билан ҳар бирининг муомаласига яраша ошкора мулоқот қилишдан асло топ тортмаган. Унинг исёнкорлик табиати, мустамлакачилар сиёсатидан норозилиги Россияда 1905 йил 9 январда рўй берган воқеалар акс-садоси Туркистонга етиб келган кезларда кескин кўзга ташланади. Ўша йили октябр ойида Тошкентда оммавий иш ташлаш бўлиб ўтади. 16 ноябр ва 15, 22, 19 декабр кунлари генерал Жўрабек бошчилигида йиғинлар ўтказилиб, мамлакатда вужудга келган қулай фурсатдан фойдаланиш ва ўлка аҳволини яхшилашга оид масалалар кун тартибига қўйилади. Жўрабек бошчилик қилган бу ҳаракатга Туркистон генерал-губернатори қандай хавотир ила қарагани у Петербургга жўнатган бир махфий ҳужжатда яққол акс этган: «Тубжой аҳоли орасида ҳукуматга ўзларининг турмушини яхшилаш тўғрисида ариза бериш учун ҳаракатлар бўлиб турибди. Тузем халқ мақсадига эришиш йўлида Россия ҳукуматининг ҳозирги қийин аҳволидан фойдаланмайди, деб бўлмайди».

Жўрабек бошчилигида ўтказилган сўнгги норозилик йиғинидан сўнг кўп ўтмай — 1906 йилнинг 24 январидан 25 январига ўтар кечаси ўзининг Қорасувдаги боғида номаълум шахслар томонидан сирли равишда ўлдирилади. «Туркестанские ведомости» газетасининг ўша йилги 6 феврал сонида бу даҳшатли қотиллик тафсилотлари шундай баён этилган: «Марҳум генерал-майор Жўрабекни ўлдирган босмачилардан уч нафари топилиб, маҳбус бўлинибдир. Чунончи, бири армани Нерсес Осипов, иккинчиси Бухорога тобе Жўрабой Ортиқбой ўғли, учинчиси Самарқанд шаҳри фуқароси Қодир Худойберди ўғлидир».

Тошкент шаҳри ҳокими томонидан Сирдарё вилоят бошқармасига берилган маълумотда қамоққа олиниб, тергов қилина бошлаган Нерсес Мартичевич Осипов Елизавет губернияси фуқароси экани айтилади. Жўрабекнинг ўлими масаласида генерал-губернаторлик ва турли жазо идоралари тутган йўл ғоят шубҳалидир. Қотиллар қўлга олинганлиги, тергов бошланганлиги, тез орада катта суд бўлажаги ҳақидаги ваъдалар мутлақо бажарилмади. Қарийб 40 йил мобайнида Туркистоннинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида муҳим рол ўйнаган, Чор армиясининг генерал-майори бўлган бу йирик тарихий шахс ҳалокати билан боғлиқ ҳужжатлар яширин равишда марказга олиб кетилиб, қотилликнинг изи атайлаб йўқотилгани эҳтимолдан ҳоли эмас.

Ҳамдам СОДИҚОВ,
тарих фанлари доктори,
Рустам ШАМСУТДИНОВ,
тарих фанлари доктори, профессор,
Поён РАВШАНОВ,
профессор

Обидалар—бебаҳо меросимиз

ТАРИХИМИЗ КЎЗГУСИ

Фармон ва ижро

Ўзбекистон Республикаси Президентининг шу йил эълон қилинган «Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисидаги» Фармони кенг жамоатчилик орасида қувонч билан қабул қилинди. Ушбу фармон музей соҳасининг кенг тармоқ ва муаммолари чуқур тадқиқ қилинган ҳужжат, десам адашмаймиз.

Музейлар бой ўтмишимиз, ашёларда акс эттирилган антиқа буюмлар сақланадиган, илмий тадқиқ этиладиган, таъмирланадиган ва энг асосийси, ушбу ашёларни халқимиз — томошабинга кўрсатиб, унинг моҳиятини етказа оладиган тизим, осорхонадир. Музей ёш авлод мафкурасини, маънавиятини шакллантиришда, келгусида уни жамиятнинг етук намояндаси қилиб тарбиялашда катта ўрин тутади.

Музейларимизнинг бугунги қиёфаси ҳақида гап кетганда, даставвал, ўз иш фаолиятимиз давомида дуч келган масалалар ҳақида фикр юритишни лозим топдик. Бизнинг Самарқанд давлат музей-қўриқхонаси фаолиятида мустақиллик йиллари туб бурилишлар даври бўлди. Буни биргина А. Икромов номидаги музей кўргазмаларидаги ўзгаришларнинг ўзиёқ яққол кўрсатиб турибди. Ҳажман кичик, лекин мантиқан бой бўлган «Қуръонхона» — нодир қўлёзма ва тошбосма китоблар кўргазмасида 1000 йиллик тарихга эга китоблар мавжуд. Бу кўргазманинг ташкил этилиши жамиятимизда рўй бераётган туб ўзгаришлар билан чамбарчас боғлиқ. Музейга ташриф буюрган хоҳ маҳаллий, хоҳ хорижий маҳмонлар бўлсин, кўргазмани кўриб ҳайратга тушмоқдалар. Яқинда ўзбек-британ қўшма корхонасида фаолият кўрсатаётган инглиз ишбилармонларининг Самарқанд шаҳрига тақдим этган 500 йилдан кўпроқ тарихга эга бўлган «Хадис» китоби музей фондини бойитди. Буни чет давлатларнинг бизнинг тарих ва ўтмишимизга катта ҳурмат-эътибори деб қараш лозим. Экспозициядан жой олган нодир Қуръони карим ва ислом дини, адабиёт соҳасидаги асарлар унутилган тарихимизнинг мўътабар зарварақлари қайта очилгани тўғрисидаги хушхабардир.

Фармонда музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштиришнинг йўл-йўриқлари кўрсатилган, ҳар бир бандида Ўзбекистон музейлари истиқболини белгиловчи тадбирлар белгиланган. Хусусан, «Ўзбекмузей» жамғармасининг ташкил этилиши музейлар равнақи учун муҳим омилдир.

Мустақиллик даври музей ижодкорлари, кўргазмалар соҳасида қизғин ишлар палласи бўлди. Самарқанд давлат музей-қўриқхонаси экспонатларини жаҳон миқёсида оммалаштириш хусусида гапирадиган бўлсак, музей экспонатларининг илк хорижий сафари 1980 йили Германиянинг Ғарбий Берлин шаҳридан бошланди. 1982 йили музей археология фондига тегишли бўлган ассуарийлар — устухондонлар мажмуидан иборат ноёб ашёлар туркуми Япония пойтахти Токиода Ўзбекистон тарихига бағишланган йирик кўргазмада намойиш этилди. Шу тариқа бошланган хорижий сафарлардан энг йириги мустақиллик даврига тўғри келди. 1992-93 йилларда ўзбек-француз археологларининг ҳаракатлари ва музей раҳбарияти тадбиркорлиги натижасида музей экспонатлари Франциянинг Париж, Тулуза шаҳарларида намойиш этилди. Сўнгги йилларда музей экспонатлари Германия давлатининг Штутгард музейида намойиш учун қўйилиб, катта муваффақият қозонди. Кейинчалик тақдим этилган каталогда эса, Самарқанд музей эскпонати биринчилар қаторида китоб зарварағидан жой олди. Ҳозирда Италия, Покистон, Германия, Ҳиндистон, Эрон каби давлатлар музейимиз экспонатларининг кўргазмасини ташкил қилиш истагини билдирдилар. Биз бу соҳада ҳали кўп ишларни амалга оширишимиз лозим. Бу ишни қўллаб-қувватлаш учун ҳомийлар кўмаги зарур.

Музей фондларида сақланаётган нодир экспонатларни сақлаш, улар учун мусоид ҳарорат яратиш каби масалалар ҳам ечимини кутмоқда. ЎзФА археология институти илмий ходими, тарих фанлари доктори А. Абдураззоқов «Халқ сўзи» газетасидаги «Музейлар равнақ топсин» сарлавҳали мақоласида бу муаммони кўтариб чиқди. Жумладан, унинг: «Музейлардаги таъмирлаш соҳасидаги илмий-текшириш ва амалий ишларни бажариш учун «Ўзбекмузей» қошида махсус илмий марказ ёки лаборатория ташкил этилмоғи зарур» деган фикрига тўла қўшиламиз.

Музей ишини такомиллаштириш кўп жиҳатдан унинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш билан боғлиқ. Афсуски, ҳозирда музейлар энг оддий компютер, радио ва видео аппаратлар билан ҳам жиҳозланмаган. Самарқанд вилояти ҳокимлиги, шаҳар ҳокимлиги раҳбарлари ва ҳомийларимизнинг ёрдамида музейшунослик соҳасидаги мавжуд муаммолар ўз ечимини топади, деб ўйлаймиз.

Н. МАҲМУДОВ,
Самарқанд давлат музей-қўриқхонаси бош директори,
Б. МАЪРУФИЙ,
музей-қўриқхонаси илмий котиби

Ёз яқинлашиб қолди. Болаларнинг қувончи чексиз...

ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ КАЛИТИ

Китобингизни ўқидим

Тилшунослик соҳасида илмий-оммабоп услубда, ҳамма тушунадиган тарзда китоб ёзиш қийин. Чунки тилшуносликнинг ўз тили мураккаблашиб етган. Шу боис, анчадан буён тил ҳақида маза қилиб бирорта китоб ўқиёлмаган эдим. Аниқроғи, шундай китоблар ёзилмаётган эди. Яқинда филология фанлари доктори, профессор Низомиддин Маҳмудовнинг «Ўзимиз ва сўзимиз» китоби қўлимга тушиб қолди-ю, бош кўтаролмай, бир нафасда ҳузур қилиб ўқиб чиқдим. Тил илми ҳақида ҳам шундай содда, тушунарли, бадиий-публицистик услубда мароқли китоб ёзса бўлар экан-да. Ширин қовун еганда: «Тилими тилни ёради-я!» дейишади. Ширинсуханликда Н. Маҳмудовнинг тил илми тилни ёради. Албатта, бундай асар яратиш ҳар қандай тилшуноснинг қўлидан келмайди. Китобда баркамол олимнинг истеъдод қирралари ўз салоҳиятини кўрсатган. Унда тилшунослик, адабиётшунослик, санъатшунослик, тарихчилик, сиёсатшунослик, шоирлик хислатлари бирликда ҳаракат қилиб, ўзига хос тафаккур маҳсулини самимий ифодалаб берган. «кўп тилни билган кишининг... ташқи оламни идрок этиш имконлари беҳад катта бўлади», дейди олим ўз китобида. Китоб мундарижаси кўрсатадики, кўп соҳани биладиган олимнинг имконлари ҳам кенг бўларкан.

Олим давлат тили сиёсатини жуда нозик тушунади ва меъёрида талқин этади. Бу сиёсат асосида «тил ва истиқлол», «тил ва миллий маънавият», «тил ва санъат» муаммолари теран таҳлил қилинади.»Тил — миллий маънавият ва маданият кўзгуси», деган ғоя китобни бошдан оёқ бирлаштириб туради. Олим кечмиш сабоқлари асосида хулоса чиқарадики, тил «миллат деган бирликнинг тамал тоши, у бой берилса, миллат ҳам бой берилади. Миллатнинг бирлиги ва борлигининг бош белгиси тил»дир.

Китобда она тили миллий тафаккурни шакллантиришнинг энг муҳим омили эканлиги асосли ёритилган. Ҳар бир миллат вакили борлиқни ўзига хос миллий онг, нуқтаи назар билан идрок этади. Ҳар бир миллатнинг ўзига хос тафаккур тарзи мавжуд. Миллий онг, нуқтаи назар, тафаккур она тили воситасида муайянлашади. Миллий ватанпарварлик ҳам она тили бешигида камол топади.

Дунёқараш ва тил бир-бирига чамбарчас боғлиқ ҳодисалардир. Ўзбекнинг она тилини яхши билиш учун, ўзбекча дунёқарашга эга бўлиш учун, ўзбекча фикрлай олиш малакасини ҳосил қилиш керак. Ўзбекча англаш ва тафаккур юритиш учун дунёни ўзбекнинг кўзи билан кўриш лозим. Кўп миллатнинг она тилини билиши эса воқеликка турлича томондан ёндашиш, уни ҳар томонлама идрок этиш, моҳияти ҳақида мукаммал тушунча ҳосил қилиш имконини беради. Бундай фикр-мушоҳадалар олимнинг фақат шахсий кузатишлари натижаси эмас. У жаҳон миқёсидаги мутафаккир олимлар — машҳур Америка тилшуноси Бенжамин Ли Уорф, олмон алломаси Вильгельм фон Гумбольдт, французча маърифатпарвари Вольтер, япон олими, Токио университетининг тиббиёт профессори Таданобу Цунοданинг назарий тадқиқотлари ва амалий тажрибалари асосида хулоса чиқаради. Олим наздида саводхонлик ва нутқ маданияти миллатнинг маданий даражасини белгилайдиган муҳим омилдир.

Истиқлол даврида она тилига муносабатнинг давлат сиёсати даражасига кўтарилиши миллатнинг руҳини кўтарди. Олим фикрларида халқимизнинг яна бир орзу-армони ўз ифодасини топган. У ҳам бўлса, она тилимизнинг янги асрда жаҳон миллатларининг мунтазам минбари бўлмиш Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг расмий ва ишчи тиллари — инглиз, француз, араб, хитой, испан, рус тиллари мақомига кўтарилишидир.

«Давлат тили ва миллий мустақиллик» бобида Ўзбекистонда тил сиёсати тарихи жуда ихчам тарзда ёритилган. Ҳозирча, бисотимизда давлат тили сиёсати ва она тилимизга миллий мустақиллик мафкураси асосида янгича ёндашувни бу қадар лўнда, аниқ, мазмунли акс эттирувчи бирорта манба йўқ.

«Рост ва расо сўзлар» қисмида эса Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романидаги бадиий тил таҳлили намунали тарзда ёритилган. Қани энди ўнлаб, юзлаб бадиий асарларимизнинг тилини шундай таҳлил эта олсак.

Китобнинг «Сўз ва соз», «Ўзлик илми ва ўзбек фильми» боблари миллий санъат ва миллий тил ҳақидаги дардларнинг умумлашма изҳоридир. «Қўшиқ бўладиган шеър, — деб ёзади Н. Маҳмудов, — муаллифнинг ҳам, бастакорнинг ҳам, хонанданинг ҳам тингловчига айтадиган аниқ гапи, фикри бўлиши керак. Акс ҳолда, ногирон, довдир, беюз «қўшиқ» туғилади.

Муаллиф «Шариф ва Маъриф», «Ака Шариф Тошкентда» каби ўзбек филмларини ҳақли равишда танқид қилади. Ҳақиқатан ҳам, «ўзбек ҳеч бир замонда гўл, лақма, довдир бўлмаган. Мазкур икки филмда ўзбекнинг соддалиги гўлликка айланиб кетганга ўхшайди». Бу филмлар шакли, мазмуни, мақсади, моҳияти билан табиий миллий заминга таянмаган, миллий маънавиятимизга асло тўғри келмайдиган сохта томошалардир. Ахир, ҳазил-мутойибанинг ҳам манба ва воситаси миллий тил-ку. Шуҳрат топаман деб, она тилини оёқости қилиш мумкинми? Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтганда, нега кўча ҳаракати қоидаси бузилса, милиция дарҳол ҳуштак чалади-ю, она тили нафосати паймол қилинса, ҳеч ким индамайди?

Ҳўш, ҳозирги филмлар қандай яратиляпти? Телесериаллар тилига эътибор беринг. Бир актёр бир неча қаҳрамон тилини таржима қилиш мақсадида ўзини, овозини ва ўзбек тилини нақадар зўриқтираётганининг гувоҳи бўласиз. Ҳўш, нега бадиатан етук романларимиз асосида яратилган филмлар кучли чиқмаяпти? Чунки киночиларимиз ва киноактёрларимиз миллий романларимизни чуқур тушуниш ва экранда акс эттириш даражасида эмаслар. Ахир, ижро маҳорати тил воситасида амалга оширилади. Истеъдодли режиссёр Маҳмуд Юнусов «Алишер Навоий» видеофилми бош қаҳрамони ижрочисини 400 болани синовдан ўтказиб танлаб олган экан. Нега бизда бош қаҳрамон ижрочилигига шундай катта танлов ўтказмаймиз, била-кўра ўртамиёна филм яратамиз? Қолаверса, ўзбек тилини мукаммал биладиган, маънавий олами, миллий қиёфасига мувофиқ келадиган актёрларни Республика, вилоят ва туман театрларидан изласа, топилади. Демак, кино фақат томоша эмас, балки бадиий асар асосида яратилган сўз санъати, халқ тили ва миллий маънавият намойиши ҳамдир. Сўзимизда ўзлигимиз мужассам экан, демак, кино тилига ҳам ҳушёр бўлишимиз лозим.

Албатта, китобда жузъий нуқсонли ўринлар, мунозарага асос берувчи мулоҳазалар йўқ эмас. Масалан, муаллиф ўзи шоир ҳам бўлганлигиданми, илмий китобни шеърий йўлда ёзгудек маҳорат билан сўз қўллайди. Бу ҳол китобнинг номи ва мундарижасида, «интиқ истиқлолнинг элга эш бўлмоғи», «дўлу довулга қарши», «машаққатли ва муборак курашлар», «тошдан қаттиқ бош», «зарбли замон», «синоатли сабоқлар», «мунтазам миллийлик», «мунтазам ва миллатга мусаллам», «қизил» салтанатнинг сур султонлари», «туркона таранг мантиқ» каби иборалар қўлланишида яққол кўринади. Лекин буларнинг баъзиси ўринли-ўринсиз, такрор-такрор ишлатилиб ҳам қолган.

«Алишер Навоий ёки мумтоз адабиётимизнинг бошқа атоқли намояндалари асарларидаги баъзи сўзларни баъзан у ёки бу тарзда ўқиш атрофидаги баҳсларнинг асл манбаи ҳам мазкур ёзувнинг ўзига (аммо туркий тилга эмас) хос хусусияти билан боғлиқ эканлиги тайин», деган фикр баҳсли. Ушбу баҳснинг ечими махсус алоҳида мақолани тақозо этади. Гап шундаки, мазкур баҳсларнинг асл манбаи фақат араб ёзувининг ўзигагина боғлиқ бўлганида, бу қадар қизғин ва узоқ давом этмасди. У минг йиллик маданий меросимизни англаш, ўзлаштириш ва миллатнинг абадий мулкига айлантириш дарди билан боғлиқ. Бундан ташқари ёзув орқали санъаткорона кўп маъно ифодалаш имконияти миллий адабиётнинг истиқболи учун ҳам керакли хусусият эди. Бу имкониятдан маҳрум бўлиб қолиш унутилмас миллий дарддир.

Бундай мулоҳазалардан қатъи назар, «Ўзимиз ва сўзимиз» китоби ҳозирги ижтимоий-маънавий ҳаётимизда катта аҳамият касб этадиган муҳим қўлланмадир.

Нусратулло ЖУМАХЎЖА

Норбой ХУДОЙБЕРГАНОВ

ҲАМ ИЛМ, ҲАМ САНЪАТ

Олтмиш йиллик умримнинг қарийб қирқ йилини адабий-илмий ижодга бағишлаб, бугун ўз-ўзимни тафтиш этиб, натижада шуни эътироф қилишга мажбурманки, эришганларим қанчалик кам бўлса, эришмаганларим шунчалик кўп экан. Йўқ, сохта камтаринлик юзасидан шундай демаяпман. Тўғри, ҳеч қандай ютуқларга эришмадим, дея фаолиятимни бутунлай инкор этишдан йироқман. Ундан ортиқ илмий-адабий китобларим чоп этилгани, қарийб тўрт юзга яқин мақолалар, тақризларим босилиб чиққанидан бироз таскин топаман. Лекин шуниси борки, агар илк адабий-танқидий мақолалар, тақризларим 50-йилларнинг охирларида чиққан пайтларда ким бўлиб, қандай илмий-ижодий ишларни бажаришим тушуниб қалам тебратганман десам, ўзимни ўзим алдаган бўламан. Аммо ўша йиллар Сталин шахсига сиғиниш фош этилиб, ҳукмрон мафкура доирасида озгина эркинлик шабадаси эсиши натижасида ёки бошқа сабабданми ўзимни-ўзим қаттиқ тафтишдан ўтказиб, биринчи галда шоир бўлиш ниятидан воз кечдим. Бунга ўз хоҳишим билан эмас, қандайдир ички туйғу мажбур этди. Бироқ бу борада ҳам — ижодий кашфиётчилик, яратиш заруриятини тушунишимда Москва Давлат университети аспирантурасида 1962-1966-йилларда таҳсил олиб, фан номзоди бўлганим қўл келди. Албатта, гап илмий унвонда эмас. Эътироф этаманки, унга эришганимда астойдил қувонганман, лекин тез орада уқдимки, унвонлар, мукофотлар қанчалик қадрли бўлмасин, адабий-илмий-эстетик тараққиётнинг белгиловчи мезон бўлмаслигини ўша пайтлардаёқ ҳис қилганман. Балки шунинг учунми ёки бошқа босқдими, 1970 йили чоп этилган биринчи китобимдаги «Таҳлил ҳикмати» мақолам қуйидагича бошланган эди: «Айрим мулоҳазаларга кўра ёзувчи асарга «жон» ато қиладиган ижодкор, яратувчи шахс бўлиб, танқидчи фақат унинг яратган маҳсулотларини баҳолаш билангина чекланиб қолар эмиш. Шундай экан, яратишга қараганда баҳолаш ҳеч гап бўлмай қолади. Чиндан ҳам баъзи бир ўртоқлар асарни баҳолашдан енгил иш йўқ деб билади ва шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, танқидчиларни назар-писанд қилмайдилар ҳамда уларга ўгайлик кўзи билан қарайдилар, баъзан ҳатто уларнинг меҳнатини инкор этиш даражасига бориб етадилар».

Шу сўзларни ёзганимга, мана, кўз очиб юмгунча, қарийб ўттиз йилча вақт ўтибди. Хўш, бу вақт мобайнида адабий танқид ўзига хос мустақил ижод воситаси бўлиб, мазмунан илм, ҳам санъатни уйғунлаштириб, қамраб олишни амалда исботландими?

Ўша мақоламнинг бошларида чинакам мунаққид бўлиш учун «алоҳида истеъдод ва теран билим керак, асар ижодкори сингари фикрлаш, бадиий сўзни ҳис қилиш, «ҳазм» эта билиш лозим»лигини таъкидлаган эдим. Бу фикрларга «танқидчи битган нарсада ҳам бадиий асардагидек авторнинг конкрет қиёфаси, индивидуал ўй-фикрлари гавдаланиб турмоғи керак», деб қўшимча қилганман ҳамда танқидчи қиёси ёзувчининг қайси асарларини севиши ёки севмаслигини намоён қилиши, пировардида, ўзининг бетакрор, алоҳида ажралиб турадиган илмий-эстетик оламини яратиши зарурлигини уқтирганман.

Шу ерда адабиётшунос, танқидчи агар чинакам истеъдод соҳиби бўлса, ёзган ҳар бир мақоласи, тақризи, тадқиқоти билангина эмас, балки ўртага ташлаган мулоҳазалари орқали ўзининг бетакрор адабий-бадиий, фалсафий-илмий дунёсини яратсин, деган фикрни яна бир карра улуғлашни истардим. Тағин шундай дунёки, унда ҳам ижодкорнинг шахсий ҳис-туйғулари, суратию сийрати, таҳлилу тадқиқдан ўтказилаётган асар ёки ёзувчи фаолияти моҳияти билан ўз даврининг муҳим хусусиятлари акс этсин!

Эътироф этаманки, шахсан ўзим танқидчи сифатида қалам тебрата бошлаган 60-йилларнинг бошларида эмас, ўрталарида, айниқса, кейинчалик бошланган қайта қуриш, ошкоралик жараёнини бошдан кечирган лаҳзаларда мазкур ҳақиқатни яхшироқ англадиму асл моҳиятини ҳозирги истиқлол даврида чуқурроқ идрок этдим.

Буюк истеъдодлар, ҳар йили, ҳатто бир неча ўн, юз йилда дунёга келавермаслиги баҳс талаб қилмайдиган ҳақиқатки, буни гоҳида эътироф этишни ўзимизга эп кўрмаймиз. Адабий танқидчиликдаги аҳвол-чи?

Гапнинг очиғи, бу саволга дабдурустдан аниқ жавоб қайтаришни ўз зиммамга олишим қийин. Агар кейинги етмиш беш йиллик вақтни ўз ичига олган давр тўғрисида гапирсак, атиги икки номни — Матёқуб Қўшжонов билан Озод Шарафиддиновни алоҳида фахрланиш туйғулари билан тилга оламан. Ахир, айни шу танқидчилар 60-70-йилларда қатағон қурбонлари бўлган Қодирий, Чўлпон каби истеъдод соҳибларининг мустақиллик руҳига йўғрилган асарларини ҳимоя қилишда фаол қатнашишди-ку! Шу билан бирга ўша даврда Абдулла Қаҳҳору Одил Ёқубов билан Пиримқул Қодировлар сафига қўшилиб, ҳаёт ҳақиқатининг айрим муҳим жиҳатларини мавжуд зиддиятлари билан ёритишга муваффақ бўлган Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов каби ижодкорлар ҳамкору иттифоқчилар сифатида қалам тебратди-ку!

Айни шу фикрни «Ўқитувчи» нашриётида чоп этилган «Ўзбек совет адабий танқидчилиги» (1990) дарслигида ҳар иккала мунаққиднинг ўзим ниҳоятда салмоқли деб ҳисоблаган мақолалари, тақризлари таҳлили орқали исботлашга уринганман, айрим етишмовчиликларни кўрсатиш орқали қуйидаги хулосани алоҳида қайд этганман: «Ҳатто айтиш мумкинки, улар ўзига хос мактаб яратиб, ўзларининг мустақил ижодий қиёфаси, услуби, маҳоратига эга бўлган ижодкор эканлигини исботлади».

Мазкур таъкидга ўша дарсликнинг икки бобини ёзган филология фанлари номзоди А. Расулов ҳам қўшилди. Айни чоқда мақталганлар сонини орттириб юборди...

Чинакам адабий танқидчи бир пайтнинг ўзида бадиий ижод намуналарида ҳаёт ҳақиқатидан бадиий ҳақиқат қандай яратилгани ёки яратилмаганини бамисоли зукко санъаткор, зўр файласуф олим сифатида эркин ва мустақил нуқтаи назардан ўтказсин! Пировардида шунга эришсинки, ҳар бир мақола, тақриз, тадқиқот айни санъат асаридай ўқилиб, илм маҳсулидай «ҳазм» этилсин! Фақат зиёлилар, ижодкорларнинг ўзлари эмас, ҳатто оддий меҳнаткашлар ҳам маънавий-руҳий баҳра, адабий-бадиий, фалсафий сабоқ олсин! Бунга қарийб икки юз йил муқаддам Белинский эътибор қилгани ҳеч кимга сир эмас. Шу ўринда ҳозиргача қизиқиш билан ўқиладиган Добролюбовнинг «Зулмат ичра нур», «Ҳақиқий кун қачон келади», Писаревнинг «Пушкин ва Белинский», «Реалистлар» каби мақолаларини эслаш кифоя...

Улуғ рус мунаққидлари анъаналари мустабид коммунистик тузум томонидан расман инкор этилмади-ю, бироқ амалда уларнинг ҳар томонлама ривожланишига йўл қўйилмади. Ахир, Белинский, Добролюбов, Писаревлар муайян партиявий, синфий талаблар эмас, чинакам ижодий эркинлик, мустақиллик асосида қалам тебратганлар-ку! Қолаверса, улар ижоди коммунистик мафкура, маркча-ленинча таълимотга моҳиятан зид бўлган-ку! Ўзбек адабий танқидчилиги эса ўша мафкура, ўша таълимот қонун-қоидаларга мувофиқ туғилиб шаклланди, маълум даражада равнақ топди. Эътироф этишга мажбурмизки, биз ўша тузум, ўша мафкура, ўша таълимот маҳсулларимиз. Тўғри, танқидчилигимизнинг миллий замини мавжуд бўлиб, у Алишер Навоийнинг асарларига бориб тақалиши хусусида фахрланиб сўзлаймиз. Бу тўғри, бироқ бевосита бадиий асарларни, уларнинг муаллифлари фаолиятини таҳлилу тадқиқидан ўтказишга жадидлар киришгани, бу борада Маҳмудхўжа Беҳбудий етакчилик вазифасини бажаргани ҳам тарихий ҳақиқат. Шунинг учун коммунистлар ўша зотларни ўзларининг душманлари деб билиб, уларга қарши курашдилар ва ғолиб келдилар. Бироқ бу ғалаба ҳаётнинг барча тармоқлари, шу жумладан, бадиий адабиёт, санъат, илму фанда ҳам чинакам мағлубиятга айланиб, оғир инқирозларга олиб келгани хусусида ҳозирги мустақиллик даврида баралла гапираяпмиз. Ахир, мустақиллик, эркинлик буғилиб, авж олдирилган зўрлигу зўравонлик маҳсули эди-ку!

Буни фош этаётганимизга, мана, олти йилдан ошиб кетди. Шу муддат ичида анча-мунча салмоқли ишлар бажарилаяптики, уларнинг бир қисми инсоннинг ўзлигини чуқур англашга таъсир кўрсатадиган ҳамда яқин ўтмишдаги яккаҳокимликнинг партиявийлик, синфийлик, ғоявийлик каби қонун-қоидаларига мувофиқлаштирилмаган, шу боис ҳам соф, ҳам илоҳий, ҳам дунёвий мазмун касб этган адабий-бадиий тафаккурга тегишлидир.

Мана, эндиликда мустақиллигимиз шарофати туфайли жаҳон адабиётининг дурдона асарларидан баҳра олаяпмиз. Бу борада бир қатор ёзувчи ва шоирлар, мунаққид ва таржимонлар фаоллик кўрсатишмоқда. Хўш, ўзим-чи? Нималарнидир ёзаяпман, эълон қилаяпман, бироқ улардан кўнглим тўлмаяпти. Кўнглим тўлиши учун шундай мақолалар, тадқиқотлар яратишим керакки, уларни ҳамкасбларим, умуман, қаламкашларгина эмас, балки оддий ўқувчилар ҳам завқ-шавқ билан ўқиб, уқиб, унутилмас маънавий-руҳий сабоқ олса, билмаганларини билишса, сезмаганларини сезишса, деган ниятдаман. Ниятимга эришиш учун нималар ҳалақит бераяпти? Балки ўйлаганларимни рўёбга чиқариш учун қудратим етишмаётгандир?.. Балки...

Ҳа, саволлар саволларга уланиб, жумбоқлар кетидан жумбоқлар келиб чиқаверади. Хўш, улардан ечиб, ҳаққоний жавоблар топармиканман? Топганда шунга яраша салмоқли асарлар яратишга қурбим етармикан?..

Йўқ, саволларни ўртага ташлаб, уларга ўралиб қолмоқчи эмасман. Изланиш, интилиш, ижод қилишдан бир қадам ҳам чекиниш ҳақида ўйлаганим йўқ. Айни чоқда қирқ йиллик ижодий-илмий фаолиятимни, ўзим тафтишдан ўтказишда давом этмоқдаман. Қолганини Яратганнинг ўзи кўрсатар...

БЕДОР МУНАҚҚИД

Оиладаги болалар бир-бирларидан фарқ қилганидек, талабалар ҳам бир-биридан фарқ қилишади.

1950 йилларда Тошкент Давлат университетида дарс берган пайтларимда бунга ишонч ҳосил қилганман. Талабаларнинг баъзилари оғир, вазмин, бошқалари ҳаракатчан, тиришқоқ, қизиқувчан бўлишади ва шу йўл билан улар илмнинг мураккаб нуқталарини илғаб олишнинг кетига тушишади. Шундайлардан бири, мана, қарийб қирқ йил давомида адабиёт илмининг хизматида турган Норбой Худойбергановдир.

Адабиётчи сифатида мустақил ишга киришар экан, у университетда қилган машқлари асосида қорақалпоқ адабиётига назар ташлади. Бу адабиётнинг тараққиёт даражаси хусусида мақолалар эълон қилди. Гап шундаки, бунгача қорақалпоқ адабиётини чуқурроқ таҳлил қилишга молик кадрлар етарли эмас эди.

Ўзбек мактабида ўқиб, университетда ўзбек филологиясини тамомлаб, янги муҳитда, бунинг устига рус тилида илмий иш ёзиб, йирик рус адабиёти мутахассисларига маъқул қилиш осон эмас эди. Норбой бунинг уддасидан чиқди.

Олтмишинчи-саксонинчи йиллар Норбой Худойберганов қаламининг ўткирлашган даври бўлди. Ниҳоят ўзининг қилган ишлари асосида қатор китоблар чоп қилди. Адабиётшуносликда унинг ўзига хос йўналиш ва услуби бор. Асарларга, адабий жараёнга нисбатан у кўпроқ танқидий муносабатда бўлади. Шу асосда баъзан у танқидий муносабатни ошириб юборган пайтлари ҳам бўлди. Ёзувчилар ҳам Норбойнинг бу услубига кўникдилар. У эълон қилган мақолалар ҳақида бир неча вақтлар шов-шув кўтарилар эди-да, адабий ҳаёт яна ўз йўлига тушиб кетаверарди. Аммо бу танқидий фикрлар беиз ўтиб кетмас, адабий жараёнга ўзининг таъсирини ўтказарди.

Норбой Худойбергановнинг бошқа бир масалада катта хизмати бор. Бу адабий қадриятларни қайта тиклаш масаласидир. Саксонинчи йилларда илмий мафкурада анча олға силжишлар рўй берган бўлса ҳам «миллатчи» адабиёт ҳисобланган Чўлпон, Фитрат, жадидчилик хусусида республика матбуотида бирор ижобий фикр айтиш мушкул иш эди. Шундай пайтда Норбой Москва матбуот саҳифаларидан кенг фойдаланди. У «Вопросы литературы», «Дружба Народов» журналларида, «Литературная газета» саҳифаларида мақолалар эълон қилиб, жамоатчилик фикрини жалб қилди. Шу йўсинда У Чўлпон, Фитрат, умуман жадидчиликнинг холис, илмий баҳоланишига катта ҳисса қўшди. Бу жиҳатдан Норбой қилган хизматларни ҳисобга олмасдан йигирманчи-ўттизинчи йиллар адабиёти кўламини тасаввур қилиш қийин. «Ёв қочса, ботир кўпаяди». Ёв устун турган пайтларда жангга кириш ҳақиқий қаҳрамонликдир.

Ёш ёзувчи адабиётшунослар ичида «Норбой Худойбергановнинг шогирдиман», дейдиганлар анчагина. Қарийб қирқ йилдан буён университетда дарс бериб, ёшлар орасида бўлиши унга бу жиҳатдан қулайлик туғдирди.

Олим сифатида Норбой Худойберганов узлуксиз машқ ва мутолаа билан банд. У бугунги ишни эртага қолдирмайди, эрта ва индиннинг ҳам режаларини қаттиқ ушлайди. Энг муҳими, у муайян маслак асосида меҳнат қилади. Бу маслак — адабий жараёнга таъсир ўтказиш, адабиётнинг сифат даражасини юқори кўтариш ва унинг динамик ривожини тараққий этадиган ижод турларидан бири, деб ҳисоблаш. Бу маслак билан Норбой Худойберганов доим бедор. Унинг ишларида баъзан ҳали пишиб етмаган, охиригача ўйлаб кўрилмаган фикрлар ҳам учраб туради. Буни Норбойга хос қусур, деб билмаслик керак. Бу хилдаги номукаммалликлар унинг изланувчанлиги, синчковлиги билан боғлиқдир. Энг муҳими, у ҳозиржавоб ва бедор мунаққиддир.

Матёқуб ҚЎШЖОНОВ

Тоҳир ШЕРМУРОД

СЎЗДА САВОБ, СЎЗДА ГУНОҲ БОР...

Бадииятнинг қадимлардан буён эскирмас, боқийликка вобаста, юзлаб чиғириқдан ўтган ўлчовлари мавжуд. Ким билади, ҳалигача фаҳмимиз ва зеҳнимиздан ташқарида турган яна қанча адабий асрору меъёрлар бордир? Ҳарқалай, турфа олижаноб қоидалар барча даврлар адабиётининг чор тарафига, катта-кичик жамики қаламкашига бирдек тегишли экани аниқ. Сўз вазифасини белгилашнинг арзигулик тасдиқлардан ўтган тажрибаси — фасоҳат ҳиссининг битта, аммо бирламчи шарти.

Ғоявий-поэтик талабларни чуқур сезмоқ ҳам балки ярим ижод, балки ярим ютуқдир? Мақсад-мўлжални аниқ белгиламай, маъно-мантиқ инжиқликларини бошдан кечирмай, ёқимли фасоҳат ва янгичаликка интилмай туриб дуруст натижага эришиб бўлмайди. Кейинги йилларда вилоятларимизда чоп этилган шеърий китобчаларнинг анчасини ўқидим. Бу нашрлар мамлакат бўйлаб тенг тарқалмаётгани, ўз воҳаларидан четларга, марказда яшовчиларга, барча китоб дўконларию ихлосмандларга етиб бормаётгани сир эмас. Улар билан мунтазам танишиб бориш имкони менгада армондек эди. Бироқ, аксарият мажмуаларнинг мутолааси осон кечмади...

«Сирли ишқ нолалари» (Қарши, «Насаф» — 1995)да «Адолат фожиаси» шеърини Фозил Тиловат марсия сифатида ҳавола этади. Бир қадар маъюс, маҳзун оҳанг ҳосил қила олади. Нораста қиз оғзига ўгай она қайноқ сув қуйганда, мурғак тан «Омбурнинг заҳрини туйганда» унинг оҳини маҳалласи эшитмаган. Мудҳиш воқеий мисол таассуроти тасвирида шоир таъсирчан умумлашма сари ошиққан кўринса-да, зўраки қофияларда, тарқоқ фикрларда маҳоратсизлик манаман деб туради. Янги гап айтиш истагини бежилов қўйган муаллиф чуқур ўйлаб ўтирмай, юрт шаънига ножўя сифатлаш тиркайди. Ҳар қандай вазиятда азиз саналмиш Ватанга оид айни мисра ноҳақ қарғишдек асабга тегади:

Халқим, тур ғафлатдан, қўшнингни
ҳам турт,
Менинг бу шеъримни кўзларингга сурт.
Токай адолатни бўғгай ўгайлар,
Эй сен — арвоҳ урган дориломон юрт...

Ёзёвонлик Алишер Бек ҳам шу ҳақда «Адолат ўлмайди», номли шеър битган («Ёзёвонда жийда гуллади», Андижон, «Ёзёвон» — 1994). Фожиани у ижодкорга ярашиқ ички дард, ички маданият билан талқин этган. Шеъри ёлворишнинг ожизларга хослигини уқтириб, ўқувчида сергак муносабат уйғотади. Унингча, беш яшар қизалоққа қилинган зулмга мустақил мамлакат бепарво эмас. Ватан адолатли қадамлар ташламоқда: «Адолат келмоқда, у ўлгани йўқ! Оппоқ тонгда учган оққуш мисоли, товуши гоҳ тиниқ, гоҳида бўғиқ, учмоқда адолат тимсоли».

«Токай сенинг бошингда қуёш» деб бошланувчи шеърида Ф.Тиловат энди Ўзбекистонни қуёшдан-да устунроқ қўймоқ аҳди орқали мақтовни рўёбга чиқармоқчи бўлади. «Қуёш нима — у бир бўлак тош...» Қаршилантириш бўрттирилган сайин тўқилган ғализ нисбатнинг табиий ватансеварликка номуносиблиги фош бўлади. Қуёшнинг улуғворлигидан, юксакларда туришидан лирик қаҳрамон сунъий равишда ғашланади: «Токай менинг халқумда жоним?!» Гўё қуёшни Ўзбекистонмас, Ўзбекистонни Қуёш кўтариб юрмоғи даркор. Шоирнинг ўзи Ватанни серқуёш деб атайди. Сўнг бу сифатни ислоҳ қилиш таклифини ўйлаб топади. «Ҳеч бўлмаса бир бўғин — «сер»ни Ташласанг-чи, бошдан қўпариб!»

Нуқтаи назар хиралигига ва паришонлигига кўп саҳифа ўтмай яна дуч келамиз. «Мен баҳорни севаман» шеърида шоир кўклам уйғонишларини завқ билан кузатар экан, шу чоғ дала йўлида келаётган қандайдир зот нигоҳига элас кўринади. Ва барча шодлиги абас кетади. Ана шу йўқ асосдан кутилмаган олди-қочдилар бошланади. Яъни, у зот узоқ йиллардан бери ғафлатда экан, унинг кўзларида исён уxларкан:

У бир оддий деҳқонмас, ҳайҳот,
О, бу мудроқ чол — Ўзбекистон!
Келаётир билмайди қайдан,
Кетаётир қайга — билмайди...

Замирида чимдим жозиб ҳақиқат бор бўлса, адабиёт ўта муболағани ҳам хуш қабул қилмоғи мумкин. Босиқ уйқу ичра одимлаётган, қаердан келаётганини, қаён кетаётганини билмовчи, ҳайқириқларга кўз очмаётган деҳқон — уйдирма образ. Энг ёмони, мудроқ чолни Ф.Тиловат «Ўзбекистон!» деб таништиради. Наҳотки! «Жоним бобом», «Ўзбекнинг мудроқ исёни»ни баландпарвоз алфозда уйғонишга чақиради. Мудроқдаги исёни не? Уйғоқлик дегани исёнкорликми? Ахир, шоир бечора деҳқоннинг қандай хушёрлигига тарафдор?

Кузатувимиздаги талай тўпламларда ўзаро ўхшаш камчиликлар, умумий заиф томонлар яққол кўзга ташланади: Усмонжон Шукуровнинг «Тунги кечинмалар, (Андижон — 1992), Дилором Каримованинг «Тонгда битилган шеър» («Бухоро»—1993), асакалик шоирларнинг «Асака навоси» (Андижон — 1994), Турсунмурод Қулматовнинг «Еттинчи қитъа» (Гулистон, «Зиё» — 1995), Бойжигит Абдуллаевнинг «Тоза руҳ» (Гулистон, «Зиё» — 1996), Зуҳурийнинг «Ватан васфи» (Гулистон, «Зиё» — 1996), Бурҳон Файзиевнинг «Гулшан диёрим» (Самарқанд — 1996), Тўлқин Туронбекнинг «Висол соғинчи» (Қарши, «Насаф» — 1996), Ўтбосар Мирзаевнинг «Субҳи содиқ» (Андижон — 1996), Жуманазар Аноровнинг «Қалбим ардоғи» (Термиз, «Жайхун» — 1997) китоблари шулар жумласидан.

Эрк, Ватан, Табиат, Муҳаббат, Халқ, Она, Истиқлол, Эътиқод мавзуларида кўплаб шоирларимиз (Ў.Мирзаев, Б.Файзиев, Зуҳурий, Т.Қулматов, Б.Абдуллаев, А.Аноров, У.Шукуров) жўн, саёз ва юзаки фикрлайдилар. Сиёсий лирикага хос шеърларни шўро тузуми адабиётидаги сийқа маддоҳлик йўсинида тўқийдилар. Айримларда шакли сал ўзгарган фикрий қайтариқлар шеърдан шеърга бемалол кўчиб юради. Чунончи, Зуҳурий тўпламида аҳвол ана шундай. Такрорланувчан номуҳим фикрлар оқимида хусусан порахўр, олибсотар ва муттаҳамларни қарғаш, сўкиш таҳдиди, лаънатлаш, икки кўзини бармоқ билан ўймоқ қабилидаги бетаъсир гаплар ўнлаб учрайди. Ижодий ҳаракатда ҳамон олди-қочди ифодаларнинг, хом-хатала мисраларнинг, табиий туйғулардан олис ёлғонларнинг ўралашиб юрганлиги ачинарли. Сарлавҳасиёқ ҳавойиликка ва қуруқ сафсатага дахлдорлигини сездирувчи шеърлар оз эмас: «Газ ҳақида ваъз», «Куйлагайман чўлимни», «Тезроқ терайлик» (Т.Қулматов), «Мафтунингман, оқ дала» — теримчи қиз қўшиғи, «Қумқўрғон пахтакорларига» (Ж.Аноров), «Деспетчер» (Б.Файзиев), «Маҳаллам», «Кўзи кўр бўлсин ғаним» (Зуҳурий), «Пахтакор қиз», «Пахтакор қиз қўшиғи» (Д.Каримова)...

Юксак умуминсоний миқёслар кўзланмаса, шартлилик ва рамзийлик сарҳадлари илғанмаса, ҳиссиёт ҳамиятли бошқарилмаса, вақтинчалик телбавор ҳислар ижодни номақбул кўчаларга етаклайди. Вужудий интиқлик, нафсоний талаблар изҳорлари назмий топқирлик бўлиб туюлади. Бундай лирик тимсолларнинг хилма-хил ботил хусусиятлари бор. Баъзиларига диққат қилайлик:

— Улар очиқча савдони хуш кўради, лаззат истагида ёнади, алдайди-аврайди, ялинади-паст кетади: «Сен томонга узатилган кўлим шашти қайтмасин, Имкон бергин, сочларингни мен бўйнимга ўрайин... Сулувларни севмокликка ҳаққим бордир хойнаҳой» (Т.Туронбек), «Кел, гулим, бағримга кир: Гулдон бўлай, Ўтли сийнанг мулкига сирдон бўлай» (Ф.Эмин), «Бахш этайин сенга айшу фароғат (Б.Файзиев), «Азизим, юзингдан пардани кўтар, Чанқоқ лабларимни бўсага қондир... Мажнунтол баргидай титрайсан нечун. Ўл қаро сочларга кўл чўзган оним.., Бас, мени тун бўйи қийнама, жоним!», «... Ирмоқман, бағримга ирмоқ бўлиб кир, Қўшилиб, эшилиб дарё бўлайлик!.. Қуч мени, ўп мени бир сўз демасдан» (Ф.Тиловат), «Сен саховат ўлкасида бунчалар бўлма хасис, Бир бўса сўрсам лабингдан бермадинг нокаста қиз», «Мен ўргилайин бўлганда ҳам чол лабингдан» (Б.Абдуллаев)...

— Улар ўзини ўта рашкчи кўрсатади. Аммо ўз ёри ва унинг қандайдир хуштори нисбати тасвирида уларда ростакам озорланиш кўринмайди. Ёр билан хуштор «борди-келди-си»ни бундай ошиқ-қаҳрамон қийналмай сўзлаб беради: «Сендан бўсалар олмоқ ўзгаларга ярашмас», «Фақат ағёр кўлин тутиб Танг қилмагин ҳолгинамни» (Т.Шукуров), «Баҳор чоғи,... ху... майсазорда Учрашгандик эсингдадир, ёр... Мен ҳам сенга ёқмадим гўё. Хаёлингдан ўзга ёр ўтди...» (Ж.Аноров)...

— Улар асабийроқ, ҳовлиқма ҳисли эканни боис сўзида таҳдидли оҳанг, зўравонлик майли, нотавонлик аломати зоҳир бўлади. Оний висол учун ўлим ваҳмини бемалол тилга олади, бўлар-бўлмасга юзаки қасам ичади: «Бу гал келмасанг нохос Йўлга қараб ўларман», «Бир кун ўлиб қоларман! Сен келмасанг Дилором» (Т.Кулматов), «Жон беришга ҳам тайёрман Садқа қилиб жонгинамни» (Т.Шукуров), «Олмазорингда адашдим... Истасанг жонимни ол, қалбимни қолдир, Эй Санам» (Б.Файзиев), «Кела қолгин тезроқ, чиқмасдан жоним» (Б.Абдуллаев), «Қирғий каби тикилма Кўзингга зўр келади. Кўп нозу фироқ қилма Ўзингга зўр келади» (Т.Кулматов), «Сен узлатда жавоб берурсан Менсиз ўтган ҳар лаҳзанг учун!..» (Ф.Тиловат), «Мен учун туққан сени... Хўп келишган қоматингни баркамол айлаб онанг» (Б.Абдуллаев), «Суратингни менга берма — керакмас, Дудоғинг лаззати лабимдадир — бас. Кўлларингни менга чўзма — керакмас. Узоқдан кўл чўзмоққа қилмайман ҳавас... Сўзларимга қулоқ солма — керакмас, Фикримни элтади мендаги вужуд» (Т.Шукуров), «Ўлар бўлсам, рост ўлар бўлдим, Рухсат айланг сизни севишга», «Ўлдирсанг ҳам майли, кўлингда ўлай, Фақат ўзгинангни соғиндим, жоним» (Хуррам Раймов), «Қўш қанот», Термиз, «Жайхун» — 1996).

— Улар маъшуқа ила кечган онларидаги қилғиликларни бепарда тарзда бемалол айтади. Буни ўзгаларга кўз-кўз қилади: «Севгилимнинг бошин кўксимга қўйиб, Ўтказганман қанча тунларни бедор», «Болишингдан пинҳона ушлаб Қалтирайди қўлларим қизиб... Кел бағримга аллалаб» (Б.Файзиев), «Лабларинг жонбахшлигидан ҳар нафас яйрар таним» (Л.Абдуллаев), «Қўлимни узатдим нозик қўлингга, қўлим қайтармадинг, қайтмади қўлим», «Ҳузур берар ўзингсан, Кўксимни безар гулим ўзингсан. Сендан олиб ҳам бўса дедим, яна тўймадим. Дудоғинг таъмлари қалбимни тинч қўймади», «Қучоғимга ярашган гулсан, Сўзларингда розилик саси. О! қанчалар беозор ҳурсан, Лабларингда ишқнинг ҳаваси. Орзулар ҳам ушалди шу кеч, Сендан олгач, ширин бўсалар. Менга ёққан сарв жуссангни Қучиб, дедим, ширин бунчалар. Белларингдан қучганда жоним, Бахтим дедим, ўпдим дудоғинг» (Т.Шукуров)...

«Субҳи содиқ» тўпламидаги севгига доир барча шеъру шеърчаларнинг жумлалари ғализ, фикрлари алмойи-алжойи. Зўрма-зўраки қофиялар етаклаб келган «ёт» гап-сўзлардан шеърлар тартиб қилинган: «Бунчалар бежирим бўлмасанг, пари, Йигитлар жонига қасд қилдингми ё? О, Сибир сувсари — сўлим Сурайё...», «Мен асални ошай олмайман, Менга болнинг ариси керак...», «Нега чироқ ўчирдинг, қоқвош...», «Чаён каби чақди кулиб қаро кўз, Заҳарли чаён минг бир дардга даводир».

Ношаърий ҳолатларни, хушторликка хос ўткинчи жазавани севги номи билан ҳадя этиш, айниқса, Ф.Тиловат ижодида кўп. Шеърларини хоҳ яхлит, хоҳ якка тартибда ғоявий-бадиий таҳлилга тортманг, биқиқ маслакка, маъқулланган гуноҳли вазиятга, тажрибасизликка рўпара келаверасиз.

Лирик қаҳрамон беқарор ва бетайин: «Шимоллик қизга» — мовий кўз, олтинсоч гўзалга «Ма, қабул эт, берай бўсалар», дейди у. Икки бандда шул таклифни ўриснинг ва ўзбекнинг мақоллари («Берса олгин, қочгин урсалар», «Йигит сўзи сингандан кўра, Сур шайтоннинг ўмрови сингсин!») мустаҳкамлаган бўлади. Бўсага таклифнинг, ирсоли масалнинг огоҳ-хулосаси мақсадга яраша бачкана:

Тортиғимни олмасанг, баттол
Бўсаларим соврилса елга,
Айт, ҳикматлар бўлмасми увол,
Сўнг не жавоб айтурмиз элга?

Фозил Тиловат вужудий висол манфаатига доир деярли ҳамма ишлар ишорат-тафсилотини ёритишга чоғланади: ёлғиз истак — ўпмоқ. Бирон зот бундайин ўпмаган. Дунёда йўқ бунақанги таъм. Ҳаттоки, «Саъдий суйган ёрнинг сийнасида ҳам». Шундай ўпиш лозимки, қонлар кўпчиб кетсин. Лабларга лаб босилади. «Лаблар эса елим каби дудоқларга ёпишади». Бўсанинг қудрати кўрсатиб қўйилади. Шаҳарда нозанинлар кўп, аммо қишлоқ қизлариям хўп етилган. «Дуркун-дуркун қизчалар билан хилватларда учрашмоқ — маза!»

Алқисса, лирик қаҳрамон уйда тунайди. «Худо инсоф бердими» дея ёр мамнун. Шу пайт, «Тўймай ҳали оташ лаблардан» алоқачиси хат ташлаб кетади. Ажабки, қалбида бошқа таниш дилбарга нисбатан ҳис (ҳирс) уйғониб, йўли у ёнга тушади, чорлаган дилбаргинасининг гўшасига киради. Иккинчи ёри ҳам мамнун ва ҳайрон: «Худо инсоф бердими?» Ошиқнинг шодон, ғолибона кайфияти бирдан даҳриёна тус олади; хоҳланг-хоҳламанг, шеърдан жазманилик ва ахлоқсизлик тарғиби, бузуқ юриш-туришни маъқуллаш ғояси келиб чиқади.

Эътибор қаратаётганимиз шуаронинг кўпчилиги исломий иймонга тааллуқли масалаларда ҳам ўйламай-нетмай қалам тебратадилар. Ўтбосар Мирзаевнинг Она мадҳидаги хом шеърларини шунчаки ўқиб қўя қолса бўлади. Аммо «Ҳеч қандай тангрини тан олмайман мен», дейишга уни нима мажбур этган? Ваҳоланки, ашаддий даҳрий ҳам шундай қарорга келишдан қўрқиб яшайди. Бу — ёзган онларидаги пала-партишлиги, масъулиятсизлигининг оқибатидир.

Сир эмас, эътиқод баёнида, иймоний тушунчаларнинг байтлардаги иштирокида ғалати, нотўғри ифодалар кўпайиб кетган. Чунончи: «севги — Худо», «ишқ Худоси», ишқ ояти», «Дил — Худо» қабилидаги фикрлар тўпламларда бот-бот учрайди. «Она табиат шафқат худоси!» деб бонг уради. Усмонжон Шукуров. Тўлқин Туронбекнинг кичкина мажмуасида «сиғинмоқ», «сажда» лафзлари ўз ўрнини тополмай сарсон кезади.

Булардан ташқари, замонавий назмда ҳуда-беҳуда қасамёд қилмоқ урф бўлганини бу ижодлар намойиш этади. Жуда қалтис, мажбурий вазиятдагина, шунда ҳам фақат Аллоҳ исмлари билангина онт ичмоқ шаръийдир. Яратиқлари билан эса Яратганнинг Ўзи қасам ичади. Ҳар бир буюрилган ҳолни шеърият ҳисобга олмоғи жоиз. Шоир ҳақ динга доир образли талқинда исломий илмларга таяниши шарт. Бу борада ёзганларини муқаддас манбалар нечоғлик қувватлаши ва тасдиқлашини текшириб кўриши керак. Муаммолар исломда ҳужжат билан далилланади. Ақидага суянилса, шеър турли даражадаги гуноҳу шубҳалардан фориғ шаклланади. «Насаф»да босилган «Сумбула» (Қарши — 1997) китобига Сувон Соқий 365 рубоийсини жамлаган. Рубоиймас, балким тўртликлар деб камтарона атамоқ маъқулмиди? Кўпчилиги ё жўн гаплар баёни, ё фасоҳатини аллақачон топган фикрлар такрори, ё енгил-елпи қофияга бўйсиндирилган мисралар. Қуйидаги сингари тизмалардан ҳеч нарса тушунолмай бошингиз қотади:

Дайди ит эрта-кеч суяк ахтарар,
Бирор хилватгоҳдан тувак ахтарар.
Соқоли кўксига тушса ҳам бир кас,
Бозордан ўзига сумак ахтарар.

Жўнлик даражаси ва жумлалар ғализлигига кўра ҳам баъзи китоблар бир-биридан асло қолишмайди. Усмонжон Шукуровнинг «Тунги кечинмалар»и, у муҳаррирлик қилган Муҳсин (Одилжон Олимов)нинг «Жон боғчам, жаҳон боғчам (1995), Жуманазар Аноровнинг «Қалбим ардоғи»га ўхшаш тўпламлар аҳволи анчайин ночор. Муҳсин ижоди ички муқованинг бир ўрнида «шеърлар ва баллада» тагсарлавҳаси билан очилса-да, баллададан ном-нишон йўқ. Шеърлар кичкинтойларга бағишланган. Аммо ундаги зўрма-зўраки қофиялар, «ғаройиб» фразалар, тинишсизлик, мавҳумот ва саёзликлар болакайларнигина эмас, катталарни ҳам гангитиб қўяди: «Бойиди ўз хилидан», «Сўлмайман Сўлар бўлсам Ўлмайман Ўлар бўлсам Юрт ҳаққи ичгум қасам Айбдорман Асролмасам», «Ул ғайиб ўссам катта», «Хифзлаб еру осмон», «Ақлим жўри, Бўлса қури... Дил завқига Қонса юрак Урса — керак», «... Азизсиз эъзоз нон Ундан сиз Минг чандон Лазизсиз», «Истагим Умидвор Тилагим...», «Ул қорбобо бира йўла Линча тўла Олиб чиқди Турли совға...», « — Бу қора дўхтлик, тўқликка шўхлик», «Тинчлик қўшиқлари Зўрласин»...

Саноқли асарлардан муайян баҳра олиш билан умумий аҳвол қониқарсизлигидан кўз юмиб бўлмайди. Қирққа яқин ижод маҳсулини кўздан кечирдим. Улар таркибида эътиборга моликлари ҳам бор. Одатдагидан кўп, лекин китоблар ичидаги миқдордан хийла кам келтирганим мисолларда мен бадиий ифода маданиятига хослик белгиларини оз кўрдим. Кўнглимда безовта саволлар уйғонди: мутахассис ва мутасадди биродарлар қаёққа қараётир? Нашрнинг моддий жиҳатини зиммага олмоқ, пул ўтказиб қўймоқ наҳотки ижоднинг ўзидан устун мавқега кўтарилган? Ғоявий-бадиий савияга жавобгарликни муаллифга юклаш бошқалар бўйнидан масъулиятни соқит қиладими? Муҳокама аталмиш фойдали қоида унут бўлганми? Нега бўлар-бўлмас, олди-қочди, беқарор-бетайин хом-хатала нимарсалар ёзиб, уларни серхато, бесифат чиқариб омма тасаввурини чалғитамиз? Шеъриятдек санъат обрўсини масхарага, юзаки ҳукмларга рўбарў қиламиз? Ахир, мустақиллик имконларига, олижаноб мафкура ва маънавият орзуларига жойларда ўқувчилар шеърият деб санаётган бу китоблар қанчалик ҳисса қўша олади? Камчиликнинг кўпайиши ва кенг тарқалиши халқни алдамайдими? Саробларга бошламайдими?

Шоирлик даъвосидаги шахс шеъриятнинг ўзига хос ибодатлигини, ўзини ва ўзгаларни покловчи воситалигини, бунда билим, заҳмат, маҳоратгина вазиятдан олиб чиқишини мушоҳада этмоғи зарур. Гап мавзулар ёритилишининг бўшлиги, жўнлиги ҳақидагина эмас, балки бадиият мақсадларини ҳислаш, ўзни илму қарашларга бойитиш, нуқтаи назарни тиниқлаштириш, масалаларга қай тахлит муносабатда бўлиш тўғрисидадир. Гап, синов дунёсидаги адашув ва алданишларимиз етмагандек, назмга эрмакталаб ёндашиб, Ҳақ ризолигини кўзламаслик ва хатоликни оширишнинг зарарли экани хусусидадир. Шеъриятда ҳам савоб ва гуноҳнинг чегараси бир қадам...

Сўзда савоб бордир, сўзда сароб бор,
Ҳар нечук битикка сўзон сабабкор.
Адашган қаламлар касридан гоҳо
Бегуноҳ қадамлар ғофил, гуноҳкор!

Абдулла ЖАЛИЛ

МАНГУ БАҲОРИМ, РУҲИ РАВОНИМ

МАШРАБ ҒАЗАЛИГА МУХАММАСЛАР

Ҳуснингга жоним тўйголи келдим,
Кўксингга бошим қўйголи келдим,
Тобланди меҳрим суйголи келдим,
Ишқинг ўтига куйголи келдим,
Ойдек юзингни кўрголи келдим.

Ўсма қўйибон ёйдек қошингга,
Эй моҳи тобон, чиқгил қошимга,
Боқгил кўзимдин оққан ёшимга,
Савдои зулфинг тушди бошимга,
Сендан давосин сўрголи келдим.

Ёлғон жаҳонда мен рост бўлай деб,
Ўтмас эсам гар олмас бўлай деб,
Сенга паризод мен мос бўлай деб,
Баҳрингга кирдим ғаввос бўлай деб
Бир дурри мақсуд олголи келдим.

Эй гулузорим, ой юзли ёрим,
Мангу баҳорим, руҳи равоним.
Нозли нигорим, янгроқ дуторим,
Аҳду қарорим, номусим, орим,
Маҳви жамолинг бўлголи келдим.

Ёнимдан ўтди, бохабар этти,
Мушк анбар ҳиди оламни тутти,
Сабрчи кутди, дардини ютди,
Қофила кетти, манзилга етди,
Мен ҳам тараддуд кўрголи келдим.

Ҳамиша бир кам, билгил, бу дунё,
Бевафодир ҳам билгил, бу дунё.
Ёр кўзини нам этди бу дунё,
Соқий қадаҳни қилгил муҳайё,
Ваҳдат майидин ичголи келдим.

Жалилий, қуддис сиррини очгил,
Оллоҳим, нуринг Машрабга сочгил,
Жаннат эшигин Машрабга очгил,
Раҳмат эшигин Машрабга очгил,
Ишқинг қўйида ўлголи келдим.

* * *

Борлиғингму нурдандур эй кўзлари чўлпон қиз,
Юзларингму гулдандур бўйлари хиромон қиз,
Сўзларингму болдандур тили асал шодон қиз,
Кокилингму анбардур жон ичинда жонон қиз,
Кўзларингму ахтардур рўйи моҳи тобон қиз.

Бўйинг мушку анбардек, юзинг шамси анвардек,
Қоматинг мисли сарвдек, қаддинг олмаи тардек,
Ҳар бир сўзинг гавҳардек, дилбар ўзинг жавҳардек,
Лабларинг эрур лаълдек, юзларинг қизил гулдек,
Барча эл сенга қулдек, хизматингга фармон қиз.

Соғиниб, ой жамолим, сен томонда хаёлим,
Келар деб кўрар оним, кўзларимдир гирёним.
Берай деб бори молим, етмаса агар жоним,
Бир кўриб сени золим, қолмади мени ҳолим,
Танг бўлибдур аҳволим, билмадингки нодон қиз.

Бу дам қошима келгил, лабинг майидан сунгил,
Висолинг истар кўнгул, дили зоримга кўнгил,
Оразинг — очилган гул, сочларинг эрур сунбул,
Кипригинг — шулаи нур, нигоҳинг чеҳраи ҳур,
Тишларинг мисоли дур, лабларингда пинҳон қиз.

Чаман ичра кирганда, хуш бўйлар уфурганда,
Қошга ўсма қўйганда, қўлга хино туйганда,
Кўзга сурма сурганда, жамолинг барқ урганда,
Кокилингни ўрганда, бурқаъ бошга қўйганда,
Жоним ўртанур танда, эй офтоби даврон қиз.

Боғ аролаб келганда, сени излаб юрганда,
Юрак гуп-гуп урганда, ўтли ҳис жўш урганда,
Дийдорлашиб турганда, ишқ давронин сурганда,
Ой юзингни кўрганда, лабларингни сўрганда,
Машрабинг бўлур банда, лаъли шаккар афшон қиз.

ҲАЁ ДЕДИМ

Гавҳар надур, ҳаё дедим,
Жавҳар надур, ибо дедим.
Надур ҳаё, ибо ўзи,
Саҳардаги сабо дедим.

Надур ёқут, надур феруз,
Дедим ноёб бир оғиз сўз.
Айтинг-чи дер ул қаро кўз,
Муҳаббатда вафо дедим.

Айтинг надур, ақиқ-ла дур,
Нечун минг хил жилваланур?
Дур бу — иффат, юзларин ҳур —
Ювгучи нур, зиё дедим.

Надурки у баҳоси йўқ,
Жавоҳирдин қиёси йўқ?
Таърифда интиҳоси йўқ,
Номус — бу бебаҳо дедим.

Ҳаё дедим, ибо дедим,
Номус ила вафо дедим.
Шу хислатли санамларга,
Абдулла, жон фидо дедим.

УМРИНГНИ ШИДДАТКОР ЭТ

Келди истиқлол онинг, умрингни шиддаткор эт,
Озод бўлсин маконинг, умрингни шиддаткор эт.
Ғафлат аро ухлама, кўлмак сувдек тўхтама,
Ёниб тургин, тўхтама, умрингни шиддаткор эт.
Зилзилаю сел, бўрон даҳшатли, хавфли чунон,
Лоқайдлик ундан ёмон, умрингни шиддаткор эт.
Гумроҳлардан узоқ юр, эл қалбига яқин тур,
Эркинлик учун мағрур, умрингни шиддаткор эт.
Жалилийдек бедор бўл, халқингга мададкор бўл,
Мустақилликка ёр бўл, умрингни шиддаткор эт.

Ўроз ҲАЙДАР

ГЎЁ ТАЛПИНГАНДЕК ЗАМИНГА ЛОЧИН

ЁМҒИРДАН СЎНГ

Гуллардек тўкилдим ишқ маъвосида,
Камалак рангига чайдим танглайим.
Капалак рақс этур гул навосида,
Майсанинг сутига ювдим манглайим.

Атирли ҳаводан анқир қиз бўйи,
Жон ҳовучлаб титрар баргларда шабнам.
Хонамга чорладим борлиқни суйиб,
Пичирлаб сўзлашгум келади мубҳам.

Боламга айтмаган гапни айтаман,
Кўнглимдан кўз ёшдек сизур муножот.
Ўзимни куйладим минг бир байтда ман,
Қачон айланаман куйга, эй ҳаёт!

Жинчироғин ёкдим умидни беун,
Мусича ку-кусин дон каби чочдим.
Бугун бошқачаман, бошқаман бугун,
Сукутга, тупроққа қалбимни очдим.

Шабнам ёғдусидан чатнади бағрим,
Ёд этдим ҳаётнинг куй-у эртагин.
Офтобда ишқ лойин пишитдим тағин,
Осмон силкитмасдан зангор этагин.

* * *

Гулхайри гулидай бужмайиб Осмон,
Шафақ оловидан қораяркан жим.
Бодроқдай очилиб
Юлдузлар шодон
Шам каби милтираб куйлар севинчим.

Ў, ҳадсиз, мағрур дашт — Ҳайитқулим-ов
Ҳорғин чўпон янглиғ мудрайсан нечун?
...Қирлар ҳурпаяди — тун тикар ўтов,
Тасмадай ялтирар сўқмоқйўл бетин.

Қиз бола кўкрагин чизолмай ҳайрон
Бебурд рассом каби қимтиниб дилхун,
Соғинчдан тизларим титраб, бедармон
Бағрингга отилгум мисоли туткун.

Ой қалқди.
Чақалоқ ингаси учди,
шабада қўзғалди келинчакдай ҳур.
Увада булутни титиб,
 саваб сўнг
осмон кўрпасини қавий бошлар нур.

Замин супра мисол нур юқидан оқ,
жимликни симирар кулранг туманлар.
Уюрлар дупури...
 тунни тилди, воҳ,
Кўнгил косасидан тошди уммонлар.

Биллур қандиллардай чайқалиб соҳир
юлдузлар тилидан тўкилди жаранг.
Эзгин фарёдларим
 уларда зоҳир,
кўзимни тирнайдир илоҳий оҳанг.

Ойнинг товушига чирмовуқгулдек
осилиб, юксакка интилар очун.
Дашт ҳам талпинади қалбимга,
 кўкда
гўё талпингандек заминга лочин.

* * *

О, узганинг кўнглинг гилидан,
Сўлғин чечак — нолаларимми?
Юлқиб олдим кўзинг тилидан
Узилмаган лолаларимни.

Қатра қондай силкиди уфқ,
Куйган фалак кулини сочди.
Лаҳзаларни поралаб бетиғ,
Хуфтон олов китобин очди.

Сен оловда ўсган гулбеор,
Тушларимни ёқдингми, эвоҳ.
Баҳоримдан қувғиндир баҳор,
Ёзим қишдан этмакда огоҳ.

Кундуз шамни кўтариб жунун
Излагандек ўз кулбасини.
Ёнимдасан, излайман нечун,
Жим тинглайман севги сасини.

Сен бепарво, ўзимдан бошқа
Ким ҳам тинглар нолаларимни.
Қолдираман у кун қуёшга
Узилмаган лолаларимни.

ЗЕРИКИШ

Мени ҳеч ким кутмас. Ҳаво бунча дим.
Юлдузлар нуқсидан ер супрадай оқ.
Йўталгандай бўлар боғда аллаким,
Ўзича қўшиқ ҳам куйлайди қувноқ.

Мени ҳеч ким кутмас. Ой боқмас хушҳол,
Кутишдан зериккан сулувдай ўйчан.
Девор оша сокин бўйлар кўчага
Ошиқ ўспириндай тераклар — бўйчан.

Мени ҳеч ким кутмас. Кутаман кимни,
О, менинг юрагим ҳаммага малол.
Уч кунми ё тўрт кун узлуксиз эсиб
Ҳамманинг жонига теккандай шамол.

Мени ҳеч ким кутмас, тўрт бўлиб кўзи,
Кутмаганим каби ҳеч кимни ўзим.

Машҳур инглиз ёзувчиси Кэтрин Мэнсфилд 1888 йилда Янги Зеландияда туғилган. У атиги 35 йил умр кўрган бўлишига қарамай, инсон табиати ва руҳиятига оид ажойиб ҳикоялар ёзган. Дастлабки ҳикояси 1907 йилда эълон қилинган. «Олмон нафақаси» номли қисқа ҳикоялар тўплами Лондонда чоп қилингач, Кэтрин Мэнсфилд бир зумда машҳур бўлиб кетган.

Кэтрин Менсфилд

Бир пиёла чой

Ҳикоя

Розмари Фелл нафақат ғоят гўзал, балки ёш, ақлли, ўта замонавий, дид билан кийинувчи, янги китобларни ўқиб борувчи ва ўқиганларидан қаттиқ таъсирланувчи аёл эди. У икки йил аввал турмуш қурган бўлиб, эри Розмари билан фахрланарди. Улар бой, жудаям бой эдилар. Шу қадар бой эдиларки, агар сизу биз бирор нарса харид қилиш учун Лондондаги Бонд Стритга борадиган бўлсак, Розмари бемалол Парижга бориб у-бу нарса сотиб олиб келиши мумкин эди.

Қиш кунларидан бирида у кичик бир қутичани кўриш учун мўъжазгина дўконга борди. Сотувчи қутичани атайлаб Розмарига олиб қўйган ва бошқа ҳеч кимга кўрсатмаганди, чунки уни биринчи бўлиб Розмари кўриши керак эди.

«Ажойиб!»— деди Розмари қутичага ҳайрат билан боқиб. — Сотувчи неча пул сўрар экан-а?» Оладиган катта фойда ҳозирданоқ кўзига кўринаётган сотувчи эса бир ора унинг сўзларини ҳам эшитмай, ширин хаёллар оғушига ғарқ бўлди. Табиийки, бу хоним қанча сўраса ҳам кўтаради. Розмарининг саволи ахийри қулоғига етиб келгач, «28 гинея хоним», деди.

28 гинея. Розмари пинагини бузмади. Дўкондорга жавоб бераркан, у ҳам хурсандлигини яшира олмади:

— Яхши, қутичани мен учун олиб қўйинг. Мен бориб...

Дўкондор «қуллуқ» деб таъзим қилди. Албатта, керак бўлса қутичани бир умрга сақлаб туришга ҳам рози эди.

Ташқарида ёмғир ёғар, ҳаво совуқ, суяклардан ўтиб кетгудек изғирин ҳукмрон бўлиб, яқиндагина ёқилган кўча чироқлари мунғайиб турарди. Шу пайт қаердандир пайдо бўлган ёш, озғин, қорасоч қиз Розмарининг тирсагидан секин ушлаб, «хоним, сизга бир оғиз сўзим бор эди»,— деди шивирлаган ҳорғин товуш билан.

— Менгами? — Розмари орқасига ўгирилиб, ўзига тенгдош ёшлардаги бир қизни кўрди. Қизнинг ҳамма ёғи худди ҳовуздан чиққандек шалаббо эди.

— Хоним, — деди ҳорғин овоз, — менга бир пиёла чой пули бера оласизми?

— Бир пиёла чой пулими?

Қизнинг сўзларида қандайдир соддалик, очиқ кўнгиллилик мавжуд бўлиб, тиланчилар овозига сираям ўхшамасди.

— Ҳеч пулинг йўқми? — сўради Розмари.

— Йўқ, хоним, — деган жавоб келди қиздан.

— Қандай ғаройиб-а! — дея Розмари қизга синчиклаб разм солди.

Ва бирдан у ўзини худди янги бошланаётган саргузашт иштирокчисидек ҳис қила бошлади. Айтайлик, қизни уйига олиб кетса-чи? Ўзи китобларда ўқигани ёки театрда кўрганлари каби ҳаракат қилса нималар юз бериши мумкин? Ҳа, кишини ҳаяжонга солувчи воқеалар бўлади! Розмари бўлиб ўтган воқеаларни эшитиб, анқайиб қоладиган дугоналарига айтажакларини тасаввур қила бошлади: «Шунда мен уни уйимга олиб кетдим».

Розмари қизга қараб:

— Юр, бизникига бориб чой ичамиз, — деди.

— Сиз, сиз мени полицияга олиб бормайсизми? — қиз оғриқли товуш билан сўради.

— Полициягами? — Розмари кулиб юборди. — Мени шунчалик жоҳил деб ўйлаяпсанми? Йўқ, сени фақатгина иситиб қўймоқчиман. Кейин эса, менга айтмоқчи бўлган гапларинг ҳам бордир. Қани, кетдик.

Қорни оч кишини эргаштириб кетишдан осони йўқ. Шофёр машина эшигини очди ва бироздан кейин улар нимқоронғу йўлдан борар эдилар.

Розмари ўзининг шинам ётоқхонасига киришгач, «кел, ўтир», деб креслони ўчоққа яқинроқ суриб қўйди:

— Кел, исиниб ол. Жуда совқотган кўринасан.

— Йўқ, хоним, — иккиланиб деди қиз.

— Қўйсанг-чи, — деб Розмари унга томон юрди, — ҳеч қўрқма, ҳечам тортинма мендан.

Розмари «ингичка қомат»ни оҳиста итариб, креслога ўтқазиб қўйди. «Хўп бўлади, хоним» деганга ўхшаган шивирлаган овоз эшитилди ва жиққа ҳўл бўлиб кетган шляпа ечилди.

— Кел палтонгни ечишга ёрдамлашворай, — деди Розмари.

Қиз ўрнидан туриб, бир қўли билан креслонинг ёнбошини ушлаган ҳолда Розмари палтосини ечиб олишига имкон берди. Кейин эса шоша-пиша, бироқ овози базўр эшитиладиган ҳолда деди:

— Мени кечирасиз хоним, ҳушимни йўқотай деяпман. Бирор нарса еб олмасам йиқилиб тушаман.

— Вой худойим-ей, эсимдан чиқариб қўйибманку, — деб Розмари қўнғироқ томон отилди. — Чой! Дарҳол чой келтиринг! Бироз бренди ҳам ола келинг!

Хизматкор буйруқни бажариш учун кетди. Бу орада эса қиз кўз ёшларига ғарқ бўлган, уялишни ҳам унутган, иккалови ҳам аёл эканлигидан ташқари дунёдаги барча нарсаларни унутган ва йиғлар эди:

— Бундай аҳволда яшаб бўлмайди. Чидолмайман. Кошки ўлиб кетсам эди! Бошқа тоқат қилолмайман!

— Қўй, ўзингни бос. Мен сенга қараб тураман, ёрдам бераман. Йиғлама, бўлди қил!

Хизматкор чой олиб келаётганини кўриши биланоқ, қиз йиғлашдан тўхтади.

Енгил таомнинг таъсири ҳайратланарли бўлди. Чой ичилган стол йиғиштирилгач, ғунча лаб, шаҳло кўзли париваш ўзига нисбатан анча катта бўлган креслога роҳатланиб ястанди.

Шу пайт ётоқхона эшигининг туткичи айланди:

— Розмари, кирсам майлими?

Бу Розмарининг эри Филипп эди.

— Албатта.

Филипп ичкарига кираётиб, «ие кечирасизлар», деб тўхтаб қолди ва уларга тикилди.

— Ҳечқиси йўқ, — деди Розмари кулимсираб, — бу қиз дугонам, исми...

— Смит, хоним, — деди креслода ўтирган озғин қомат.

— Смит, — давом этди Розмари. — Биз бирга бироз суҳбат қурмоқчимиз.

Филипп уларга чиройли табассум билан боқди:

— Розмари, бир дақиқага кутубхонага чиқсанг. Смит хоним мени маъзур тутсалар.

Шаҳло кўзлар жавоб бериш учун қараган чоқ қизнинг ўрнига Розмари жавоб берди.

— Албатта, узрингни қабул қилади.

Улар бирга ётоқхонадан чиқиб кетишди. Ёлғиз қолишгач, Филипп хотинидан сўради:

— Қани, менга тушунтириб берчи. Бу қиз ким? Ўзи нималар бўляпти?

Розмари кулиб, эшикка суянган ҳолда деди:

— Уни кўчада кўриб қолдим. Рост айтяпман. У мендан бир пиёла чой учун пул сўради, мен эса уни уйга олиб келдим.

— Табриклайман! — деди Филипп ҳазиломуз оҳангда. — Аммо, энди уни нима қилмоқчисан?

Розмари шоша-пиша жавоб берди:

— Унга яхши муомала қилмоқчиман. Ёрдам бермоқчиман. Ҳозирча қандай ёрдам кўрсатишни ўйлаб кўрганим йўқ, бу ҳақда гаплашмадик. Унга...

— Аммо, — деди Филипп сигарасининг учини кесаётиб, — у жудаям гўзал экан. Ёши йигирмадан ошмаган кўринади.

— Гўзалми?! — Розмари шу даражада ҳайратга тушдики, ҳатто қизариб кетди. — Сен шундай деб ўйлаяпсанми? Бу нарса хаёлимга ҳам келмабди.

— Худойим-ей, — деди Филипп қўлига гугуртни олар экан, — жудаям келишган, париваш қиз экан. Яхшилаб қарагин. Кейин эса Смит хонимни биз билан кечки овқатга таклиф қил.

— Гапингни қара-я, — деб Розмари кутубхонадан чиқди. Бироқ, ётоқхонага қайтиш ўрнига ёзув хонасига кириб, ёзма стол қаршисига ўтирди. «Гўзал! Жудаям келишган экан!» Розмарининг юраги оғир қўнғироққа ўхшаб ура бошлади. Тортмани очиб, ичидан бешта бир фунтлик пул олди, уларга бироз қараб туриб, иккитасини жойига қайтариб қўйди. Қўлида уч фунтни ушлаганча ётоқхонага қайтди.

Орадан ярим соат ўтиб Розмари кутубхонага кирди. Филипп ҳануз ўша ерда ўтирган эди.

— Сенга шуни айтмоқчиманки, — деди Розмари яна эшикка суянган ҳолда. — Смит хоним бу оқшом биз билан бирга овқатланмас экан.

Филипп ўқиётган қоғозини столга қўйди:

— Нима бўлди? Бирор жойга бориши керак эканми?

Розмари Филиппнинг ёнига тиз чўкиб, унинг тиззаларини қучоқлади:

— Кетаман, деб туриб олди. Ноилож қолиб, бечора қизга бироз пул бериб юбордим. — Сўнгра қўшиб қўйди: — Хоҳламагандан кейин мажбур қилиб тутиб туролмасдим-да. Шундай эмасми?

Орага жимлик чўкди.

Кейин Розмари эркаланган товуш билан деди:

— Бугун ажойиб қутича кўрдим. Нархи 28 гинея экан. Олсам майлими?

— Албатта, жонгинам. Биласан-ку, сенга ҳеч «йўқ» дея олмайман.

Розмари аслида қутича ҳақида гапирмоқчи эмасди.

— Филипп, — нозли шивирлади у эрининг кўзларига журъатсиз тикилар экан — айт-чи, мен.., мен чиройлиманми?..

Инглизчадан Бахтиёр ШОҲНАЗАРОВ таржимаси

АНЖУМАН — ЧАРОҒОН ЮЛДУЗЛИ ОСМОН

Республика Вазирлар Маҳкамасининг «Буюк аллома Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигини нишонлаш тўғрисида»ги қарори буюк ватандошимиз, беназир салоҳият соҳиби Фарғоний бобомизнинг кашфиётлари, илмий-ижодий меросини ўрганиш, асарларини тадқиқ этиш борасида илҳомбахш даъват бўлди. Шу муносабат билан Фарғона, Қарши, Наманган ва Андижон давлат университетларида йирик илмий анжуманлар бўлиб ўтди. Шу шаҳарларнинг ижодкорлари, жамоатчилик намояндалари иштирокида ўтказилган илмий гурунгларни чин маънода юлдузлар жам бўлган чароғон осмонга — истеъдодлар анжуманига менгзаш мумкин эди. Зеро, анжуман — чароғон юлдузли осмон демакдир. Бу анжуманлар ўзбек илм-фани осмонидаги энг порлоқ юлдузлардан бири Абул Аббос бин Муҳаммад ал-Фарғоний бобомизнинг инсоният илмий тафаккури равнақига беназир ҳисса бўлиб қўшилган буюк кашфиётларига бағишланди.

Наманган ва Андижон давлат университетларида бўлиб ўтган анжуманларда Ўзбекистон Фанлар академияси Ҳамид Сулаймон номидаги Қўлёзмалар институти директори, академик Азиз Қаюмов, Наманган давлат университети ректори, профессор Абдулла Аъзамов, Андижон Давлат университети ректори, профессор Сирожиддин Зайнобиддинов, Наманган давлат университетида фаолият олиб бораётган Мисрдаги Асют университети профессори Холид Абдул Ҳамид, академик Аҳмадали Асқаров, профессорлар — Қодиржон Парпиев, Салоҳиддин Мамажонов, Исматулла Абдуллаев, Наманган университети доценти Ҳакимжон Абдуллаев, Андижон университети доценти С. Ваҳобов, Наманган ва Андижон университетларининг талабалари — Адҳамжон Нормирзаев ва Дилмурод Умурзоқовларнинг чиқишлари тингланди. Анжуман қатнашчиларини Наманганда вилоят ҳокимлигининг ижтимоий масалалар мажмуи мудири Зокиржон Холматов, Андижонда вилоят ҳокимлигининг масъул ходими Ободбек Мукаррамовлар табрикладилар.

Анжуманлар улуғ аждодларимиз маънавий меросига дахлдорлик, халқимизнинг даҳо фарзандларига муносиб ворис бўлиш, оталар шавкатидан беқиёс фахр-ифтихор туйиш йўлида буюк имкониятлар очаётган мустақиллигимизга шукроналик руҳида ўтди. Қуйида бу анжуманларда тингланган маърузаларда буюк аллома яшаган даврнинг тарихий шароити ва илмий муҳити, Аҳмад ал-Фарғоний кашфиётларининг жаҳон илм-фан тараққиётидаги беқиёс ўрни, уларни тадқиқ этиш юзасидан бугунги кунимиз учун ҳам аҳамиятли бўлиб турган масалаларга доир айрим жиҳатларни газетхонлар эътиборига ҳавола қилмоқдамиз.

• ОЙДАГИ АҲМАД ФАРҒОНИЙ КРАТЕРИ

• ДАНТЕГА ИЛҲОМ БАХШ ЭТГАН ДАҲО

• ФАРҒОНИЙ МАРВ ВА БАҒДОДГА ҚАНДАЙ БОРИБ ҚОЛГАН?

АҲМАД АЛ-ФАРҒОНИЙ САБОҚЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига биноан бу йил аниқ фанлар ривожига беқиёс ҳисса қўшган улуғ ватандошимиз, қомусий аллома Аҳмад ал-Фарғонийнинг 1200 йиллиги ЮНЕСКО иштирокида кенг кўламда нишонланади.

Азиз ҚАЮМОВ: — Аҳмад Фарғоний нисбасидан кўриниб турибдики, Фарғона ўлкасидандир. Аммо унинг илмий фаолияти асосан Бағдодда — «Байтул ҳикма»да кечди. Араб халифаларидан Хорун ар-Рашид (786-809) ва унинг ўғли Маъмун (813-833) ҳукмронлиги даврида ташкил этилган «Байтул ҳикма» («Билимлар уйи») йирик илмий марказ бўлиб, унда мамлакатнинг турли томонларидан йиғилган олимлар ишлар эдилар. Бу илмий марказга улуғ аллома Муҳаммад ибн Мусо Хоразмий бошчилик қилар эди (вафоти 847 й.)

Аҳмад ал-Фарғонийнинг илмий мероси астрономия ва географияга оид асарлардан иборат. Унинг «Осмоний жисмлар ҳаракати ва юлдузлар илмига оид билимлар тўплами» асари айниқса машҳурдир. Олим бу китобида самовий жисмлар ҳаракатидан ташқари Ер(Ард) юзасига оид маълумотларни ҳам келтирган. Унда Ернинг юмалоқлиги, одам яшайдиган бўлаклари, экватор, унинг ўрни, океанлар тўғрисида ҳам сўз боради. Оврупо, Лубия (Африка) ва Осиё қитъаларининг чегаралари кўрсатилган. Бу китоб лотин тилига таржима этилиб, XII асрдан бошлаб Оврупо университетларида дарслик сифатида қўлланилиб келган. Унинг 1669 йилги нашрида араб тилидаги асл нусхаси ва лотин тилига Яков Голиус томонидан қилинган таржимаси келтирилган.

Аҳмад ал-Фарғоний яна астрономик кузатишлар бўйича ишлатиладиган устурлоб ёки астурлоб деб аталган асбоб, уни ясатишга оид асарлар ҳам ёзган.

Аҳмад Фарғонийнинг Ой ва Ер ўртасидаги ҳаракатларга оид махсус асари ҳам бор. У «Ой Ер устида ёки остида эканида уни ўрганиш», деб аталади.

«Байтул ҳикма» олимлари машҳур юнон астрономи Клавдий Птолемейнинг (Батлимус) «Амажистий» деб аталган қомусий асарини араб тилига таржима қилганлар. Аҳмад ал-Фарғоний эса ўттиз бобдан иборат бу китобга шарҳлар ёзган.

832 йили «Байтул ҳикма» олимлари катта бир астрономик ва географик жадваллар туздилар. У «Текшириб кўрилган Маъмун жадваллари» деб аталади. Аммо бу жадвал бизгача етиб келмади. Бу жадвал Аҳмад ал-Фарғонийнинг «Осмоний жисмлар ҳаракати...» китобида ўз аксини топган. Шу туфайли жаҳон илми бу Маъмун зижи билан танишмоқ имкониятига эга бўлди.

Аҳмад ал-Фарғоний Қасюн ва Шаммосия деган жойлардаги расадхоналар қурилишига бошчилик қилди. Нил дарёсининг сувини ўлчашга хизмат қилувчи Нилометрни яратди.

861 йилдан кейин қўлёзма манбаларда Аҳмад Фарғоний тўғрисида маълумот учрамайди. Шунинг учун унинг вафоти 861 йилдан кейин деб ҳисобланади.

Аҳмад ал-Фарғонийнинг илмий мероси ундан кейинги асрларда ҳам астрономия ва география, математика ва ҳандаса соҳасидаги илмий ишларнинг ривожига катта таъсир кўрсатган.

Аҳмад ал-Фарғонийнинг кичик замондоши ал-Баттоний (848-923) иқлим-жадвали тузган. Бу жадвал Аҳмад ал-Фарғоний яратган жадвал асосида тузилган.

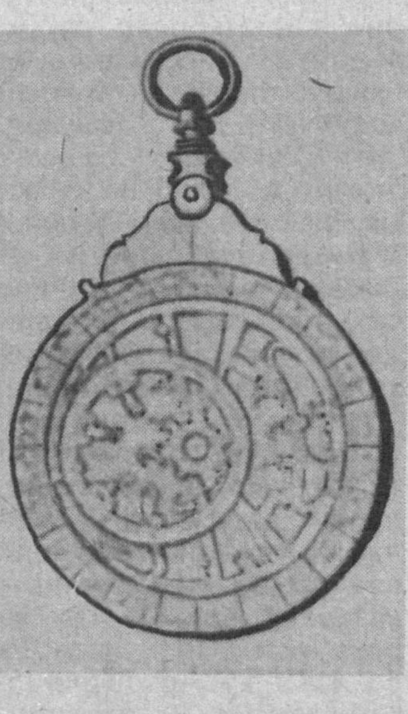

Машҳур шарқ олимларидан исфаҳонлик география Аҳмад ибн Умар ибн Руста, Абдувоҳид ал Маррагармийлар Аҳмад ал-Фарғоний асарларидан кенг истифода этганлар.

Аҳмад ал-Фарғонийдан юз йил кейин дунёга келган улуғ олим Абу Райҳон Беруний (973-1048) Аҳмад ал-Фарғонийнинг асарларини чуқур ўрганган. У Аҳмад ал-Фарғонийнинг «Фусул» асари тўғрисида махсус бир китоб ёзганини (200 варақ) хабар қилади. Яна Беруний устурлоб асбоби тўғрисида ёзар экан, Аҳмад ал-Фарғонийнинг мубажжаҳ устурлоб деб аталган асбобни (астрономик тадқиқотлар учун ишлатиладиган асбоб) рад қилувчи махсус асар ёзганини билдирган.

«Байтул ҳикма»да турли илмий қарашлар, илмий хулосалар ёнма-ён яшар, гоҳо бирбири билан зиддиятга тушар эди. Илмий тафаккурнинг ривожи учун ана шундай шароит зарурдир. Фақат илмий баҳслар, фикр алмашинувлар илмий фикрга сайқал беради. Абу Райҳон Беруний келтирган маълумот «Байтул ҳикма»да шундай шароит мавжуд бўлганини билдиради.

Ўзбекистонда XX асрда Аҳмад ал-Фарғоний ижодини ўрганиш ва ташвиқ этиш ишига академик Т.Н.Қори Ниёзий улкан улуш қўшганлар. Бу муҳтарам олим 1950 йили босилиб чиққан «Улуғбекнинг астрономия мактаби» асарида Аҳмад ал-Фарғоний ижодини қисқача, аммо мазмундор равишда таҳлил этганлар.

ЎзФА олимларидан А.Носиров, Ҳ.Ҳикматуллаев, И.Низомиддинов, А.Ирисов, О.Файзуллаев, А.Аҳмедов ва бошқалар бу шарафли ишни давом эттирдилар. Бу иш муттасил ўз давомини топмоғи керак.

Аҳмад ал-Фарғоний ва унинг замонида Мовароуннаҳрдаги ижтимоий-сиёсий аҳвол ҳақида фикр юритган академик А.АСҚАРОВ Аҳмад ал-Фарғонийнинг Фарғонадан аввал Марвга, сўнгра Бағдодга бориб қолиш сабаблари ҳақида ўз мулоҳазаларини қуйидагича баён этди:

— Халифаликнинг шарқий вилоятлари — Хуросон ва Мовароуннаҳрда халифаликка қарши кўтарилган халқ ҳаракатлари, айниқса, VIII асрнинг иккинчи ярми ва IX аср бошларида авж олди. Берунийнинг хабар беришича, 14 йил давом этган (769—783) Муқанна бошлиқ «Оқ кийимли одамлар қўзғолони» амалда Мовароуннаҳрни карахт қилиб қўйган эди. Қўзғолон бостирилгандан кейин ҳам кенг меҳнаткашлар оммасининг халифаликка қарши кураши тўхтамаган. Аксинча, аҳолининг турли қатламлари орасида халқ ҳаракатларининг янгитдан кўтарилиши хавфи сезилиб турар эди...

809 йилнинг октябрида Самарқандда 810 йилда эса Фарғонадаги қўзғолон бостирилиб, Хуросон ва Мовароуннаҳрда осойишталик ўрнатилгач, нойиб Маъмун халифаликдан мустақил сиёсат юритишга ўтди. У 810 йилдан Хуросон ва Мовароуннаҳрда халиф Аминнинг номини хутбадан чиқартириб ташлади, унинг номидан пул зарб этишни тўхтатиб, ўз номидан кумуш тангалар зарб эттира бошлади. 810 йилдан Хуросон ва Мовароуннаҳрдаги олиму уламоларни Марвга — ўз атрофига тўплаб, илмий жамоа тузди. Уларни ҳар жиҳатдан ўз ҳимоясига олиб, назарий ва амалий фан билан шуғуллана бошлади. Бу илмий жамоага иқтидорли ёшларни тортди, уларга ғамхўрлик қилишни, илм қилишлари учун барча шарт ва шароитларни яратиб беришга бел боғлаганлигини бутун мамлакат бўйлаб эълон қилди. Шу муносабат билан Аҳмад ал-Фарғонийнинг Марвга — Маъмун илмий жамоасига келиб қолиш сабаблари ҳақида икки хил тахминни илгари суриш мумкин.

Биринчиси: 810 йилда Фарғонада кўтарилган қўзғолонни бостириш чоғида ал-Маъмун халифаликка қарши яна халқ ҳаракати бошланиб кетишининг олдини олиш мақсадида Фарғона ўлкасининг бой-бадавлат аслзодалари фарзандларидан бир қанчасини гаров сифатида Марвга олиб кетган. Улар ҳақида ғамхўрлик қилишини, илм истаса шароит яратиб бериши мумкинлиги, агар ҳарбий бўлишни хоҳласа у ҳақда ҳам ғамхўрлик қилишга ваъда берган. Менимча, Аҳмад ал-Фарғоний ал-Фарғонанинг бой-бадавлат аслзодаларидан бирининг фарзанди бўлиб, кўп қаторида у ҳам гаров сифатида Марвга олиб кетилган. Бу воқеа тахминан 810 йилда юз берган бўлиши мумкин. Аҳмад Фарғоний ўшанда 12 ёки 13 ёшларда бўлган кўринади. У Марвга олиб кетилгач, Маъмун ташкил этган олиму уламолар даврасига тушиб, катта илм даргоҳига тортилган.

Иккинчи хулоса: Ал-Маъмун 810 йилда Марвда илмий жамоа тузиб, унга Хуросон ва Мовароуннаҳрнинг йирик олиму фузалоларини тўплаб, уларга ҳомийлик қила бошлагач, Мовароуннаҳр фуқаролари ўз фарзандларини бундай олий даргоҳга юборишган. Яъни улар фарзандлари адолатли «халифа» Маъмун ҳимоясида бўлишидан манфаатдор эдилар. Албатта, бундай имкониятдан яхши хабардор Аҳмад ал-Фарғонийнинг ота-оналари ёш иқтидорли ўғлини Маъмун ихтиёрига етказишга интилган бўлиши мумкин. Ёш мадраса талабаси Аҳмаднинг бу йўл билан Марвга бориб қолиши 812 йилгача юз берган бўлиши керак. Чунки у 812 йилда Марвда олимлар даврасида фан сирлари билан чуқурроқ танишишга киришиб кетган кезларида қуёш тутилишини олдиндан айтиб берган.

Абдулла АЪЗАМОВ: — Аҳмад Фарғоний юртимизда бемисл камолга етган буюк тарихий шахслардан бири. Ёшларимиз шундай улуғ алломанинг ворислари эканидан ҳар қанча фахрланишга ҳақли. «Жаҳон адабиёти» журналига тавсия этган мақоламда ал-Фарғоний кашфиётларига батафсил тўхталганман. Ойнинг ердан кўринадиган юзидаги диаметри 20 кмга яқин кратер Аҳмад ал-Фарғоний номи билан аталади. Бу ном Ўрта аср Европа олимлари томонидан қўйилган. Буюк аждодимиз ана шундай эъзозланишга ҳақли равишда мушарраф бўлган. Лекин афсуски Совет даврида нашр этилган бирон энциклопедияда, бирон астрономияга оид дарслик, ҳатто астрономия тарихига оид китобда ҳам Фарғоний кратерининг номи қайд этилмаган. Айрим дарсликларда астрономияни ривожлантирган олимлар қаторида умуман номи тилга олинмаган. Ҳолбуки, Аҳмад ал-Фарғонийнинг астрономияга оид асарлари XII асрдаёқ (!) икки марта лотин тилига, XIII асрда эса бошқа Европа тилларига таржима қилинган эди.

Китоб босиш ихтиро қилиниши билан унинг астрономияга оид асари чоп этилган! Ҳеч бир муболағасиз айтиш мумкинки, Европа математикани асосан ал-Хоразмий асарлари таржималаридан ўргана бошлаган бўлса, астрономияни ҳеч шубҳасиз ал-Фарғоний асарларининг таржималаридан ўрганган. XVI—XVIII асрларда умуман фандаги ва дунёқарашдаги революция асосида астрономия фанининг ютуқлари ётганини эътиборга олсак (Коперник, Галилей, Ньютон), ал-Фарғонийнинг жаҳон цивилизацияси тарихидаги ўрни яққол кўринади.

Шундай улуғ аждодимизнинг асарлари ҳалигача нашр қилинмагани ажабланарли. Ҳолбуки, таниқли шарқшунос Б.А.Розенфельд 1973 йилда нашр қилинган китобида ал-Фарғонийнинг астрономия ва астрология китоблари рус тилига таржима қилинди ва Тошкентда яқин кунларда нашр қилинади, деб хабар беради. Лекин ўша даврда ўзбек тарихчилари ва шарқшунослари, айниқса, буюк аллома И.Мўминов тарихни идеаллаштиришда айблана бошлагани, ўзбеклар ўз аждодларининг буюклигини ёритмоқчи бўлганлари учун тазйиққа учрагани сабабли, ал-Фарғоний асарлари нашр қилинмай қолиб кетди.

Шунинг учун Вазирлар Маҳкамасининг Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигини нишонлаш ҳақидаги қарори тарихий ҳақиқатни тиклашга, буюк олимнинг асл шуҳратини тиклашга қаратилган яна бир хайрли тадбирдир.

Шундан сўнг А.Аъзамов ал-Фарғонийнинг математикага оид ишларининг салмоғи ҳақида гапириб, бу ишлари билан аллома, ҳеч шубҳасиз, ўз даврининг энг йирик математикларидан бири эканлигига доир далиллар келтирди:

— XX асрнинг атоқли шарқшуносларидан академик И.Ю.Крачковский ўзининг «Араб жўғрофий адабиёти» монографиясида Аҳмад ал-Фарғоний ижоди ва фаолиятига юксак баҳо беради. У ўзидан аввал Фарғоний асарларини тадқиқ қилган европалик шарқшунослар баҳосига асосланади. Лекин Фарғоний биринчи навбатда астроном, сўнг математик, инженер ва ниҳоят география деб аталиши мумкин. Демак, ал-Фарғоний астроном ва математик сифатида яна ҳам юксакроқ баҳоланиши табиий.

Биз узоқ ўтмишда яшаган аждодларимизнинг буюк асарлари ҳақида маълумотларга эга бўлсак ҳам, лекин уларнинг таржимаи ҳоллари, қандай яшаганлари, характерлари ҳақида деярли маълумотга эга эмасмиз. Бу ҳақда биз билвосита хулосалар чиқаришимиз мумкин.

Аҳмад ал-Фарғоний ўзининг астролебия ҳақидаги асарида машҳур Клавдий Птолемейнинг «Планисфера» асарида баён қилинган, лекин исботи берилмаган учта геометрик теорема исботини беради. Бу теоремалар элементар математикага оид бўлса ҳам, бироқ бугунги кун нуқтаи назаридан ҳам содда теоремалар эмас. Ал-Фарғоний бу теоремаларни нафис ва чуқур мушоҳадалар билан исботлайди. Ҳолбуки, у ўша даврда шаксиз обрўга эга бўлган Птолемейга ҳавола этиб кетавериши мумкин эди. Аҳмад ал-Фарғоний бу йўлдан бормайди ва теоремаларни исботлаб, сўнг астролябия назариясини улар асосига қуради. Яъни Фарғоний характерига хос хусусият: қатъи асосланган фактларга таяниб иш кўриш. Кейин бу принцип Беруний, Улуғбекда ҳам кузатилади.

Бугун тарихга ёки фаннинг бошқа соҳаларига қўл урмоқчи бўлаётган замондошларимиз буюк аждодларимизнинг принципиаллик, камтарлик, холислик каби ҳаётий мезонлари ва фазилатларини унутмасликлари, уларга амал қилишлари лозим.

Сирожиддин ЗАЙНОБИДДИНОВ: — Буюк аллома Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигига бағишланган илмий-назарий анжуманнинг Андижон давлат университетида ҳам ўтаётганлиги бизни беҳад қувонтиради.

Мустақил Ўзбекистондаги барча кишилар қатори биз ҳам Аҳмад ал-Фарғонийдек буюк аждодларимиз борлигидан фахрланамиз. Аҳмад ал-Фарғоний нафақат Шарқда, балки жаҳон илмида ўзига хос из қолдирган алломаларимиздан биридир. Ал-Фарғоний ҳаёти ҳақидаги маълумотлар жуда кам бўлганлигига қарамай, Ўрта асрларда Шарқда унинг номи машҳур бўлган. Ибн ан-Надим (X аср), Ибн ал-Кифтий (XII-XIII аср), Абул Фараж Бар Эбрей (XIII аср), Ҳожи Халифа (XVII аср) каби шарқ олимлари уни ўз асарларида эслатадилар.

Ал-Фарғонийнинг асосий астрономик асари «Самовий ҳаракатлар ва умумий илми нужум китоби» («Китоб ал-ҳаракат ас-самовийа ва жавомиъ илм ан-нужум») XII асрда Европада лотин тилига икки марта, XIII асрда бошқа Европа тилларига ҳам таржима қилингандан сўнг, унинг лотинлаштирилган номи «Алфарагaнус» шаклида Ғарбда бир неча аср давомида кенг тарқалди. Унинг бу китоби шу асрлар давомида Европа университетларида астрономиядан асосий дарслик вазифасини ўтади. Бу асарнинг лотинча таржимаси биринчи марта 1493 йилда нашр этилган бўлиб, энг қадимги нашр қилинган китоблардан ҳисобланади. 1669 йилда машҳур голланд математиги ва арабшуноси Яков Голиус бу асарни янгидан нашр қилганидан сўнг ал-Фарғонийнинг шуҳрати яна ҳам ортиб кетди. Европа уйғониш даврининг буюк олимларидан бўлган Регимонтан XV асрда Австрия ва Италия университетларида астрономиядан маърузаларни ал-Фарғоний китобларидан ўқиган. Унинг номини Данте (XV аср), Шиллер (XVIII аср) каби буюк шоирлар эслаган. Европа олимларидан Даламбр, Брокелман, Х.Зутер, И.Ю.Крачковский, А.П.Юшкевич, Б.А.Розенфельдлар ал-Фарғоний илмий фаолиятини юқори баҳолайдилар.

Ҳозирги кунда ал-Фарғонийнинг саккиз асари маълум: «Астрономия асослари ҳақида китоб»нинг қўлёзмалари Берлин, Лондон, Машҳад, Париж, Теҳрон кутубхоналарида сақланмоқда. «Астурлоб билан амал қилиш ҳақида китоб»нинг биргина қўлёзмаси Рампурда сақланади. «Ал-Фарғоний жадваллари» асарининг қўлёзмаси эса Патнада (Ҳиндистон) сақланаётир. «Ойнинг Ер остида ва устида бўлиш вақтларини аниқлаш ҳақида рисола» қўлёзмаси Қоҳирада, «Етти иқлимни ҳисоблаш ҳақида» китоб қўлёзмалари — Готада ва Қоҳирада, «Қуёш соатини ясаш ҳақида китоб» қўлёзмаси Халаб ва Қоҳирада сақланади. Унинг «Ал-Хоразмий Зижининг назарий қарашларини асослаш» асари Беруний томонидан эслатилади. Лекин бу китобнинг қўлёзмаси топилмаган.

Ал-Фарғонийнинг санаб ўтилган асарларидан дастлабки иккитасидан бошқаси ҳали ўрганилмаган. Шунинг учун ҳозирги замон олимларининг олдида жуда катта вазифа турибди. Физика, математика, тарих, шарқшунослик факультетлари талабаларини, илмий тадқиқотчиларни ана шундай катта изланишлар кутмоқда.

Ал-Фарғоний асарлари бағрида яширинган илм хазинасини очиб, бутун дунё, жумладан Ўзбекистон илм аҳлини — она халқимизни баҳраманд қилишимиз керак. Шундагина биз ватандошимиз ал-Фарғоний руҳини шод қилган ва унинг олдидаги инсоний бурчимизни адо этган бўламиз.

Содиқжон ВАҲОБОВ: — Аҳмад ал-Фарғоний ва Абу Райҳон Берунийнинг оламнинг тузилиши ҳақидаги кашфиётлари бир-бирини мантиқан тўлдиради. Аҳмад ал-Фарғоний «Юлдузлар ҳақидаги фан асослари ҳақида китоб» (Китоб фи усул илм ан-мужум) асарида олам тузилишининг геоцентрик назариясини мусулмон шарқида биринчи бўлиб баён қилиб берди. Унинг бу асари ушбу назариянинг асосчиси юнон астрономи К.Птолемейнинг «Буюк тартиб» «Мегале Синтаксис» асарининг янги маълумотлар билан тўлдирилган ва анча соддалаштирилган баёнидан иборатдир. Бошқача айтганда, Аҳмад ал-Фарғонийнинг ушбу асари Птолемей китобининг таржимаси ёки қуруқ баёни эмас, балки шу китобга асосланиб ёзилган янги мустақил асардир. Шарқ ҳам, Ғарб ҳам Птолемейнинг геоцентрик назарияси билан биринчи марта Аҳмад ал-Фарғоний китоби орқали танишган.

СУРАТЛАРДА: Аҳмад ал-Фарғоний яратган Нил дарёсининг харитаси;

Аллома томонидан яратилган ва амалиётдан қўлланиш назарияси ишлаб чиқилган устурлоб асбоби.

Асар 30 бобдан иборат бўлиб, унда астрономия масалаларидан ташқари улар билан узвий алоқада бўлган хронология ва география масалалари ҳам ёритилган.

Олам тузилишининг геоцентрик назарияси мукаммал баён қилинган бошқа бир асар буюк қомусий олим Абу Райҳон Беруний қаламига мансуб бўлиб, 11 китобдан иборат «Масъуд қонунлари»дир.

Беруний замонига келиб, Ернинг ҳаракатсиз эканига ва унинг олам марказида эканига шубҳа билан қаровчилар кўпайиб қолган эди.

Геоцентрик гипотезага қарама-қарши гипотезани (исботланмаган ғояни) эрадан аввалги IV асрда Самосли Аристарх айтган эди. Аристарх оламнинг марказида Қуёш туради ва Ер, Ой, сайёралар унинг атрофида ҳаракат қиладилар, деган эди.

Аристархдан Берунийгача бўлган даврда бу ғоя тарафдорлари ҳам бўлган, албатта. Абу Райҳон Беруний Ернинг ўз ўқи атрофида ҳам, яна Қуёш атрофида ҳам ҳаракат қилиши мумкинлиги ҳақидаги фикрларини ўзининг «Астролебияларни ясашга ва ишлатишга доир асарлар»ида баён этган. Берунийнинг астролебияларга доир тўртта асари бизгача етиб келган.

«Астролебияларни тадбиқ қилиш ҳақида»ги китобида Аҳмад ал-Фарғонийни Шарқда биринчи бўлиб астролебияни ясаган ва у ҳақда асар ёзган шахс сифатида тилга олади. У Аҳмад ал-Фарғонийнинг астролебияга бағишланган асари номини ҳам келтиради. Аҳмад Фарғоний бошлаб берган астролебиялар ясаш санъатининг ривожлантирилиши то телескоп ихтиро этилгунга қадар давом этди.

А.НОРМИРЗАЕВ: — Хоразмий замондоши Аҳмад ал-Фарғоний етук астроном, математик, география, геодезист олим, сферик тригонометрия асосчиларидан бири бўлган. Аллома Бағдодда хизмат қилган, халифа ва бошқа мансабдор шахсларнинг энг яқин маслаҳатчиси эди. Араб-мусулмон шарқида фалакиёт илмига асос солганидан бўлса керак унга «Раис ул-мунажжимийн» («Мунажжимлар раиси») унвони берилган.

Ал-Фарғоний Бағдодда Шаммосия ва Дамашқ яқинидаги Қасюн расадхоналари қурилиши ва илмий кузатишларга раҳбарлик қилган. Қуёш системасининг радиусларини биринчи бўлиб аниқлаган. Қуёш ва ой тутилиши вақтларини ўлчаган. Қадимги юнонликлар, эронийлар, сурияликлар, қибтийлар ва Ўрта Осиё халқларининг календарлари устида тадқиқотлар олиб борган. Фарғоний иштирокида тузилган «Аз-Зиж ал-Маъмун ва мамтаҳан» («Ал-Маъмуннинг текширилган астрономиқ жадвали») Европада кенг тарқалган.

Ал-Фарғоний Мисрда яшаган вақтида «Миқёс ун-Нил» — Нил дарёси сатҳини ўлчашга мўлжалланган иншоатни қурдирган. Нилометр эҳромлар ўлкасининг аграр, ирригация, иқтисодий ва сиёсий ҳаётида муҳим рол ўйнаган. Шу иншоотнинг лойиҳаси асосида XX асрнинг 80 йилларида Мисрда энг кучли гидроэлектростанция — Асвон тўғони қурилган.

Ҳозир Мисрда буюк ватандошимиз қурган нилометр иншооти ҳам, улуғ алломанинг мақбаралари ҳам алоҳида бир эъзоз билан асралмоқда. Аҳмад ал-Фарғоний дафн этилган мақбара Қоҳиранинг Ал-Муқаттам тепалигидаги Имом Шофеъий қабристонидадир.

Д.УМУРЗОҚОВ: — Ал-Фарғоний фан соҳасида беқиёс амалий хизматлар қилган. 832-833 йилларда Сурия шимолидаги Санжор саҳросида Тадмур ва ар-Ракка оралиғида ер меридианининг 1°га қанча узунлик мос келишини ўлчаб, ер шари белбоғи 40 минг 800 км. эканлигини топган. Ҳозирги замонавий асбобларда аниқланишича, бу миқдор 40 минг 8 км.ни ташкил этади. 1200 йил муқаддам топилган натижа ҳам таҳсинга сазовор, албатта.

Бундан ташқари, ўз замонасида рўй берган қуёш тутилишини ҳисоб-китоблар асосида олдиндан тахмин қилган ва қатор олимлар билан бу ҳодисани кузатган. Ал-Фарғоний ернинг шар шаклида эканлигини кўз юмиб бўлмас далиллар билан баён қилган ва унинг қайси қисмида одамлар яшашини асослаб берган. Жумладан, у шундай дейди: «Ер шарининг «айкумена» деб номланган қисмидагина одам яшайди, бу сатҳ жанубий кенглама 16°дан шимолий кенглама 63°гача ва 90° ғарбий узунликдан 90° шарқий узунликкача бўлган ҳудудни ўз ичига олади».

Ал-Фарғоний тузган календар бугун ўз тадқиқотчиларини кутиб турибди. Ал-Фарғоний асарлари, асбоблари, тажриба ва кузатишлари кейинги даврлардаги йирик кашфиётларга замин бўлди.

• ҚУЁШ ТУТИЛИШИНИНГ КАШФ ЭТИЛИШИ

• ЕР МЕРИДИАНИНИ ВАТАНДОШИМИЗ ЎЛЧАГАН

• АЛ-ФАРҒОНИЙ ҚАБРИ ҚАЕРДА?

Анжуманларда тингланган маърузалар улуғларни эслаб улғайган, қалбига эзгу ниятлар уруғини қадаётган бугунги авлодлар учун чин маънода аллома боболаримиз тафаккур зиёсидан баҳраманлик сабоқлари бўлди. Уларда академик Т. Н. Қори Ниёзий «Улуғбекнинг астрономия мактаби» китобида Аҳмад ал-Фарғонийнинг осмон сфераларига доир ишлари ҳақида хабар берганлиги мамнуният билан таъкидланди. Азиз Қаюмов «Биз Фарғонийни Қори Ниёзий китобларидан ўқиб билганмиз», деди. Птолемий теоремаларининг ғоятда нафис исботини IX асрдаёқ яратган Аҳмад ал-Фарғоний кашфиётлари ҳақида фикр юритган профессор Абдулла Аъзамов бошқа бир ҳақиқатга ҳам эътиборни жалб этди. Хусусан, Ойдаги 20 км.лик йирик кратерлардан бирига европалик олимлар ўз даврида буюк ҳурмат, ва эътироф рамзи сифатида Аҳмад ал-Фарғоний номини берганларига қарамай, бу ниҳоятда муҳим факт мустабид тузум даврида нашр қилинган на «Катта Совет энциклопедияси»да, на «Ўзбек қомуси»да қайд этилган экан.

Ватанимиз мустақиллиги бизнинг олдимизда аллома боболар руҳини шод этиб, буюк тарихий ҳақиқатларни тиклаш учун ниҳоятда катта истиқболлар очаётир. Бинобарин, биз буюк алломаларимизни музейларни нодир манбалар билан бойитиш учунгина қайтадан кашф этаётганимиз йўқ. Аллома боболаримизнинг илмий мероси уларни ўрганиб, илм мўъжизаларидан баҳраманд бўлиш, руҳни кўтариш, амалиётда қўлланиш ва бойитиш учун, бебаҳо илм хазинамизга таяниб, янги-янги кашфиётларни яратиш учун катта манба ҳамдир. Шу маънода Аҳмад ал-Фарғоний бобомиз ўн бир ярим аср муқаддам яратган кашфиётлар бугунги ва келажак авлодларнинг тафаккур оламига олтин қанот бўлиши шубҳасиз.

Фарғонийшунослик анжуманлари давом этади.

Мурод АБДУЛЛАЕВ тайёрлади.

Тақриз

КЕЧАГИ... КЕЧАНИ АНГЛАШ

«Кундузсиз кечалар» спектакли премьерасидан сўнг газетамизда театршунос Сарвиноз Қодированинг тақризи эълон қилинган эди. Қуйида театршуносларимиздан яна бири — Тоир Исломовнинг ушбу спектакл хусусидаги фикр-мулоҳазалари билан танишасиз.

Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театри саҳнасида қўйилган «Кундузсиз кечалар» спектакли ўзбек театр чўлпонномасида илк тўғри изланишларнинг бир кўриниши, деб қаралса керак.

«Кундузсиз кечалар» муаллифи, таниқли шоир Усмон Азим асарда Чўлпон умрининг сўнгги саҳифасини яратишга самимий интилган. Асарда гоят эҳтиросли ёзилган саҳналар, жуда муҳим маълумотлар бор. Аммо уларни бир-бирига боғловчи сюжет чизиғи ёки аниқроқ айтсак, драматургик иншоот йўқ. Сюжет алоҳида-алоҳида воқеалардан иборат бўлиб қолган. Усмон Азим пьесасини ўқиганда шундай таассурот туғилади. Бироқ, шу пиеса асосида Ҳамза театри саҳнасида томошабинни ҳаяжонга солувчи, бир дақиқа бўлса-да эътиборини сусайтирмайдиган спектакл яратилди. Бунинг сири — театр санъатининг мўъжизакор кучида. Пьесанинг драматургик жиҳатдан нуқсонларини таъкидласак-да, барибир, шоир Усмон Азимни шундай спектакл яратилишига сабаб бўлган асар билан самимий муборакбод этамиз. Усмон Азимнинг драматургиядаги «Бир қадам йўл» асари ўз даврида Сурхондарё вилоят театри ва бошқа театрларда муваффақият қозонган эди. «Кундузсиз кечалар»нинг ҳам саҳна йўли хайрли бўлди. Шуни очиқ айтиш керакки, театрлар саҳналарида озми-кўпми асарлар қўйилиб турган эса-да, драматургиямиз кўп йиллардан бери оқсаб келмоқда. Шоиру ёзувчиларимиз сўнгги йилларда узоқ-яқин тарихий саҳифаларга таянган саҳна асарлари яратишга ҳаракат қилаётганларининг ўзи қувонарли ҳол.

Чўлпон мавзуси ҳам Ватанимиз мустақиллиги туфайли драматургиямизда янгидан кашф этилди. Бу улуғ зот ҳақида эҳтиросга тўлиб-тошган фикрлар кўп эса-да, чуқур, ҳар тарафлама тарихий адолатли ечимга келганимизча йўққа ўхшайди. Бироқ Чўлпонга нисбатан ёндошувларда, ўз даврининг мураккаб муҳити ва баҳоси эмас, кўпинча муаллифларнинг шу кун нуқтаи назаридан ва майлларига хуш келган фикрлар устунроқ келмоқда. Тарихий шахс сажиясидаги фожией қарама-қаршиликларни ҳаққоний кўрсатишда бир ёқлама фикрлар самара бермаган.

Ҳамза театрининг «Кундузсиз кечалар» спектаклида режиссёр, актёр, бастакор, рассом каби ижодий йўналишлар уйғунлигининг гувоҳи бўламиз. Режиссёр Валижон Умаров, артистлардан Муҳаммадали Абдуқундузов, Тоҳир Саидов, Фарҳод Абдуллаев, Шоҳида Исмоилова, Зуҳра Ашурова яратган образлар саҳнавий ижоднинг юксак поғоналарида деб айтиш мумкин. Маҳмуд Исмоилов, Ҳожиакбар Комилов каби актёрлар Фитрат ва Файзулла Хўжаев сиймоларини яратиш учун асарда ижро материали йўқлигига қарамай, бор салоҳиятларини ишга солганлар. Афсуски, фақатгина актёрлар интилиши камлик қилганлиги сабабли Фитрат ва Файзулла Хўжаев сиймоси ишонарли чиқмаган.

Истеъдодли, томошабинлар орасида эътибор қозонган артистлар ижро этадиган саҳналар — «Мажлис», унда қандайдир портлашми, ўқ отилишларми аниқлаб бўлмас эпизодлар нима мақсадда киритилганлиги, кинохроника материалларининг қўлланилиши меъёрдан ортиқлиги сабабли тушунарсиз бўлиб қолмоқда. Чўлпоннинг асар сўнгида ҳибсга олиниши, қийноққа солиниши ва ўлдирилиши таъсирли чиққан эса-да, спектаклнинг умумий ечими бошқачароқ жанрга оид ифода воситаларида намоён бўлади. Айтилган саҳналар режиссёрнинг спектаклни мукаммалроқ қилиш истагидан туғилган, назаримизда.

Пьеса матнида йўқ, лекин режиссёр ва ижрочилар томонидан спектаклга киритилган маҳзун, соқов киши образи артист Фарҳод Абдуллаевнинг катта ижодий ютуги ва айни вақтда бу образ Чўлпон тақдирини ҳикоя қилишда табиийлик касб этган.

Чўлпоннинг севгилиси Солиҳа образида чиққан Зуҳра Ашурова ва Шоҳида Исмоилова вафоли ёр, меҳри дарё ўзбек аёли қиёфасини яратолганлар. Спектаклдаги ёрқин образлардан бири Сезгир деб аталган қиёфа артист Тоҳир Саидов маҳоратининг етуклигини кўрсатган. Сезгир — Тоҳир Саидов спектаклнинг уч саҳнасида кўринади. Ана шу уч саҳна воситасида актёр уч вазиятни, уч қиёфа ва уч ички дунёни шу қадар бадиий мукаммал ижро қиладики, артистнинг маҳоратига таҳсин айтмай иложинг йўқ. Тоҳир Саидов яратган образ энг чиройли ифода воситалари билан намоён бўлувчи фожеий қиёфадир. Бу қиёфа классик асарларда учрайдиган даҳшатли кимсаларни эслатади...

Чўлпон атрофидаги хайрихоҳ, олижаноб одамлардан бири унинг шогирди, камгап, лекин атрофга, одамларга синчковлиги билан томошабин ёдида қолувчи ёш шоир ролини артист Беҳзод Муҳаммадкаримов ижро қилади. Бу артист ҳам ўз ижодий имкониятларини тўла намоён этишга интилади, бироқ саҳнада унинг бажарадиган юмуши йўқ.

Спектаклда яна бир неча номлари шартли равишда Заҳоб, Кўзойнак, Дўст, Тенгдош, Наганли одам, Профессор, Раис аталувчи образлар ҳам алоҳида артистларнинг ижодий изланишлари маҳсули бўлса-да, улар мукаммал саҳнавий бадиий образ даражасига етиб бормайди.

СУРАТДА: Чўлпон—М. Абдуқундузов, Солиҳа—З. Ашурова

«Кундузсиз кечалар»да гоят муваффақиятли чиққан образ актёр Муҳаммадали Абдуқундузов ижро этган Чўлпондир.

М. Абдуқундузов жуда оҳиста, босиқ гапирганда ҳам қаҳрамон сўзларини томошабинга аниқ ва равшан етказа олувчи, товуш оҳанглари биланоқ руҳий ҳолатлар, кечинмаларни акс эттира олиш қудратига эга санъаткор. Спектакл бошланиши олдида Чўлпон — Абдуқундузов шеърни ўқиш давомида парда очилиб, Чўлпон уйига келган меҳмонлар гурунгига табиий қўшилиб кетади. Бир зумги хушчақчақлик Чўлпон шогирди шоирни «ур тўқмоқ» қилган газетани олиб келиши билан тугайди. Дўст ва тенгдошлар бир зумда кўздан йўқоладилар. Ош соқовга насиб қилади. Ичкаридан чиққан Солиҳанинг «Меҳмонлар қани?» деган саволига Чўлпон — Абдуқундузов ички бир дард билан «Кетишди, бир шоир ўлибди» деб жавоб қайтаради. Газетани кўздан кечирган Солиҳа масалани англаб етади. Шу дамдан бошлаб шоир Чўлпон устида булутлар орта боради, зулмат қуюқлашади. Чўлпон — Абдуқундузовнинг шу дамдан бошлаб хатти-ҳаракатларида, боқишларида, сўз оҳангларида фожеий белгилар аста-секин кучая боради. Кейинги — Солиҳани Андижонга кеткизиши, ундан ажралиши саҳнасини М. Абдуқундузов гоят ишонарли ўйнаган. Сўнгги саҳнада Чўлпон — Абдуқундузов жисмонан имконсиз бўлса-да, маънан бақуват, ўз устунлигини яхши ҳис этади. Спектаклда Чўлпон — Абдуқундузов ҳамлетона «Ё ўлиш, ё қолиш» муаммосига гирифтор бўлган. Катта бало қаршисида бир ўзи кураш олиб боради. Чўлпон тақдири ва табиати романтик бўёқлар билан безалган.

Режиссёр Валижон Умаров матнни асос қилиб олган ҳолда жуда ҳам қисқа муддат ичида истеъдодлар гуруҳини жам қилиб, аниқ ижодий мақсад сари йўналтирган. Театр саҳнасида оташнафас шоирнинг нурли образи кашф этилган спектакл ярата олган. Мазкур спектакли билан В. Умаров ўзининг салоҳиятли ва кашфиётларга қодир режиссёр эканини яна бир бор намойиш этди. Албатта, иш бор ерда камчиликлар бўлиши табиий. В. Умаров ишида ҳам айрим нуқсонлар учрайди. Жумладан, «мажлис» саҳнасидаги ваҳимали эпизод, Сталин портрети мавзуини, айрим кинохроника лавҳалари спектаклнинг ижодий тўқимасига табиий қўшилиб кетмаслиги шундай нуқсонлардандир. Спектаклнинг умумий оҳанги фақат мунгли янграши ҳам унинг ҳаётийлигига бир мунча путур етказади.

Режиссёр ижодий режасига мувофиқ спектакл воқеалари кечадиган макон (рассомлар Бахтиёр Тўраев, Дилшод Набиев), бир вақтлар маҳобатли, сержило бўлган, аммо ҳозирда кўп жойлари шикастланган, ранглари ўча бошлаган шарқ дунёси манзараси асосан нимқоронғу нурланишда бўлиб, мискин кайфият туғдиради. Истеъдодли бастакор Анвар Эргашевнинг спектакл умумий руҳиятини ифода этувчи мусиқаси томошабин хотирасида сақланиб қолади. Бу спектаклни кўрган ҳар бир томошабин кечаги кунни мулоҳаза қилиши, бугунимизга шукроналар айтиб, келажакка ишонч билан қараши шубҳасиз. Умуман, «Кундузсиз кечалар» маънавий ҳаётимизда воқеа бўларли спектаклдир.

Тоир ИСЛОМОВ,
санъатшунослик фанлари номзоди

ХАЛҚНИНГ МАЪНАВИЙ МУЛКИ

Ўзбек халқ лапарлари фолклоримизнинг мустақил жанрларидан бири бўлиб, унинг тарихий илдизлари анча қадимга бориб тақалади. Бу қадимийлик жанрнинг ижро ўрни — (бевосита маросим билан алоқадорликда яратиш ва ижро этиш), ижро тарзи (икки жинсга мансуб шахслар ўртасида айтишув шаклида воқе бўлиши), ўз таркибида сўз ва мусиқа уйғунлиги, хореографик ҳамда драматик турга хос хусусиятларнинг мавжудлиги, яъни фолклорга хос синкретизмнинг иштирок этишида яққол кўзга ташланади.

Барча жанрларда бўлганидек, тарихий тараққиёт натижасида халқ лапарлари ижрочилари таркибида, ижро ўрни ва шаклларида ҳам катта ўзгаришлар юз берди. Жумладан, асримизнинг 60-йилларидан бошлаб тўй маросимларимизга профессионал санъаткорларнинг кириб келиши, қолаверса, халқ ижрочилари репертуарига ҳам профессионал қўшиқларнинг кўплаб ўтиши аста-секин қизлар базмида халқ лапарларининг ижро этилмай қолишига сабаб бўлди. Бунинг устига, вақт ўтиши билан лапар ижрочиларининг камайиб бориши ҳам жанрнинг оммавий ижро тарзига салбий таъсир кўрсатди.

Ўзбек халқ лапарларининг илк тадқиқотчилари Элбек, М. Алавияларнинг берган маълумотларига қараганда, жанрнинг ижро доирасидаги торайиши ҳаттоки, 30-йилларнинг охирларидан сезила бошлаган. Бироқ бу торайиш ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги турли воқеалар оқибатида янада чуқурлашди ва жадаллашди. Иккинчи жаҳон урушининг фожеаси оқибатлари нафақат маросимларимизнинг кечиш тарзига, балки уларда ижро этиладиган фолклор жанрлари миқёсига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Миллий-маънавий қадриятларимизга нисбатан салбий мафкуравий тазйиқ ҳам лапарларнинг жонли оммавий ижросини орқага тортди. Халқ лапарлари жанри шундай тарихий жараёнларни кечираётган бир пайтда, кўплаб лапар намуналари йирик санъаткорлар репертуарига ўтиб, қайтадан сайқал топиб, эл орасида ижро этилди. Тамарахоним, Ҳалима Носирова, Меҳри Абдуллаева, Раҳима Мазоҳидова, Турсуной Мамедова, Гулшод Отабоева каби кўплаб йирик санъаткорлар репертуаридан мустаҳкам жой олган халқ лапарлари халқона асосларини, мазмунини йўқотмаган ҳолда ижро тарзи, оҳанги ва руҳида муайян даражада ўзгаришларга учради, аниқроғи, санъаткорлар уларга сайқал бердилар. Шу тариқа ўзбек халқ лапарлари икки қисмга бўлинди. Биринчиси — оммавий халқона ижрога эга бўлган терма лапарлар. Булар никоҳ тўйларининг муайян узвида кўпчилик томонидан бир қадар ижро этиб келинди. Аммо кейинчалик улар ҳам маросим амалиётидан сиқиб чиқарилди. Иккинчиси — профессионал санъаткорлар репертуарига ўтган лапарлар бўлиб, улар тўйлар (тўйга санъаткор таклиф этилганда), байрам ва сайилларда кенг ижро этила бошланди. Бироқ бир хил матнларни ижро қилиш оқибатида бадиҳагўйлик йўқолди. Шунга қарамай, бундай лапарлар турли ҳудудларда ижро этилиши натижасида айрим лапарларнинг турли вилоятлардаги вариантлари ҳам вужудга келди.

Ҳозирги пайтга келиб тўй маросимларида жонли лапар айтиш анъанаси бутунлай сўнгач, кўплаб терма лапарларни ёшлар билмайдилар. Улар турли тўплам ва китобларда, фолклор архивлари ва кексалар хотирасидагина сақланиб қолган, холос.

Халқ ўртасида лапарлар айтиш анъанаси асосан сўнган бўлса-да, бироқ лапарларга хос бадиийлик ҳамон барқарор сақланиб қолган. Бундай барқарорлик эса жанрнинг қадимийлигидан далолат беради.

Лапарларнинг шеърий матнидаги ритмик-синтактик параллелизмлар, руҳий параллелизмга асосланган амебей композиция, ижрода ўзаро айтишувнинг мавжудлиги, образ ва образлиликнинг яратилишида турли кўчимлар, тасвир ҳамда ифода восита ва усулларининг истифода этилганлиги жанрнинг бадиий таркиби ва табиатининг барқарор эканини тасдиқлайди.

Республикамиз мустақилликни қўлга киритгач, миллий қадриятларимизга муносабат бутунлай ўзгарди. Эндиликда халқ лапарлари эскилик қолдиғи ёки феодал жамиятдан сақланиб қолган сарқит эмас, балки ўз илдизлари билан қадим-қадимдан халқимизнинг беқиёс бадиий даҳога эга эканини исботловчи нодир асарлар сифатида баҳоланиши муқаррар.

Халқнинг маънавий мулкига шундай оқилона муносабат туфайли халқ лапарлари тўй маросимлари, байрам ва сайилларимиз таркибидан яна мустаҳкам ўрин олишига шубҳамиз йўқ. Бизнинг вазифамиз эса жанрнинг табиати ва таркибида юз берувчи ҳар бир ўзгариш ҳамда ҳодисанинг сабабиятларини, уларнинг ижтимоий-тарихий асосларини, эстетик моҳиятини ўрганишдан иборат.

Нозим ҚОСИМОВ,
А. Қодирий номидаги Тошкент Давлат маданият институти ўқитувчиси

Мадан шаҳри эмас, маъдан шаҳри...

Куюнчак газетхонлардан хатлар

Яқинда эстрада жанрини ривожлантириш, иболи, ҳаёли, миллийлик даражаси юксак, халқимиз дидига мос, маънавий руҳ бағишловчи куй-қўшиқлар яратилиши борасида Президентимиз куйиб-пишиб айтган сўзлар бастакору шоирларимизни, хонандаларимизни анча сергаклантирди. Кўп йиғилишлар тадбирлар бўлиб ўтганидан хабардормиз. Мана шундай йиғилишлардан бирида устоз санъаткорлардан бирлари: «Бизда биргина Фаррух Зокировда — «Ялла»да миллийлик сезилади, бошқа миллий эстрада йўқ», деган фикрни айтдилар. Очиғи, менга бу фикр бир қадар кескин жаранглагандек туюлди. Юлдуз Усмонова, Юлдуз Абдуллаева, Насиба Абдуллаева, Кумуш Раззоқова, Козим Қаюмов, Равшан Комилов, Илҳом Иброҳимов... саноқни яна давом эттириш мумкин. Ахир, улар ижро этаётган қўшиқларда миллийлик йўқ, деб бўлмайди. Ҳар бирининг ўзига яраша яхши, халқимиз севиб тинглайдиган қўшиқлари бор. Шу билан бирга, кўплаб гуруҳлар репертуарида сўзлари саёз, мусиқаси дўпир-дўпир, нақоратлари йигирма марталаб қайтариладиган қўшиқлар борлигидан кўз юмиб бўлмайди.

Диққатимни тортган яна бир масала баъзи қўшиқларда сўзларнинг тўғри талаффуз қилинмаслиги, оҳанг етагида сўзлар маъносига путур етаётгани ва ниҳоят, сўзларнинг тингловчиларга аниқ етиб бормаслигидир.

Масалан, «Ёввойи тановар» қўшиғида «Ўшал ёринг ғамдин озод бўлса» жумласини ҳамма хонандалар «Ўшал ёринг ғамдан озода бўлса» тарзида ижро этадилар.

Бу қўшиқдаги шу жумлани биргина ҳофизимиз Ҳасан Ражабий «Ўшал ёринг ғамдин озод бўлса», деб тўғри айтади.

Кўп ҳолларда яна бир нарсага ҳайрон бўламан. Дейлик, сатр охирида «муяссар бўлсам» деган сўз бор. Куй-оҳанг «муясса-а-а-а-ар бўлсам» тарзида чўзиб хониш қилишни тақозо қилади. Кўп хонандалар бундай ҳолларда «муясса-а-а-а-ҳар бўлсам», деб хониш қилишади. «Ҳар» сўзи қай маънони англатиши ҳаммага аён. Афсуски, хонандаларимиз бунинг фарқига бормаяптилар. Танилиб келаётган истеъдодли хонандамиз Тошпўлат Мадкаримов ижросидаги «Оҳангарон ўлани» қўшиғини ҳамма севиб тинглайди. Менимча, шу қўшиқдаги бир сўз нотўғри талаффуз қилинади. «Мадан шаҳри Олмалиқ қирчиллама ёшида...» Аслида «Маъдан шаҳри Олмалиқ қирчиллама ёшида», бўлиши керак, «Маъдан» сўзидаги айириш белгиси тушириб қолдириб» мадан» тарзида талаффуз қилиниши билан сўз маъносига путур етади. Эҳтимол, бу гаплар майда бўлиб туюлар, лекин қатра-қатра йиғилиб, дарё бўлур, деганларидек, арзимагандек кўринган нарсалар тўпланиб, катта бир меҳнатни пучга чиқариб қўймасин, дейман-да.

Жаҳонгир АБУБАКИРОВ

СУРАТДА: таниқли санъаткор Баҳодир Йўлдошев ва Наби Раҳимов (марҳум)

Кел, мутриб, бошлагил шундай оҳанг...

НАЗМ, НАВО ВА ИЖРО МАСАЛАЛАРИ

Шахсий мулоҳазалар

Қачондан бери қўшиқ айтила бошланган ва қачонгача қўшиқ айтилади, буни билолмаймиз. Ҳар ҳолда, одам боласи пайдо бўлибдики, қўшиқ у билан ҳамроҳ. Ҳатто, тарих бизга инъом этган мусиқа бойлигимиз, умуминсоний мулкимиз «Шашмақом»нинг шаклланиши ҳам эрамизгача бўлган асрларга бориб тақалар экан.

Инсоният ўз бошидан кечирган ижтимоий-сиёсий, моддий-маиший ва маданий-маънавий даврларда куй-қўшиқ турли минтақавий ижро усули ва оҳангларда ижро этиб келинди. Инсон идеалининг, орзу-интилишларининг рўёбга чиқишида қўшиқ ҳамиша кўмакдош бўлган. Қўшиқ давр эътибори билан олганда халқ руҳиятининг, кайфиятининг, орз-умидларининг ифодаси. Латиф туйғулар уйғотувчи, эзгу ниятларга етакловчи мусиқанинг инсонга руҳий таъсир этишдаги аҳамияти бебаҳо эканлиги ҳам аллақачонлар эътироф этилган.

Мусиқанинг айни вақтда тарбиявий вазифани бажариши ҳам қадимдан эътироф этилган. Эътиборни тортадиган қизиқ бир мисол.

Қадимий Хитойда фуқароларни, сарой ходимларини тарбиялашда мусиқадан муҳим восита сифатида фойдаланилган. «Саройда қўшиқ ва рақс мусиқасини тарғиб қилувчи махсус хизматчилар бўлган. Ҳар қайси куй группасининг аниқ тарбиявий мақсади бўлиб, бири одамда меҳрибонликни, мулойимликни, одамгарчиликни, иккинчиси— ақл, жиддийлик, самимийликни, учинчиси — ҳурмат, иззат-эҳтиром, камтарлик ва хушмуомалаликни, тўртинчиси — оддийлик, ҳақгўйлик ва кўнгилчанликни тарбиялаган», — деб ёзган эди Э. Эмануэл «Ўзбекистон санъати»нинг 1989 йил 5-сонида. «Бу илм, яъни санъат шу маънода фойдалики, — дейди буюк мутафаккир Абу Наср Форобий, — ўз мувозанатини йўқотган (одамлар) хулқини мукаммал қилади, мувозанатда бўлган (одамлар) хулқини мувозанатда сақлаб туради».

Ҳозиргача қадар мусиқа ва шеърият эгизак, назм ва наво узвий алоқада ривожланди ва шаклланди. Мусиқа санъатининг шеъриятдаги каби ўз қонун ва қоидалари бор. Шеър ва мусиқа тартибга, вазн ва усулга солинган оҳанглар мажмуаси. «Чинакам шеър, — деган эди ардоқли шоир Миртемир, — шоир демоқчи бўлган фикрларнинг образли ва энг содда ифодасидир. Шеър қанотли туйғуларнинг жарангли мусиқасидир. Шеър юрак олови...»

Демак, шеърга куй басталовчи бастакор фикрларнинг ўша содда ва образли ифодаси, ўша қанотли туйғуларнинг жаранги мусиқий оҳангларда ҳам ўз аксини топишига эътибор бериши керак. Ана шундагина тингловчига манзур ва мақбул ҳароратли қўшиқ яратилади.

Ашула, одатда шеърдаги сўз ва ибораларнинг таъсирчанлигини ошириш, ҳаяжонли бўлиши учун, созлар жўрлигида ижро этилган. «Назмни сен бир келин бил, нағма унга зеб, безак», — дейди Хусрав Деҳлавий.

Адабий-бадиий меросимизга бир назар солсак, Ҳофиз ва Саъдий, Деҳлавий ва Жомий, Лутфий ва Навоий, Бобур ва Машраб, Огаҳий ва Фурқат каби мумтоз шоирларимизнинг ғазалиёти хушхон ҳофизларимизнинг тараннумида, қироатида узоқ йиллардан буён инсон шуури ва тафаккурини ёритиб келмоқда.

Бадиият шайдоларининг таъби жуда нозик бўлиб, шеърдаги мисраларнинг маъно ва мазмунига алоҳида эътибор берадилар. Ва хонанда ижросида сўзларнинг талаффузи ҳамда урғу оҳангини диққат билан кузатадилар. Гарчанд, назм сўзларнинг бадиий тартибга туширилгани экан, шеър бадиий сўзлар тизмаси экан, қўшиқ ҳам маълум оҳанг, куй тартибини сақлаши керак. Айрим ҳолларда бундай қоидага амал қилинмаганлиги туфайли, ёқимсиз, дағал куйлар дунёга келади.

Талаффузи ночор, сўзларни нотўғри бузиб айтадиган ашулачилар, афсуски, ҳозир ҳам учраб туради. Тингловчиларнинг қалбларида ҳароратли нажиб ҳис-туйғулар уйғотолмаган «хонандалар» саҳнани, даврани, микрофонни тарк этганлари маъқул.

Юракдан айтилган ашула, юракка бориб тегади, дейдилар. Ҳақ гап.

Мусиқий асарнинг, куй ва қўшиқнинг тингловчига манзур бўлишида кўпроқ ижрочи-хонандага нисбат берилади. Ваҳоланки, мусиқий асар бутун бир ансамбл маҳсули. Бастакор шеърга мусиқий либос кийдиради, созанда ва хонандага ўргатади, машқ қилади. Бу жуда мураккаб ижодий жараён. Саҳнада рол ўйнаётган артистлар образга кирганлари каби хонанда ҳам ижро давомида ҳолатга, образга кириши талаб этилади. Шундай санъаткорларимиз борки, ашула айтганда ўзларини оҳанглар оламида ҳис этадилар. Шу ўринда бир воқеани келтиришни лозим топдим.

Машҳур санъаткор, халқ артисти Саодат Қобулова бадиий кенгаш аъзолари олдида иккита ашулани айтадиган бўлди. Шунда у пианино ёнига келиб, ҳийла жим бўлиб қолди. Пианиночи ҳам опага тикилганича қараб турди. Бадиий кенгашдаги ҳамманинг нигоҳи ижрочида. Шунда ёнимда ўтирган Мутал Бурхоновми ёки Дони Зокировгами, «Ашуланинг сўзи ёдидан кўтарилди, шекилли, ўйланиб қолди», десам менга «жим» ишорасини қилдилар. Билсам, шу туришида машҳур қўшиқчимиз ўзини ҳозир ижро этадиган ашуласи оҳангларига олиб кираётган, яъни образга кираётган экан. Мана ҳақиқий санъаткор.

Шундай ҳоллар учраб турадики, саҳнада, залда, даврада, экранда ашула айтаётган хонанда ён-веридагилар билан гаплашиб ҳам олади. Демак, у усулдан, ҳолатдан чиқди, тингловчи-томошабиннинг хаёлини бузди, уни ҳузур билан тинглаб турган мусиқадан узоқлаштирди. Санъаткор, артист саҳнада ёки даврада ўзини қанчалик одобли, камтарона тутса, томошабиннинг унга эътибори ортади.

Илҳом ва маҳорат билан басталанган куй, мусиқа ва худди шу тариқа ижро этилган ашула тингловчига илҳом бахш этади. Нозик дид адибимиз Абдулла Қаҳҳор бир йиғинда энг талантли, энг уста хушовоз артист агар ўзига ёқмайдиган ашулани айтишга мажбур бўлиб қолса, таланти ҳам, усталиги ҳам йўқолиб, қуруқ овози қолади, деган эди.

Хонанда, созанда фақат ижрочигина бўлиб қолмай, ижодкор ҳамдир. Ҳар бир санъаткор ўзининг ижро усулига, талқинига эга. Битта ашулани бир неча ҳофиз ижро этар экан, ўзига хос овоз хусусиятлари, нафас олиши ва даврада ўзини тутиш ҳолати, талаффузига қараб, бир-биридан ажралиб туради. Масалан, Бобур ғазали билан айтиладиган «Сараҳбори оромижон» ашуласини хушовоз хонандалар Берта Давидова, Фаттоҳхон Мадалиев, Фотима Баратова, Навоий ғазали билан айтиладиган «Муножот» ашуласини Берта Давидова, Муҳаммаджон Каримов, Муножот Йўлчиевалар ижросида ҳузур қилиб тинглаймиз. Бошқалар худди шу даражада ижро этишларига кўзлари етмаса, айтишмагани маъқул.

Санъатни тушунмоқликнинг ўзи ҳам бир санъат. Мусиқани фақат уқуви бўлган кишиларгина идрок эта оладилар. Мусиқанинг фарқига бормайдиганлар учун энг гўзал куй ҳам маъносиздир. Алишер Навоий «Шодлик оширувчи хонанда, ғамни тарқатувчи созанда — буларнинг ҳар иккисига ҳиссиётли кишилар ва аҳли дардлар жон фидо қиладилар», дейди.

Бу — санъатни тушунмоқнинг бир томони. Иккинчи томони эса санъаткорга боғлиқ. Санъаткор биринчи навбатда томошабин олдида ўзининг бадиий ва эстетик диди, савияси, юксак маданияти билан намоён бўлиши лозим. Баъзан шундай ҳолларга дуч келамизки, созанда ва хонандалар ўртасида яъни, бутун бир ансамблда уйғунлик, бир-бирини тушуниш йўқ. «Билимсизлик,— дейди Абу Райҳон Беруний, — тақлидчиликка олиб боради, ижодий изланиш завқидан маҳрум этади».

Санъатимизнинг кўркига доғ бўлиб тушадиган, ижро маҳорати устида ишлашни хоҳламайдиган тақлидчи хонандалар саҳна, зал ва давралардан тушмаётганлиги тингловчиларни ранжитади, холос. Шунингдек, мазмуни саёз, ижроси ночор қўшиқлар яратилаётгани ва турли эътиборли маросимларда бемалол ижро этилаётгани афсусланарлидир.

Кези келганда хонандалар орасида учраб турадиган яна бир кусур ҳақида айтиб ўтишга тўғри келади. Бу санъаткорнинг ўзига бино қўйиши, томошабин олдида ҳавойиликка берилиб, қандайдир бесўнақай, келишмаган ҳаракатлар билан томошабинларни писанд қилмай ашула айтишидир. Бундай хонанда ёқимли ашула айтаётган бўлса ҳам тингловчида ёмон таассурот қолдиради. Демак, саҳна одоби ва санъаткор маданиятида ҳам меъёрни унутмаслик керак. Меъёр, мутаносиблик, ўлчов ва уйғунлик айни вақтда гўзаллик мезонидир.

Баъзан ўзимизда ҳам айб бор. Эндигина санъат даргоҳига қадам қўяётган ёш ҳаваскор хонандаларни ҳавойилантириб қўямиз, эркалатиб юборамиз. Газета ва журналлар саҳифаларида, радио ва телевидениеда уларнинг «таланти», «ижодий йўли», «маҳорати», «келажак режалари» ... ҳақида баландпарвоз мақтов сўзлар айтамиз, расмларини босиб чиқарамиз, экранда ҳар хил кўриниш ва ҳолатда катталаштириб тасвирда кўрсатамиз. Кўчалардаги, бекатлардаги, расталардаги, устун ва тахталарга пасти-баланд биноларнинг пештоқлари ва деворларидаги «талантли хушовоз» хонандаларнинг сурати туширилган реклама, эълон ва афишаларни айтмайсизми!

Ёш талантларга бу каби «саховат» кўрсатиш уларнинг ўз маҳоратларини оширишларига ғов бўлади, холос.

Шуни эътироф этиш керакки, халқимизнинг маданий-маърифий эҳтиёжи бўлмиш мусиқа санъати, хусусан, қўшиқчилигимиз ночор аҳволга тушиб қолаётгани маданият, маърифат ишлари билан шуғулланувчи ташкилот ва муассасалар лозим қадар эътибор бермай қўйганликларининг оқибатидир. Куюнчак мухлислар матбуот саҳифалари ва йиғинларда билдираётган ҳақли эътирозларга беписандлик билан қаралмоқда. Миллий мусиқа санъатимиз ҳақида жамоатчилик қайғуриб ўз фикр-мулоҳазаларини билдираётган бир пайтда, шу соҳа мутахассислари — мусиқашунос олимларимиз, бастакорларимиз, устоз ҳофиз ва машшоқларимиз, шоирларимизнинг сукут сақлашлари ғалат.

Санъат илмдир. Ўрта аср шарқининг буюк олим ва мутафаккирлари санъат ва адабиётнинг жамият ижтимоий-маданий ҳаётида тутган роли ҳақида ёзиб қолдирган қимматли фикрларни баён этувчи асарлари маданий меросимизни ўрганишда катта манбаа бўлиб хизмат қилади.

Назм ва наво бор жойда гўзаллик ва эзгулик бор. «Гўзаллик — яхшиликдир», — дейди Афлотун. Ҳаётимизни тараннум этувчи, эстетик завқ-шавқ берувчи, қалбларимизни ҳаяжонга солувчи оромбахш назм ва наволар яхшилик йўлида янграшининг тарафдоримиз.

Бурҳон ЗИЁЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими

МИЛЛИЙ САНЪАТИМИЗ ШУҲРАТИ ОРТМОҚДА

Германиянинг Кёльн шаҳрида «Янги Ўзбекистон санъати» деб номланган кўргазма ишлаб турибди. Бу кўргазма Ўзбекистон Бадиий академияси ва Германиянинг «Дойча Велле» телерадиокомпанияси ўртасида тузилган шартнома асосида ташкил этилди. Кўргазмада турли ёшдаги, турли ижодий изланишда ижод қиладиган замонавий ўзбек рассомларининг мустақиллик йилларида яратган асарлари намойиш қилинмоқда. Компания маъмурияти кўргазмани Берлин, Франкфурт каби йирик шаҳарларда ҳам кўрсатишни таклиф этмоқда.

Германияда чиқадиган «Восток» оммабоп журнали ходимлари Петер Франк ва Бритта Волленвебер ташаббуси билан мазкур кўргазмага бағишланган «Ўзбекистон санъати» каталоги ўзбек ва инглиз тилларида чоп этилди. Унга Баҳодир Жалолов, Акмал Нуриддинов, Ғафур Қодиров, Ғайрат Бойматов каби таниқли рассомлар қатори Тоҳир Каримов, Воҳид Қодиров сингари ёш истеъдод эгалари ва халқ амалий санъати усталари асар ва буюмларининг фотонусхалари ҳамда муаллифлар тўғрисидаги маълумотлар киритилган.

— Ўз галереясидан асосан маданияти юксак ривожланган давлатларга ўрин берувчи «Дойче Велле» телерадиокомпаниясининг ўзбекистонлик ижодкорларга қизиқиб қолиши тасодифий эмас, албатта, — дейди Ўзбекистон Бадиий академияси раиси Турсунали Қўзиев. — Тўрт йил муқаддам Германиянинг Штутгарт шаҳрида «Ўзбекистон: Буюк ипак йўли ворислари» кўргазмаси ташкил этилган эди. Унинг катта каталогига давлатимиз раҳбари Ислом Каримов ёзган сўзбошида «Ишонаманки, бу тадбирнинг ўтказилиши мамлакатларимиз халқларига бир-бирларини янада яхшироқ билиб олишларига имкон яратади», — деган мисралар битилган. Дарҳақиқат шундай бўлди. Ўтган йили Германияда Ўзбекистон кунлари ўтказилди ва унда республикамиз тасвирий ва амалий санъати усталарининг катта кўргазмаси намойиш этилди. Пойтахтимиз билан биродарлашган Берлин шаҳрида нишонланган «Тошкент кунлари» доирасида ҳам республикамиз атоқли ижодкорларининг кўргазмаси ташкил қилинди. «Дойче Велле» галереясида ўтказилаётган бу кўргазма олдингиларининг узвий давоми бўлиб, мамлакатларимиз ўртасидаги маданий ҳамкорлик риштлари тобора мустаҳкамланиб бораётганидан дарак беради.

Б. МАНСУРОВ

ПРОФЕССОР БЛАНКОФНИНГ ЭЪТИРОФИ

Мирзо Улуғбек номидаги Тошкент Давлат университетида Белгиянинг Брюссел шаҳридаги Ҳур университети профессорлари жаноб Бланкофф ва Голди хонимларнинг журналистика факултети талабалари билан учрашуви бўлиб ўтди.

Профессор Бланкофф Белгия матбуоти ҳақида тингловчиларга қизиқарли маълумот берган бўлса, Голди хоним «Ч. Айтматов асарлари Ғарб олимлари нигоҳида» мавзуида маъруза қилди. Шуни таъкидлаш жоизки, Голди хоним Ч. Айтматов асарларининг ашаддий ишқибози бўлиш билан бирга унинг Белгиядаги тарғиботчиси ҳам экан. Профессор Бланкофф учрашув сўнгида «Мен Ўзбекистон ёшларини бу даражада билимга чанқоқ ва изланувчан, қизиқувчан деб ўйламаган эдим. Учрашувда менга инглиз ва немис тилларида кўплаб ўринли саволлар беришдики, бундан жуда қувондим», деди.

Шарифахон МУРОДЖОН қизи

Эътироф

ДЎСТИМ ҲАҚИДА

Шеърият — кўнгил мамлакати. Унинг дарвозаси, дарвозабони, атрофини ўраган темир панжараси ёки темир-бетон девори йўқ. У орзу каби сеҳрли, денгиздай теран, тоғдай юксак, кўнгилдай поёнсиздир. Унда ҳамма тенг. Ҳаммага жой ва машғулот топилади. Ҳар ким иқтидори даражасига, савиясига муносиб қадр кўради.

Дарди борлар бу диёрда шифо топади. Бу дард истеъдоддир. Кўнгил нафси ундан қувват олади, бошқаларга руҳ ва файз беради.

Барот Исроил мактаб дарсларида унинг таъриф-тавсифини эшитиб, меҳр билан шеърият мамлакатига кириб қолди. Кўнгил қўйди. Унга етиш орзусида китоблар ўқиди, йўл излади. Қофия жуфтлаб, машқ қила бошлади.

Ҳар ишда устоз керак. Устоз кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалаб, кўнгилнинг тор кўчаларида адашиб, улоқиб умрини беҳуда ўтказиб юбориши мумкин. У устоз излади. Аввалдан китобларини ўқиб, эл орасида ҳалоллиги, камтарлиги, ардоқли шоирлиги билан машҳур бўлган шоир Миртемирни танлади. Этагидан маҳкам тутди.

Миртемир домла ҳали ёш, соддадил йигит иқтидорига умид билан қаради. Шеърларини ўқиб, маъқул кўрди. Кўнглини кўтарадиган илиқ сўзлар айтди. Сўнг оқ йўл ёзиб, шеърларини газетага тавсия қилди. Устознинг бу меҳрибонлиги ёш шоирга катта қувончгина эмас, ўз кучига ишонч ҳам бағишлади.

1972 йилда Барот Исроилнинг «Бойчечак» номли шеърлар ва достондан иборат тўплами босилиб чиқди. Бу китобга Миртемирнинг ўзи сўз боши ёзиб, муҳаррирлик қилган эди.

Шундан кейин Баротнинг «Най навоси», «Оқ булут», «Баҳор», «Субҳидам», «Ширин кулча», «Настарин», «Меҳригиё», «Алишернинг ширин тили» сингари қатор шеърий китоблари нашр этилди. У илҳом қанотида парвоз қилиб, янги-янги шеърий шакллар, бадиий ифода воситалари излади. Фикрни ихчам, ёркин ва мазмундор ифодалашга ҳаракат қилди.

Шеър ҳикматсиз бўлмайди, ҳикмат эса яхши шеърдир. Шоир «Терак ва чивин» деган тўртлик шеърида бир ҳикоя мазмунини беради:

Шамол бир чивинни
қилди чирпирак,
У чиппа ёпишди дуч
келиб терак.
Шамол тинди. Чивин
ғинғиллаб деди:
Мен тутмасам терак
йиқилар эди!

Чуқур маъноли, ҳикматли фикр билан унинг шеърий ифодаси орасида иқтидор ва малака воситалиги бор. Бу унсурлар мутаносиблиги шеърни санъат даражасига кўтаради. Бахтиёр шоирларда шеърдан-шеърга ўсиш, доимий парвоз, юксалиш шукуҳи бор. Бир кўтарилиб, бир пасайиб туриш кўпчилик қаламкашларга хос нарса. Баъзи шоирлар кўтарилишда бир нуқтага чиққандан кейин пасайиш бошланади. Бу таназзулдан кўплар чиқиб кетолмайди.

Барот Исроил эса бир маромда ижод қиладиган шоирлар тоифасидан. Бундай қаламкашлар ижодий инқироз нималигини билмайди. Ишда ҳам, оилавий ҳаётда ҳам, ижодда ҳам ўша маромни бузмайди. Ундан чиқиб кетмайди. Буни шоир бир шеърида шундай ифодалайди:

Бир кичик йўлим бор,
шу ҳам етгуси,
Сен шошсанг кетавер,
ана катта йўл.
Асли секин юрган узоқ
кетгуси,
Ҳар кимнинг ўз йўли
бўлгани маъқул.

Ўзбекистон радиосининг Мусиқали ёзувлар бўлимига ишга ўтгандан кейин, шоир иқтидорининг янги қирраси очилиб, қўшиқлар ижод қила бошлади. Имомжон Икромов, Муҳаммаджон Мирзаев, Султон Ҳайитбоев, Сайфи Жалил, Матниёз Юсупов, Ғанижон Тошматов каби машҳур бастакорлар билан ҳамкорликда «Настарин», «Ўзбекистон мухаммаси», «Айлади шайдо муҳаббат», «Суҳбатингга ташнаман», «Тингла диёр»; «Ёш авлод келур» каби уч юздан ортиқ қўшиқлар яратиб, элга танилди.

У Аҳмад Яссавий, Бобораҳим Машраб, Ҳазиний, Ойбек, Уйғун, Миртемир, Ҳабибий, Сайфий, Собир Абдулла каби кўплаб шоирлар ижоди ҳақида адабий-мусиқий эшиттиришлар тайёрлади. Сўз ва соз ёрдамида адабиётни, нафосатни тарғиб қилди.

Барот Исроил институтни битириб, бир муддат ўқитувчилик қилгач, болалар газетасига ишга келган эди. Шу йиллари болаларга бағишлаб кўп шеър ва тиббиётга оид манзумалар ёзди.

Бўлғуси шоир, мактабдан кейин Матбаачилик билим юртини битириб, Тошкентдаги босмахоналарда босмачи (печатник) бўлиб хизмат қилган. Хуллас, Кўнгил диёри — Адабиёт йўлидан шунча йиллар кезиб, шунча йўллар босиб, қалам тебратиб келаётган дўстим олтмиш ёшга кирибди.

Йигитликнинг охири, қариликнинг боши бўлган айёмингиз муборак бўлсин. Болалар, неваралар даврасида пири давлат бўлиб юринг, машаққатлар роҳатини кўринг.

Маъруф ЖАЛИЛ

Барот ИСРОИЛ

ҚАЙСИ КУН БОШЛАНГАН ҲАЁТИМ МЕНИНГ?

Қайси кун бошланган ҳаётим менинг?
Нурга йўргакланган мурғаккина жон —
Эҳтимол, ҳаёти бошланган унинг,
Волида кўксида тамшангани он?
Балки «Алифбе»нинг расмин варақлаб,
Илк ҳарфни таниган дақиқаданми?
Ё, қорадан оқни ажратиб, ёқлаб,
Ўзлигини танитган ҳақиқатданми?
Қайси кун бошланган ҳаётим менинг?
Ҳамон эслолмайман у кутлуғ пайтни,
Эҳтимол, бошланган, тўнғич севгимнинг
Номига битилган оташли байтдан?
Қайси кун бошланган ҳаётим менинг?
Ҳайронман дунёнинг шу бир камига!
Балки ёвуз бошим қовушган куни
Ҳаёт ҳам бошланган чинакамига.
Умримда ўн бир минг кеча-кундуз бор,
Ҳаётга йўллаган: кечами, тонгми?
Ё илк маош кўриб, онам мўътабар,
Одам бўлибсан, деб, қувонган онми?
Қайси кун бошланган ҳаётим менинг?
Мушкул экан ҳаёт сабоғи ғоят,
Фақат англай олдим фарқини шунинг
Ҳар кун бошланаркан янгитдан ҳаёт.

МЕНИНГ АЙТГАНЛАРИМ

Менинг айтганларим афсона эмас,
Айни ҳақиқатдан бегона эмас,
Кўнглим номардларга ҳамхона эмас,
Қалбимда неки бор пинҳона эмас,
Ҳаётим ҳам оддий шоҳона эмас.

Парвозга чоғланган қушдайман, дўстлар,
Қилни қирқ ёргувчи ёшдаман, дўстлар,
Ноҳақликка кураш бошлайман, дўстлар,
Ҳақ қарор топишин хушлайман дўстлар,
Мушкулдан чўчиган мардона эмас.

Умр, ҳаёт йўли соз, равон бўлмас,
Тер тўкмай топилган ширин нон бўлмас,
Эй Барот, заҳматсиз бахту шон бўлмас,
Беумид, беорзу ҳеч инсон бўлмас,
Эл-юртим демаган фарзона эмас.

УМИДИМ

Узоқда ёнар чироқ,
Хаёлим сим-сиёҳ тун
Англаш мушкул, кўп йироқ,
Умидим чорлар бугун.

Узоқда ёнар чироқ,
Бормоқдаман илгари.
Узоқлашар ул бироқ,
Интиламан сарсари.

Узоқда ёнар чироқ,
Ёнаётган умид у.
Умидим чорлар, ўртоқ,
Етаклар мени туйғу.

МЕНИНГ ҚЎШИҒИМ

Кўкда нуқта бўлиб пилдираётган,
Ўлкани мадҳ этиб чулдираётган,
Куйлаб, дашту қирни тўлдираётган,
Тўрғай қўшиғимас,
Менинг қўшиғим.
Самога урилиб берган акс-садо,
Момоқалдироқмас билиб қўй, ошно,
Кўксимдан отилиб чиққан бу нидо,
Менинг ҳайқириғим,
Менинг қўшиғим.
Қоядан итқиган сув гувиллаши,
Уммонлар гирдоби, тўлқин қувлаши,
Ёмғир-қор аралаш аёз увлаши,
Шамол ноласимас,
Менинг қўшиғим.
Боғларда хушнаво сайроқи қушлар,
Деманг, фақат гулни севиб олқишлар,
Улар куйга муштоқ кўнглимни хушлар,
Демакки улар ҳам —
Менинг қўшиғим.
Хаёлим кўкларда қилмоқда парвоз,
Жаҳонда нима бор — тинч яшашдан соз?!
Тинчликни ёқлаган минг турли овоз,
Бу менинг овозим,
Менинг қўшиғим.

ЙЎЛЛАР — МАДАНИЯТ БЕЛГИСИ

Мамлакатимиз, азиз Ватанимиз ҳурриятга эришгандан сўнг ўтган қисқа муддат ичида диёримизда оламшумул ўзгаришлар рўй бердики, буни амалга ошган муайян тарихий факт сифатида бирор-бир ижтимоий тузум тан олмасдан иложи йўқ. Ватанимиз яхшиликка, инсонийликка, файзу фаровонликка томон кескин ўзгарди, ўзгараётир. Бу тарихий нашъу намони ҳар қадамда, ҳар соатда кўриш, кузатиш мумкин.

Бинобарин, шунча улуғвор янгиликлар қаторида йўлларимиз, яъни мустақил Ўзбекистоннинг йўллари ҳам ўзгача чирой касб этмоғи табиий ва муқаррар. Йўлларимизда ҳозир нуфузли хорижий мамлакатларнинг улусларaро юк ташувчи автопоездлари мунтазам қатнаб турибди. Демак, йўлларимиз янада яхши бўлмоғи керак.

Демак, йўл — муҳим халқ хўжалиги тармоғидир. Яна, энг нозик томони, йўл — маълум мамлакат тараққиётининг белгиси, маданиятининг ҳам рамзидир. Шу нуқтадан олиб қаралса агар йўлларимиз ниҳоятда серфайз ва обод бўлмоғи лозим. Бироқ, баъзи ҳудудларимиздаги йўллардан юрганда, дейлик, Бойсун тумани ихтиёридаги Тошкентга элтгувчи шоҳ йўлдан ўтганда «Йўлга қаралмаптида...» деган ўкинчми, оғриқми дилни ғаш қилади. Бутун жумҳуриятда бўлгани янглиғ, Бойсунда ҳам ҳайдовчилар, тожирлар кўп, улар ҳаммаси йўл солиғи тўлайди, йўл солиғи тўлангандан сўнг, йўлга ҳам эътибор бермоқ лозим-да. Айтмоқчимиз-ки, Бойсун ёки бошқа бир тумандаги йўлни пойтахтдан бориб тузатиб беришмайди. Ўша ерда ҳам ҳокимият, қанча жамоа хўжаликлари бор, куюнмоқ керак, ўйлаш керак. Йўллар тузалмоғи учун кўп нарса керак эмас: йўл ҳудудидан ўтгувчи маҳаллий раҳбариятда озгина фидойилик ва андиша бўлса бас. Андиша бўлган жойда йўллар ҳам тузалади. Ватан, юрт, диёр, мамлакат нуфузи ила боғлиқ бу масалага андишасизлик ва бепарволикни эса ҳеч нарса билан оқлаб бўлмайди.

С. МУҲАММАДСАЙЙИД

КЎНГИЛ ИШИ

Китобингизни ўқидим

Яқинда Пўлат Нишоновнинг «Қуёш фарзанди» номли шеърий тўплами босмадан чиқди. Шеърият оламига ҳали нотаниш шоирнинг мазкур китобини, албатта, жиддий талаблар асосида таҳлил этиб бўлмайди. Шу боисдан, айрим ҳолатларни истисно қилиш маъқулроқ. Тўпламни дастлаб ўқиган одам бошида зерикади... Иродага суяниб ўқийверади... Зерикиш эса йўқолай демайди. Ниҳоят, ҳаммасининг сир-асрори қайсидир саҳифада лоп этиб чиқадию, бу зерикиш батамом йўқолади. Энди ўқувчи сатрлар ичра сархуш кеза бошлайди. Ўқишда давом этиб китобнинг охирги саҳифаларига кўз югуртираётганингизни сезмай қоласиз. Шеър шундайки, ёлғон ростга дўнади. Ахир, ёлғоннинг борар жойи йўқ. Шоир айни шундай тилсимларни очишга уринади. Гоҳ шодлик, гоҳ қайғу мотивларида айтилган сўзларнинг замирида уйдирма ва ҳақиқат ўртасидаги кураш шарпаси сезилади. Зукко ўқувчи уларнинг ҳар иккисини ҳам қийналмай илғаб олиши турган гап.

Қалб — рубобим, торларингни черт,
Бугун бахтни куйламоқ чоғи.
Унга жўр бўл, шеърим булоғи,
Гул ҳаётни, севгини мадҳ эт...

Китобдаги дастлабки шеър шундай сатрлар билан бошланади. Гарчанд шоир ўзини кўтаринки кайфиятда эканини, бахтиёр эканини зоҳиран намойиш этмоқчи бўлса-да, сатрлар қатида дард бўртиб туради. Бу шоирнинг дарди. Шунинг учун ҳам у қўлига қалам олиб, ўзини нималарга чоғламайди.. Бу дард, дейлик, гирибонини сиртмоққа тутишни хоҳлаб, лекин айни баробарида бунинг учун ўзида куч тополмаётган кимнингдир ҳолатини эслатади. Нега?.. Нега куч топилмайди? Жавоб эса унчалик ҳам қийин эмас? Уни фақат юракдан ҳис қилмоқ зарур. Яъни, бунинг сабаби ҳаётга бўлган чексиз муҳаббат. Юрагида ҳаётга ишқи бор кишигина шеър ёзишга ҳақли. П.Нишонов айтмоқчи бўлган гап ҳам аслида шуни англатади:

Умидсизлик сенга ёт бўлсин,
Эзгу орзу — инсонга тирак.
Ишқи билан ёнганда юрак
Юрт боғлари куйларга тўлсин!..

Дарвоқе, бир нарсани айтиш лозимки, П.Нишонов шеър ёзишни қисмат деб эмас, кўнгил иши тарзида қабул қилади. Кўнглидан кечганларини оқ қоғозга тушириб ким биландир баҳам кўргиси келади. Бу ҳам ўз маъносида тўғри. Энг муҳими эса, шоир бу ҳолни суиистеъмол этмайди.

Оҳангнинг ўзиёқ сизга қизиқ туюлади. Чунки, халқ йўлида битилган ҳамма нарса ўқишли бўлади.

Китобдаги «Дарёларга дардим айтиб ёлвораман» деб бошланадиган шеър ҳам муваффақиятли чиққан. Ишқдан дили куйган ошиқнинг севгилисига ўкинчи:

Дарёларга дардим айтиб ёлвораман,
Ҳасратларим шивирлайман қирғоқларга
Эшигингга тоғлар оша мен бораман
Сув олгани чиқмайсанми булоқларга?..

Шунингдек, тўпламга кирган «Баҳор», «Онамга», «Оҳу», «Инсон», «Дўлана», «Омонлик», «Илтижо» каби шеърлар ҳақида ҳам юқоридаги каби фикрларни айтиш мумкин. Китобга муҳаррирлик қилган шоир Аҳмаджон Тошхўжаев ўз кириш сўзида китоб ҳақида, муаллиф ҳақида атрофлича гапирган. Хулоса қилиб айтганда эса, шоирни ўз китоби билан табриклаш мумкин.

М.ХЎЖАЕВ

Юрт жамоли

Ўзбеклар ва дунё

ТУРКИЯДАГИ ЎЗБЕКЛАР

Туркия жумҳуриятида туркий халқлар — озарбойжон, татар, қумиқ, қорачойлар қатори ўзбеклар ҳам яшамоқда. Туркиядаги ўзбеклар қозоқ, қирғиз, туркман ва қорақалпоқ қавмлари каби ўзларини туркистонли деб билишади. Ўзаро мулоқотда «ҳамшаҳар» деб мурожаат этиб, она юртларига нисбатан «мамлакат» сўзини қўллашади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов «Туркистон — умумий уйимиз», деб атаганидек, Туркиядаги ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ, туркман, қирғиз ва уйғурлар ҳам ўзларини «туркистонли» деб аташади. Бироқ уларнинг ичида ўзбек шаҳарларидан бориб қолганлар сўзсиз кўпчиликни ташкил этади. Ҳозирда Туркия жумҳуриятида яшаётган ўзбекларни Туркияга келиб қолиш даврига нисбатан қуйидагича гуруҳларга ажратиш мумкинки, бундай гуруҳлаш албатта, шартлидир. Чунки келиб қолиш давридан қатъи назар улар ўзаро ҳурматда ва қариндошчилик иплари билан боғлангандирлар.

1-гуруҳ: Туркия жумҳурияти эълон этилмасдан бурун (1923 йилга қадар) бу юртга келиб қолган туркистонлилар бўлиб, уларни ҳам бир неча тоифага ажратиш мумкин:

— Туркияга Усмонли салтанати даврида келиб қолган ҳамюртларимизнинг бир қисми салжуқлилар салтанати даврида Кўниё, сўнгра Одана каби шаҳарларга ўрнашганлар. Уларнинг ҳозирги яшаш жойи Усмония туманида, Жайҳун тумани қишлоқларида ҳамда Марсин шаҳрида ва унинг Тарсус туманида. Уларнинг қаторида ўз юртларидан ҳажга бориш ниятида чиқиб, турли сабаблар билан бу ерларда қолиб кетган, ўзларидан аввалроқ келиб қолган туркистонликлар қаторида яшаб қолганлари ҳам бор.

— Туркия жумҳуриятига қарийб 250 йил муқаддам келиб қолганларнинг авлодлари ҳақида Истамбулда чиқадиган «Туркистон» мажмуасида маълумот берилган. Уларнинг айримлари билан суҳбатлашишга муяссар бўлиб, шуни кузатдикки, улар негадир «чиройлик» сўзи ўрнига «чирой» негизидан ясалган «чиройсиз» сўзини қўллар эканлар. Уларнинг асосий қисми Кўниёнинг Бугруделик қишлоғида яшаётирлар.

— Истанбул шаҳрининг Ускудор туманида «Ўзбеклар теккаси» (такия)ни қурган ўзбек шайхларининг авлоди бўлиб, уларнинг кўпчилиги тил жиҳатидан Туркия туркчасига ўтиб кетганлар. Фақат улуғ аллома Шайх Сулаймон Афанди ўз даврида тузган чиғатой ва усмонли турк тилларининг луғати ёрдамида уларнинг асл тил хусусиятларини ўрганиш мумкин. Бундан ташқари «Ўзбеклар теккаси»да Туркистонга оид бир қанча мўътабар китоблар ҳам сақланади. XX аср бошларида Бухоро ва Туркистондан Истанбулга таҳсил учун борганларнинг айримлари мана шу теккада яшаганлар.

2-гуруҳга Иккинчи жаҳон уруши асносида Германия томонидан асирга олинган, сўнгра 50-йилларда бу ерга келиб қолган ўзбекларни киритиш мумкин. Урушдан сўнг улар Сталин қатағони туфайли ўз ватанларига қайтолмай, Туркияда яшаб қолишган. Булар бошқа гуруҳлардан фарқли ўлароқ, ёлғиз ўзларигина (оиласи билан эмас) Туркияга келиб қолиб, сўнгра бу ерда оилали бўлиб кетишган. Буларнинг аксарияти Адана, Измир, Мерсин, Тарсус ва Истанбулда истиқомат қилишади.

3-гуруҳ нисбатан кўпчиликни ташкил этади. Улар Туркистондан 20-ва 30-йилларнинг бошларида болшевиклар зуғуми туфайли ноилож Афғонистон орқали Туркияга ўтиб, ерлашган ўзбеклардир. Уларнинг Туркияга келиб қолиш даври 50-йилларнинг охирроғи ва ундан кейинги даврларга (70-йилларнинг охирига) тўғри келади. Бу гуруҳга мансуб ўзбекларнинг кўпчилик қисми ҳам Адана шаҳрида жойлашган. Улар яшаётган шаҳарлар Истанбул, Оқшаҳар, Измир, Анқара бўлиб, кейинчалик айримлари Германия, Голландия, Австрия, АҚШ, Канада каби мамлакатларга шу ердан бориб, ишлаб қолишган ва ўша ғарб давлатларининг фуқароларига айланишган.

Собиқ Совет Иттифоқининг Афғонистонга ҳужумидан кейин у ерда муқим яшаётган ўзбеклар ва улардан аввалроқ Афғонистонга ўрнашиб қолган ўзбекларнинг бир қисми Туркия жумҳуриятига кўчишга мажбур бўлганлар. Уларнинг тилида пушту тилининг айрим қолдиқлари сезилади.

Бу гуруҳларни фақат даврий жиҳатдан; Туркияга келиб қолиш муддатига кўра, шартли равишда ажратдик. Аслида уларнинг барчаси ўзларини туркистонли билиб, Туркия жумҳуриятига келиб қолиш даври ва тил хусусиятларидан қатъий назар, ўзаро иноқ ва қариндошчилик туйғулари билан боғланган ҳолда яшамоқдалар. Уларга Туркиянинг туб аҳолисидан айрим муомала қилинмайди, аксинча, улар Туркия жумҳуриятининг барча фуқароларига тегишли ҳуқуқлардан тўла фойдаланадилар.

Салоҳиддин ТЎЛҚИН,
Истанбул университети докторанти

БОҒОТ ТЕРАКЛАРИ

Ишбилгилар

Қадим Хонқадан кун чиқиш томонга чамаси ўн чақиримча юрсангиз воҳанинг турли бурчакларига оби-ҳаёт таратадиган катта сув иншооти устидан чиқасиз. Шу ердан Ўзбекистон Қаҳрамони Машариф Қувақов раҳбарлик қиладиган «Боғот» жамоа хўжалиги далалари бошланади. Далаларнинг қоқ ўртасидан кесиб ўтадиган йўлнинг ҳар икки томони хиёбон. Терак, хурма, жийда, ўрик, олма дарахтлари ва узум токлари атрофга ўзгача бир гўзаллик, тароват бахш этиб турибди.

Яқинда хўжаликка йўлимиз тушди. Хўжалик ерларини кезар эканмиз, қатор хиёбонлар орасида кўкка бўй чўзган теракзорга дуч келдик.

— Теракларни ким эккан, — деб сўрадик ҳамроҳимиз — хўжалик кадрлар бўлими мудири Бобожон Матчоновдан.

— Булар Пираков тераклари, — қисқагина жавоб берди у. Маълум бўлишича, йигирма йилдан кўпроқ вақт хўжаликда шоликорлик қилган Тўхтавой Пираков бундан беш йил бурун пенсияга чиқади. Бироқ, меҳнат билан ўсган эмасми, уйда ўтиришни ўзига эп кўрмасдан, ижарага олинган даласи атрофидаги йўл ва ариқ бўйларига уч минг тупдан кўпроқ мирза тераклар ўтқазади. Ҳозир улар кўкка бўй чўзиб атрофга алоҳида бир гўзаллик бахш этиб турибди.

— Бу теракларни яна бир-икки йилдан кейин оралаб ола бошлаймиз. Агар уларнинг ҳаммасини уй-жой қурилишига сарфласак, камида 100—150 хонадонни сифатли ёғоч хом ашёси билан таъминлаймиз.

Тўхтавой аканинг бу гапларини эшитиб беихтиёр, ўйга толамиз. Балким, республикамизнинг ҳар бир хўжалигида унингдек битта ишбилармон фидойи бўлганида борми, Сибир ўрмонларидан қурилишбоп ёғоч ташиб келтиришга ҳожат қолмасмиди?

Ҳолбуки, мамлакатимизнинг кўпгина хўжаликларида йўл ва ариқ бўйлари қаровсиз ҳолда ётибди. Бу ерларга терак қаламчалари ўтқазилиб теракзорлар бунёд этилса, бундан фақат кишиларимиз, қолаверса, хўжаликлар иқтисоди фойда кўради-ку, ахир!..

Жамоа хўжалигида бундай хайрли ишлар билан шуғулланиш — хиёбон ва боғлар ташкил этишда Тўхтавой Пираков ёлғиз эмас.

Мулла Юсуф ота Собиров эса хурма жийда билан бирга ток кўчатларини аралаштириб эккан. Унинг хиёбонлари ҳам ўзига хос бир гўзаллик кашф этган.

Бундан чорак аср муқаддам Аму бўйидаги Моштўқай чакалакзорлари ўрнида бунёд бўлган «Боғот» жамоа хўжалиги миришкорлари меҳнати билан яралган тароватли бу гўша бугун баҳор гўзаллиги ила уйғунликда яна чирой очмоқда. Юраги ватан ишқи, киндик қони тўкилган замин муҳаббати билан ёнган меҳнаткаш, фидойи бу бўстон заҳматкашларига тасаннолар айтгинг келади.

Қодир МАТЧОНОВ,
Ўзбекистон Журналистлар уюшмаси аъзоси

Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги маданий-маърифий ишлар ва халқ ижодиёти бошқармасининг бош мутахассиси Гулнора Қурбоновага онаси

Марямхон БОЛТАЕВА

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади

ТУҒМАГАН ХОТИН ЁХУД ЁЗИЛМАГАН ТАНҚИД

Соат 10. Муҳаррир хонаси. Газетанинг навбатдаги сони муҳокама этиляпти. Сочларига оқ оралай бошлаган масъул котиб газетанинг янги сонида бериладиган мақолалар ҳақида гапиряпти.

— Биринчи саҳифага, одатдагидек, расмий хабарлар берилади. Иккинчи саҳифани маҳаллий ўғит ва унинг деҳқончиликдаги афзалликлари ҳақидаги мақолалар эгаллайди. Учинчи саҳифада эса бош спонсоримиз — «Оқ бўри» кичик корхонаси директори Жасурбек Жасурбековичга бағишланган очерк босилади.

— Бериш керак, — Жасурбек Жасурбекович улуғ инсон, — деди редакция хўжалик ишлари мудири Ўндирбоев. — Мен агар ёзувчи бўлсам унинг ҳақида роман ёзардим.

— Давлатнинг 30 миллион сўм. пулини ўмаргани учунми? — деди редакцияга янги ишга келган ходимлардан биттаси.

— Ука, пулни ҳам эплаган ўмаради. Бировлар бор, истаса осмондаги ойни қўйнига солади. Бировлар бор, туфлисининг йиртиғига ямоқ топа олмай, бир умр бармоғи чиқиб юради.

Янги ходим қора терга ботиб, оёқларини стол тагига яширди.

— Бас, — деди шу пайтгача жим ўтирган муҳаррир. — Бериш керак. — Ҳар қалай Жасурбек Жасурбекович бағри кенг йигит. Яқинда 2 тонна қоғозни текинга берди. Ўғирлик қилса орган бор. Жавобини берар. Доно халқимиз «Така бўлсин — сут берсин», деб бежиз айтмаган.

— Тўртинчи саҳифада, — деб сўзини давом эттирди масъул котиб, — эълонлар ва рекламалардан ташқари қудуққа тушиб кетган ҳўкиз ҳақида мақола бор.

— Қанақа ҳўкиз? — сўради маданият бўлими мудири Соттибоев.

— 724-рақамли ҳўкиз. Тирик вазни 980 килограмм. Зоти қора-ола.

— Лоп ҳам эви билан-да, — луқма ташлади саноат бўлими мудири.

— Билмадим, — деди қишлоқ хўжалик бўлими мудири Ҳасанов. — Ветеринария врачи, ферма мудири ва молбоқар иштирокида тузилган актда ҳўкиз қудуққа тушиб кетиб ҳаром ўлган деб ёзиб қўйилибди.

— Демак, фельетон экан-да, — деди муҳаррир.

— Йўғ-ей, — деди қишлоқ хўжалик бўлими мудири. — Фельетон эмас, оддийгина

Ҳажвия

мақола. Шу ферма зоотехниги Бўриевнинг мақоласи. Тўғриroғи, тавсиянома. Мутахассис маслаҳати деса ҳам бўлаверади. «Ҳўкизлар қудуққа тушиб кетмасин десангиз фермаларда қудуқ қазишга йўл қўйманг», дея якунлайди мақолани автор.

— Хўш, — деди муҳаррир масъул котибга еб қўйгудек тикилиб. — Танқид қани? Қани танқид? Ўлдирдинглар газетани, хонавайрон қилдинглар.

— Менда танқид йўқ, — деди масъул котиб бўйинбоғини қалтироқ бармоқлари билан ечиб. Бутун умрини хонада қоғозларга кўмилиб ўтказаётган масъул котибга муҳаррирнинг гапи қаттиқ тегди. — Хотин туғиш учун олдин ҳомиладор бўлиши лозим, — деди у овози қалтираб.

— Бу нима деганингиз Матёқубов? — деди муҳаррир ўрнидан сакраб туриб. — Оғзим бор деб ҳар гапни айтаверадими одам дегани? Хотиннинг нима алоқаси бор бу ишга?

— Бор, жуда-жуда алоқаси бор, — деди масъул котиб. — Хотин туғиши учун аввало ҳомиладор бўлганидек, танқид ҳам олдин ёзилади, сўнг газетада босилиб чиқади.

— Э, шундай демайсизми, — деди муҳаррир бироз бўшашиб. Сўнгра столда ялпайиб ўтирган бўлим бошлиқларига бирма-бир совуқ назар ташлади. Улар муҳаррирнинг ўқрайиб қарашига дош беролмай бошларини қуйи эгишди.

— Қани танқид? Танқид қани? — бояги саволни яна такрорлади муҳаррир. — Мен сизлардан сўраяпман, танқид қани?

— Танқид бор, танқид кўп, — деди саноат бўлими мудири ўрнидан илдам туриб, — ёз десангиз бас, ёзамиз.

— Қаердан ёзасиз?

— Масалан, облгаздан...

— Бўлмайди, — деди котиба қиз. — Тунов куни облгаздан слесар келиб, газплитамизни текинга тузатиб берди. Ёзсак, уят бўлар...

— Сут заводидан ёзсакмикин? Режалари бажарилмаяпти, маҳсулот сифати ёмон, — таклиф киритди кимдир.

— Ие, ие, — эътироз билдирди редакция касаба уюшмаси раиси Жабборова. — Сут заводидагилар ҳар байрамда биздан хабар олиб туришибди. Ҳадемай Наврўз келади...

— Ўтиринг, — деди муҳаррир шаштидан тушиб. Сўнгра ияги билан қурилиш бўлими бошлиғига ишора қилди.

— Турар-жойлардан фойдаланиш бошқармасини фельетон қилиш лозим, — деди бўлим бошлиғи. — Уйлар қишда иситилмайди. Ёзда эса сув йўқ.

— Ёзинг, — деди муҳаррир бармоғи билан столни асабий чертиб.

— Қандай бўларкин! — эътироз билдирди ўрнидан сакраб турган редакция бош ҳисобчиси Ҳайитбоев. — Ҳув, ўтган йил кузда ходимларга маош беролмай турганимизда шу бошқарма бошлиғи Қодир Қодирович жонимизга аро кирдилар-ку. Бир қўнғироғингиз билан 30 минг сўм ўтказиб бердилар. Бунақада спонсорларни йўқотиб қўямиз.

— Ҳа, Қодир Қодирович тилла одам, — деди муҳаррир.

Хонага оғир сукунат чўкди.

— Хўш, танқидни нима қиламиз, — деди масъул котиб жимликни бузиб.

— Ўйлаш керак, ука, ўйлаш керак, — деди муҳаррир кўпмаъноли қилиб. — Ҳозирча бошқа иложимиз йўқ...

Ҳусайин РАҲМОНОВ

Ўткир аканинг шу пайтгача ёзганларини (шу пайтгача деганимиз у кишининг 30 йиллик ижодий фаолиятини ўз ичига олади) жамласа беш-олти ўрта вазнли китоб бўлади. Ўзбек шоирлари шеърларига «басталаган» «шарбатли» шеърий киноялари (пародия демоқчимиз)нинг ўзи Абу Али ибн Синонинг «Тиб қонунлари» дан ҳам салмоқли китоб бўлади. Ўткир аканинг қаламлари, танқид тиғлари ҳам исмларига монанд, яъни ўткир ва аёвсиз. Самарқанднинг Иштихонидан туриб, ўша ерда яшаб «оламга фикр сочаётган» заҳматкаш, беором, беҳаловат бу акамизнинг қаламларига қайроқ керак эмас, мабодо керак бўлса агар Самарқанд сойларида қайроқтош кўп. Шеъриятимизда яхши шеър ҳам, ёмон шеър ҳам сероб, демак, Ўткир акага, у кишининг «дидига мос» шеърни ҳам ахтариб ўтиришга ҳожат йўқ.

Яккаю ягона тилагимиз: Ўткир ака узоқ йиллар омон бўлсинлар, шеърий қамчилари ҳам қарсиллаб, шеърият — ғоят жиддий ва салобатли бўлмоғи кераклигини аҳён-аҳён бўлса ҳам эслатиб турсинлар.

ШОИРЛАРНИНГ ҚАМЧИСИ

ЎПОНҒИЧЛАР АСРИ

Мутойиба

Дўстлар мени ўйга
солар,
Битта мавзу кўпдан
бери.
Унга атаб ёзилмаган
Ҳануз бирон
шоир шеъри.
Миллатимга ҳеч хос
эмас,
Унинг ҳатто бирон ери.

Бу —кўчада
ўпишмоқлик,
Бир соатлаб оқиб тери.
Ажаб, деб ёқа
ушлайман,
Буниманинг касри
бўлди?
Йигирманчи аср рости,
Ўпонғичлар асри бўлди.

***

Қўл узатиш ўрнига ҳам,
Бир-бирини ялар
қизлар.
Йигитларнинг ўпишишин
Кўриб-ку хўп
куласизлар.
Ярим соат сўлак
суртиш
Боиси не, айтинг
сизлар?

Оврупоча маданият
Эмиш бу. Э, минг
афсуслар!
Бу қилиқ айт қайдан
чиқди?
Айт, ниманинг
касри бўлди?

Бу асримиз не
десанг де,
Ўпонғичлар асри бўлди.

***

Ҳиндулардан бу борада
Ўрнак олсак ярашади.
Улар лабга лаб босишни
«Уят иш» деб қарашади.
Бу ҳаёсиз ўпишлардан
Гоҳида ақлинг шошади.
Ўйламагин, бу аҳволда
Бўсанинг қадри ошади.

Баъзан юрак
бермайди тоб,
Бу ниманинг касри
бўлди?
Йигирманчи аср хуллас,
Ўпонғичлар асри бўлди.

***

Ўпишарлар ярим соат
Ювилмаган тишлар
билан.
Оғиз ҳиди хом теридай,
Ғалати анқишлар билан.
Тугар ўпиш турли дарду
Вирус юқтиришлар
билан.
Юришар сўнг
орттиришган
Бу дарду ташвишлар
билан.
Бу билмадим видеоми,
Ё бошқанинг касри
бўлди?
Йигирманчи аср, роса
Ўпонғичлар асри бўлди.

***

Минг бор узр, кимга
агар
Ушбу шеърим келса малол.
Ким хоҳласа
катта майдон,
Ўпишаверсин бемалол.
Айтганлар-ку: «Кўчада
ич,
Агар ошинг бўлса
ҳалол».

Демоқчиман: — Сен
мусулмон
Наслидансан, шундайча
қол.
Бу ашъорни битишда
ҳам
Ўпишишлар таъсири
бўлди.
Йигирманчи аср, э вох,
Ўпонғичлар асри бўлди.

ПАРОДИЯЛАР

Шамолга ўхшашни
истайман,
Дарахтлар баргларин
ўйнаган.
Далаларда шўх-шўх
куйлаган,
Шамолга ўхшашни
истайман.

Темур УБАЙДУЛЛОнинг «Истайман» шеъридан.

Охирги пайт кўпроқ
негадир,
Истаб қолдим
бўлишни бўрон.
Бўлгим келар
дарё ё денгиз,
Ишонсангиз сувни
кўрган он.
Кеча эса тўсатдан
кўнглим
Орзулади бўлишни
терак.
Бу ҳойнаҳой ёнғоқ
остида
Мудраганимдан
бўлса керак.

●

Шуҳрат ҳам ўткинчи, тахт ҳам ўткинчи,
Қайғу ҳам боқиймас,
Бахт ҳам ўткинчи.
Шилдираб учган хув япроққа қара,
Япроқмас, у, вақтдир.
Вақт ҳам ўткинчи.

Усмон ШУКУРОВнинг «Қизимга» шеъридан.

Ҳаётда неки бор, турмас абадий,
Умр ҳам ўткинчи, сел ҳам ўткинчи.
Амалу унвонни бир чеккага қўй,
Ҳаттоки қўзғалган ел ҳам ўткинчи.
Беш кунлик дунёда агарда билсанг,
Қизим, манглайдаги тер ҳам ўткинчи.

Агар суриштирсанг
уёқ-буёғин,
Даданг ёзган манов шеър ҳам ўткинчи.

●

Кузги бевақт шамолнинг елишидан қўрқаман,
Кетма-кет бахт, шодликнинг келишидан қўрқаман.

Олимжон ХОЛДОРнинг «Қўрқаман» шеъридан.

Мен баъзида юракнинг сиқишидан қўрқаман,
Шеърларимнинг потиллаб чиқишидан қўрқаман.
Чунки, ёзганларимнинг бўлар кўпи қуруқ гап,
Кимдир пародияга тиқишидан қўрқаман.

●

Катта араванинг кетидан
Кичик аравалар юради.
Катта итлар ҳуради аввал,
Кейин кичик итлар ҳуради.

Садриддин САЛИМОВнинг «Катта арава» шеъридан

Сенга айтсам, уйқудан аввал
Катта, кейин кичик туради.
Бирон жойда жанжал бўлса ҳам
Кичкинани катта уради.
Бу дунёда шунақа ҳар хил
«Янгиликлар» бўлиб туради.
Аммо улар тушса қоғозга,
«Шеър» деганни худо уради.

Ҳабиб САЪДУЛЛА

МАВЛОНО ВОСИТ

Сарлавҳани жаннатмакон Тўроб Тўла иборасидан олдим. Бу иборани Туроб ака катта бир эҳтиром, меҳр билан ишлатардилар. Бу меҳр замирида Восит Саъдулланинг иқтидорига бўлган ҳурмат ҳам, бирга кечган ёшлик йилларининг завқини соғиниш ҳам, шоирнинг умр йўлларида чеккан изтиробларидан ачиниш ҳам, барча азобу уқубатларни мардона енгиб яна илҳом билан ижодий ишга киришиб кетганига ҳавас ҳам жамланган бўлса ажаб эмас.

Восит Саъдулла адабиётимизнинг Ҳамид Ғулому Шуҳрат, Саид Аҳмаду Асқад Мухтор, Рамз Бобожону Мирмуҳсин каби заҳматкашлари авлодига мансуб шоир эди. Шоирнинг ўзи:

Собиру Ғофур аруз боғини аввал ланг очиб,
Бу гўзал оламга бошлаб қилдилар ҳиммат
менга —

деб ёзганидай ўша авлодга устозлик қилган оқсоқоллар ҳимматидан баҳра олиб ижод этган эди.

Аммо ўз тенгдошларидан фарқли ўлароқ, унинг биринчи шеърий китоби билан навбатдаги тўплами ўртасида йигирма уч йил фарқ бўлгани учун бизнинг авлод Восит акани олтмишинчи йилларда кашф этган.

Восит ака Дўрмондаги ёзувчилар боғининг Пиримқул Қодиров, Шукур Холмирзаев каби доимий меҳмони эди. Айниқса, етмишинчи йилларда бу ажойиб шоир асосий вақтини боғда ўтказарди. Баъзан ойлаб туриб қолар, ижодий ишлари юришмаса ош дамлаб юриб, улфатчилик қилиб Андижонга қайтиб кетар эди. Ҳатто Уйғун ака ҳазиллашиб,

Восито, боққа келиб,
иш бўлмади ошдан бўлак —

деб шеър ҳам тўқигандилар.

Умуман водийдан борадиган қаламкашлар Дўрмонда ош дамлашга ишқибоз бўладилар. Баъзан бир тутамгина бўлиб Чархий домла ҳам қозонга уннаб кетардилар. Бу ошхўрликлар Тошкентдаги дўстлар, устозлар дийдоридан баҳраманд бўлишга бир восита эди. Уларда қизиқ-қизиқ ҳангомалар ҳам тўқиларди. Уйғун аканинг:

Икки ғишт устида Чархий
Олдида қайнар қозон.
Қўшчинор силкинса гоҳи
Кифтида ўйнар хазон.

деган сатрлари ҳам ўшанда туғилганди.

Восит ака кўпинча асаби таранг юрар, шунинг учун тенгқурлари ҳазиллашиб «Восита тажанг» деб қўйишарди. Бу тажанглик замирида нима ётганини мен 1976 йил ёзида ҳис этдим. Ўша йили Восит аканинг «Олам дилрабо» номли гўзал китоби чиқди. Муқоваси ҳам завқ билан безатилган, ижроси ҳам яхши бу китоб кўрган одамнинг ҳавасини келтирарди. Аммо Восит ака унинг ичида ўнлаб хато ўтиб кетганидан ранжиб юрар, ҳар бир саҳифани эринмай сатрма-сатр қараб чиқиб, ўша хатоларни тузатиб кейин таниш-билишларига совға қиларди.

Менга ҳам китобни дастхат билан совға қиларкан нашриёт ходимларининг масъулиятсизлигидан нолиди. Ўзича ғудраниб хонасига кириб кетди. Мен арғувон тагида қолиб, китобни варақлай бошладим. Турли йилларда ёзилган шеърлар, ғазалларни ўқиб ўтириб, китоб сўнггидаги нашриёт изоҳига кўз ташласам, ҳамма хатолар устига «бу китоб шоирнинг 50 ёшлиги муносабати билан чоп этилди» деб ёзилганди. Холбуки у Восит аканинг 60 ёшига тўёна эди.

Шу орада шоир сигарета тутатиб чиқиб келди.

— Восит ака, бўғилаверманг, — дедим, — нашриёт Сизга ҳамма хатоларини ювадиган совға ҳам тайёрлаб қўйибди. Бу китоб 50 ёшингизга аталган экан...

— А, бу ёғиям хуржун эканми?

— Хуржун эмас, эртага бемалол бориб 60 ёшингизга янги китобингизни чиқаравеpишингиз мумкин...

Восит ака нимадир деб ғудрандию, бир лаҳза сукут қилди. Кейин кулимсиради:

— Намсиламбирини айтганда, тўғри ёзибди, ўн йил эмас, йигирма йил умрим увол кетган. 40 ёшига десаям бўлаверади.

— Нега?

— 13 йил ўтирдим, кейин то оқлангунимча яна етти йил сарсон бўлдим.

— Нимага қамалгансиз ўзи?

— Ким билади, — деди Восит ака, — буни мени қамаганларнинг ўзиям билмаса керак. Ахир мен армияга чақирилган эдим. Фронтга кетишга тайёрланаётган жойдан — ўқув баталонидан олиб кетиб қамаган. То кесилгунимча камерада ўтирганман, кунда, кун оша прокурор мени сўроққа тутган:

— Нега қамалгансан?

— Мен қайдан билай, нега олиб ўтирганингни сен айт, мен билиб олай, — деганман.

Қўлидаги қоғозларни титади-титади, бир жўяли гап тополмайди-ю ерга бир туфуриб:

— Ўтириб тур. Саъдуллаев ўтириб турса, бўлди. Айб ҳам, модда ҳам топилади.

Бу дастаси йўқ гапдан ўзимни тутолмай кулиб юбордим. Восит ака эса:

— Ана кўрдингизми, бу асли фожиа, аммо бугун кулгили туюлади, — деди. — Кейин ўн йилга кесиб юборди. Ўн йил кунма-кун ўтирдим. Мен билан қамалганлар озод бўлди. Менга эса «до особого распоряжения» деган кўрсатма келибди. У «распоряжение»сини яна уч йил кутдим.

13 йил ўтириб чиқиб келсам, оқланишим керак экан. Оқланиш учун етти йил Москвага қатнадим. Хрушчевнинг қабулини сўрайман, қабул қилавермайди. Ҳар гал бир баҳона, бир сабаб топилади. Охири Иличев деган ЦКни секретари қабул қиладиган бўлди. Кирдим. Ҳужжатларимни суриштириб, менинг ишим, шахсимни ўрганиб бўлган экан.

— Сиз қамоқда ўзингизни яхши тутмаган экансиз, безорилик қилиб, муштлашган экансиз, — деб қолди.

— Мен педагогика институтини битирган зиёли одам, эндигина битта китоби чиққан ёш шоир эдим. Мени турмада безори, ўғри, бандитлар билан бир жойда сақлашди. Улар ҳар қадамда таъқиб, ҳақорат қиларди, урарди. Ўзимни ҳимоя қилиш учун муштлашишга ҳам, ҳақорат қилишга ҳам ўргандим, — дедим. — Нима қилишим керак эди? Ўша ваҳшийлар қўлида ўлиб кетишим керакмиди?

— Да... — деди Иличев, кейин қўшиб қўйди. — Яхши, сиз бораверинг, биз масалани охирига етказиб хабар қиламиз.

Орадан уч ой ўтгач, оқланганим ҳақида қоғоз келди. Ўшандан кейингина йўллар очилди. Шуларни ҳисобга олса умрдан йигирма йилни чегириб ташласа ҳам бўлаверади.

Бу кулгили фожеа қатағон йиллари азобини тортган ўнлаб адибларимиз қатори Восит ака умрининг ҳам каттагина қисмини емирган, асабларини таранглаштириб қўйган эди. Балки қон босимининг сакраб туриши ҳам шундандир. Лекин Восит ака иродаси кучли одам эди. Акс ҳолда шунча азоблардан кейин умрнинг яна «чегириб ташланган» даврида ёзолмаган асарларни ёзиб улгуришга бунчалик интилмаган бўларди. Мунтазам аччиқ кўк чой ичиб, босимини мўътадил ушлаб турар, тинимсиз ишлар, чарчаган кунлари эса шаҳарга тушиб, радио ё телевидение, газета ё журналлар редакцияларига кириб, шеърларини тарқатиб, дўстлари билан суҳбатлашиб қайтар эди.

У ўз ижодига катта масъулият билан ёндошар, аруз баҳрларига алоҳида эътибор берар, баъзан матбуотда чиққан ғазалларда сакталикни кўриб қолса диққат бўларди. Бир куни бир шоирнинг туркум тўртликлари «Рубоийлар»

Яхшилар эди

деган сарлавҳа остида эълон қилинган экан, ҳайронлик аралаш тажанглик билан гапириб қолди:

— Одамлар билмаган нарсасини ёзиб нима қиларкин-а...

Олий ўқув юртида муаллимлик қилган шоир ўз ижодида аруз назариясини бузмасликка интилар ва бунга эришарди ҳам.

— Умр вафо қилса чор девон яратмоқчиман, — дерди Восит ака. — Иккинчи девон тайёр бўлди. Отини «Ҳамроз» қўйдим. Биринчи девон «Ҳамроҳ».

«Ҳамроҳ» девони 1982 йилда шоирнинг 68 ёшида дунё юзини кўрди. У китобга «Укам Ҳабибга саломатлик, ижодига равнақ тилаб, ўз қўлхатим билан бу китобимни ҳам эсдалик қилдим. Муаллиф, имзо, 11 июн 1983 йил, Дўрмон» деган дастхат билан совға қилган эди. Кейинчалик «Ҳамроз» девони ҳам чиқди. Бироқ уни шоир қўлидан олиш насиб бўлмади.

1984 йил ёзида шоирнинг 70 йиллик тўйи бўлди. Республика адабий жамоатчилигининг улкан намоёндалари, Андижон вилояти раҳбарияти бу тўйга катта эътибор бердилар. Восит ака ўша кун бардам ва қувноқ эди. Назаримда умридаги энг қувончли кунни бошидан кечирарди. Уйидаги зиёфатда ҳам ҳар бир қадаҳ сўзи айтган меҳмонга ҳазил луқма ташлаб турар, ҳар бир меҳмон атрофида парвона бўлиб, бутун борини дастурхонга тўккан эди.

Кейин, бир неча вақтдан кейин унинг жанозасига бордик.

* * *

Восит Саъдулла Ҳабибий, Чархий, Собир Абдулла, Чустий каби ғазалнавислар қаторидаги шоирдир. Мен унинг шахси, чигал қисмати ҳақида билганларим ва ўзидан эшитганларимдан бир қисминигина қоғозга туширдим. Буларни ёзиш жараёнида барча азобларга дош бериб, ҳаётга бўлган муҳаббатини йўқотмаган, Ватанга содиқ шоирнинг сатрлари қулоқларим остида янграб тургандай бўлди:

Эй Ватан, мен ҳам қуриб бағрингда бир соз ашён,
Қўшганимдан холчалик кўрк сенга, шодман бегумон.
Гар келиб оламга инсон қўшмаса ўз ҳиссасин,
Билмай ўтгай баҳрасиз у не жаҳону не замон.
Силсила авлод сени обод этиб ўтгай мудом,
Ҳамма бир-бир кексаяр, лек сен қолурсан навқирон.
Бердинг орзу, интилурман етгани, чунким сенга —
Зарра мақбул бўлмас орзулик бўлолмас комрон.
Вақт билан аҳд айлашиб умрим фаровон истадим,
Ҳосили фурсатни қутлуғ айламоқ истар жаҳон.
Қанча қайғу чекмайин турмушда, сен таскин бериб,
Ўргатурсан келса мушкул менга енгмоқни ҳамон.
Тинч эсанг сен нашъали, дилбар ҳаётим, бахтима —
Бул жаҳон ичра жаҳондек тоабад яшнаб омон.
Шул сабаб, мард, навқирон, ўктамлик истарман сенга,
Бир баҳорий қудрату кўркамлик истарман сенга.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

Ўзбекистон АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ
ÓZBEKISTON ADABIYOTI VA SANATI
1998 йил

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 133-52-91

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй
Босишга топшириш вақти—21.00.
Босишга топширилди 20.45.

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир — Камол ОЛЛОЁРОВ

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 060. Ҳажми — 3 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 2 3 4 5 6